

magazin istoric

SERIE NOUĂ — APRILIE 1991

LIPPE SE
OVNDO
DE ES-
ET NOM
BRE 2
TO LA

SEICHA DE
DIOS REY DE
castilla de

de aragon de las des sicilias de iherlm. de navarra de
Granada de Toledo de valencia de galisia de Asta
lloras de seuilla de cerdeña de Cordoua de Corce
ga de murcia de iien de los algarues de algesiras
De gibraltar de las yllas de canaria de las yndias

magazin istoric

SERIE NOUĂ

Revistă de cultură istorică

Anul XXV — nr. 4 (289)

aprilie 1991

Director — redactor șef
CRISTIAN POPIȘTEANU

București, Intrarea Ministerului,
nr. 2, parter — Sectorul 1, Oficiul
poștal nr. 1, Căsuța poștală 1-702,
Cod 70100, Telefon: 15.02.00, inte-
rioare 406, 917.

ECHIPA REDACȚIONALĂ

Secretar general de redacție: Ioana Ursu

Redactori: Gheorghe David, Florentina
Dolghin, Ioan Lăcustă, Dorin Matei,
Marian Ștefan (responsabil de număr)

Tehnoredactor: Anton Tănase

Corectura: Georgeta Apreotesei,
Constanța Avram

Dactilo: Floarea Dragne, Tudora Petre

Macheta artistică: Radu Ion Popescu

Editura Presa Liberă, director ing.
Stan Pelteacu; director economic Ion
Ciucescu. Revistă tipărită la Combinatul
Poligrafic București în secțiile fotocule-
gere, offset și legătorie

S U M A R

George Vălsan — Adâncimile trecutului	2
Dimitrie Cantemir înedit: Paul Cernovodeanu	3
Istorie și diplomatie românească în zorii evului modern (II): Dan Berindei	6
Din vremea cind se pregătea Marea Unire (VII): G. T. Kirileanu	11
Gheorghe I. Brătianu — Enigma morții sale (II): Maria G. Brătianu	16
1938 — Spovedania mareșalului Averescu: Stelian Constantinescu	19
1930-1940. Întîmplări și oameni din Serviciul Secret (IV): N.D. Stănescu	23
Convorbiri telefonice interceptate: Dumitru Hincu	27
Acvila României: Jean N. Mănescu	33
Singele Movileștilor: Ștefan S. Gorovei	36
Din tainele genealogiei. Înrudirea universală: Mihai Sorin Rădulescu	39
Mentalități și monumente — Iași: Răzvan Theodorescu	41
Ionel Brătianu și Take Ionescu la Paris: Valeriu Răpeanu	44
22 Decembrie 1989. Un monument al culturii românești salvat Psaltirea lui Dosoftei: Doru Bădără	47
Lupta lui Basarab I cu Carol Robert în banatul de Severin...: Constantin Rezachevici	51
... sau pe Valea Prahovei?: Florian-Nicu Smărăndescu	55
Istoria creștinismului primar (IV): Remus Rus	57
Călător prin Imperiul roman: Catherine Salles	61
Țiganii (III): Ioana Ursu, Valeriu Buduru	65
Filip II-Antonio Pérez: conflict sau intrigă obscură?: Eugen Denize	69
1941-1944. Ministrul Elveției la București transmite... (XIII): Andrei Șiperco	73
În București, acum 50 ani	78
Încă o enigmă — armata lui Vlasov: Nikolai Koreniuk	83
Ar fi putut câștiga Germania primul război mondial?: Daniel David	90
• Cărți sosite la redacție	10
• Rebus istoric	82
• Dialog cu cititorii	95

George Vălsan —

Adincimile trecutului

Ce înseamnă a fi român? Înseamnă să mărturisești, prin chiar această numire, originea ta nobilă și mindria de a fi păstrat un astfel de nume. Înseamnă să vorbești această limba românească, limba care nu este numai urmasă directă a unei limbi vestite de mare cultură, ci e și o limbă biruitoare, căci într-o luptă de secole cu dialectele slave și cu alte limbi, le-a învins pe teritoriul său și le-a făcut roabele sale. Înseamnă să locuiești Țara Românească, țară pe care o forțare neîntreruptă de opt sute de ani a izbutit să o rotunjească în forma de astăzi, cu munții cari sint ai noștri, fiindcă noi le-am dat turmele de oi și doinele, cu dealurile cari sint ale noastre, fiindcă noi le-am împodobit cu grădini și vii și mănăstiri frumoase, cu cîmpurile cari sint ale noastre, fiindcă noi le-am lucrat și desțelenit an de an cucebindu-le prin munca noastră și prin numărul nostru, cu Dunărea care e a noastră, fiindcă noi l-am pus salbe de sate pe amîndouă malurile și noi l-am cercetat apele și ostroavele, cu țărnuț Mării, care e al nostru, fiindcă noi l-am deșteptat la viața pe care nu a mai trăit-o din antichitate.

A fi român înseamnă a fi suferit sute de ani și a te fi bucurat cîteva clipe, a fi plin atît, încît și cîntecele să pară că plîng, a fi văzut neîncetat distruse începuturile de cultură mai înaltă și totuși a le fi început din nou, a fi fost jefuit fără mila și de toți salbafecii și cu toate acestea, în vremuri de liniste, a fi dăruit prisos de hrană materială și sufletească vecinilor și chiar

popoarelor mai depărtate, a fi fost întotdeauna izbit în clipele sfinte ale încercărilor de

unire națională și cu toate acestea a fi ocrotit totdeauna începuturile de acest fel ale popoarelor din jur, a fi fost darnic în sărăcie și mîrni-moși la izbîndă.

A fi român înseamnă a fi păstrat tenacitatea neamului nostru, acea vitalitate misterioasă și nesecată care s-a putut îndoi, dar niciodată nu s-a frînt, carpen mlădios și tare, acoperind în veșmîntul său cu flori modeste și parfumate pădurea întreaga.

Și mai ales a fi român înseamnă a avea credința că toate aceste însușiri bune ale neamului nostru, pe care le putem arăta cu cinste oricui, nu au avut încă răgazul să se desfășoare în deplinătatea lor dar că, în numele lor, avem dreptul să cerem libertatea de a le duce la desăvîrșire nu numai pentru gloria noastră, ci și pentru binele lumii întregii...

E caracteristic că de cite ori rostim cuvintele „Țara mea”, prima imagine care ne vine în minte este nu a neamului, ci a pămîntului pe care trăiește acest neam. Românul nu zice mă lupt pentru poporul meu, ci zice: mă lupt pentru țara mea, pentru moșia mea. Și cuminte zice astfel, fiindcă nu se luptă numai pentru această mare aglomerație de oameni contemporani cu sine, ci și pentru pămîntul său, pămînt atît de iubit de țărănul nostru, și pentru moșii săi, pe care îi păstrează acest pămînt. Ce frumos cuvînt *moșie*! Evident vine de la *moși*, dar totuși se referă la pămînt. El îmbină aceste elemente într-unul singur, ca să nu uite omul că moșii lui sint toți ai acestui pămînt și să nu uite că pămîntul acesta e umanizat prin munca și moartea succesivă a atîtor si-uri de înaintași. În chiar cuvîntul acesta e afirmarea dreptului celui care stăpînește de fapt din adîncimile trecutului.

(Fragmente din prelegerea *Conștiință națională și geografie*, ținută la deschiderea cursului de geografie la Universitatea din Cluj, în 1919, retipărită în broșură în 1937, Editura revistei *Satul și școala*, Cluj)

DIMITRIE CANTEMIR INEDIT

PAUL CERNOVODEANU

În vara anului 1722, țarul Rusiei Petru cel Mare a întreprins o expediție în Caucazul apusean (Transcaucazia) avînd drept scop asigurarea graniței de sud a imperiului său. Este vorba despre regiunea Mării Caspice, amenințată de tulburările populațiilor locale ce îngăduiseră amestecul imperiului otoman; acesta substituindu-se autorității nominale exercitate de șahul Persiei în acele regiuni, urmărea să-și impună propriile interese. Petru cel Mare, sprijinit de o parte a suveranilor din Armenia și Gruzia, a luat inițiativa unui război preventiv împotriva imixtiunilor otomane în regiunile amintite.

Împreună cu contele Piotr Andreievici Tolstol (consilier de stat), amiral Feodor Matveevici Apraxin (comandantul flotei ruse din Marea Caspică), fostul domnitor al Moldovei, Dimitrie Cantemir, a făcut parte din Consiliul suprem al expediției, înfrințat pe lângă marele cartier general imperial. Principala sarcină care l-a revenit cărturarului român a fost aceea de a redacta în idiom local (un fel de „jargon” otomano-arab) unele manifeste și proclamații adresate de țar populațiilor caucaziene. Pentru îndeplinirea în bune condiții a acestei însărcinări, principelui i s-a pus la dispoziție o tipografie cu literele necesare.

Pe apă și pe uscat

Cum aflăm din jurnalul pe care l-a ținut Ivan Ilinski, secretarul principelui Dimitrie Cantemir în timpul acestei expediții, fostul domnitor român, împreună cu fiii săi mai mari, Matei, Constantin și Șerban, s-a alăturat forțelor imperiale încă din ziua de 28 mai, sosind la Nijni Novgorod, unde s-a întâlnit cu Petru cel Mare. De aici expediția s-a îndreptat pe Volga în jos, prin Kazan, Simbirsk, Samara și Târlîn, spre Astrahan, unde a poposit la 4 iulie. Ilinski precizează în jurnalul său că principele și suita sa au primit ca reședință palatul pescăriei imperiale din Astrahan. La 18 iulie, expediția a pornit mai departe, armata împărțindu-se în două: un corp s-a îndreptat, pe uscat, spre peninsula Aghrahan, pe țărmul apusean al Mării Caspice, iar împăratul și statul major cu restul forțelor s-au îmbarcat pe corăbii spre aceeași destinație. La 20 iulie, aflat pe corabia „Sf. Alexandru”, Cantemir a făcut unele observații științifice la Uciug-Uruslov, „unde Volga este ieșită (strînsă) cam pe o distanță de 15 verste de la

Mare [Caspică] pentru pescuit”. La 24 iulie, împreună cu țarul și amiralul Apraxin, Cantemir a debarcat în regiunea Aghrahanului, la gurile riului Terek, de unde „a plecat în campanie la ora 2 și un sfert după amiază”, adică a întreprins un raid de recunoaștere și cercetare a zonei. Seara s-a înapoiat, înnoptînd la bordul corăbiei sale.

În dimineața de 27 iulie, flota țarului a ajuns la gurile riului „Astrahan” (de fapt Akșat), unde au fost capturate patru mici fregate ale inamicului; după oficierea unui Te-Deum țarul, statul său major și oștenii aflați pe corăbii au debarcat. A coborît și Cantemir, împreună cu suita sa. Armata rusă și-a amenajat tabăra, săpînd șanțuri de apărare în jurul taberei.

La 5 august, „toată armata a plecat în campanie”, cu acest prilej răspîndindu-se și manifestele tipărite de Cantemir. A doua zi, Petru, cu însoțitorii și ostașii săi, a ajuns la țărmul riului Sulak, unde s-a așezat în tabără întărită; seara, țarul a acordat o audiență unor feudați locali, principelui Șevkalici și mutbegului cerkezilor.

Campania a continuat, ar-

mata țarului ajungînd la 12 august la Tarki, în apropiere de litoralul Caspice, iar patru zile mai tîrziu s-a îndreptat spre sud, pentru ca la 19 august să se producă primele confruntări militare. „La orele 2 după-amiază s-au arătat în munți tătării de «Timiș» [de la riul și muntele cu acest nume] în număr de 5 000, avînd drept căpetenie a lor pe Mehtebeș și încă pe unul Jakșibeg, care a și fost ucis, și pe Aitimurbeg. Dintre tătării, mulți au fost uciși și vreo cîteva mii au fost luați prizonieri”. Victoria împotriva tătărilor a fost obținută de corpul cazacilor de pe Don.

În ziua de 21 august, oștirea rusă și-a reluat marșul. După adnotările din jurnalul lui Ilinski (el ne furnizează de altfel toate amănuntele; despre campanie), în timpul deplasării, Cantemir și suita lui au trecut „pe lângă o fîntină cu o apă așa de fierbinte încît mîna [băgată în ea] nu o putea suferi” (probabil un izvor cu ape termale), iar seara s-a făcut tabără pe malul riului Buk.

La 23 august trupele ruse au intrat în orașul-port Derbent, unde căpetenia tătară Adil Ghirai s-a supus rusilor,

iar Cantemir a servit țarului ca interpret. Petru și însoțitorii săi au poposit aici câteva zile, după care, la 30 august, și-au reluat marșul spre riul Rubas, aflat la 10 verste de Derbent. Cantemir a rămas pe loc, a doua zi efectuând o deplasare științifică în împrejurimile Derbentului „cu inginerii în munți”, executând o serie de ridicări topografice și observații prețioase. Tot la Derbent, Cantemir a înțeles un iscusit meșter armean, Caracet, care descoperise un procedeu de „prelucrare a lînii pentru a o face mai moale”, utilizând soluții minerale din regiunea Caucazului.

La 5 septembrie, după ce a ridicat mai multe metereze pe malul riului Rubas, lăsând acolo 300 de cazaci, țarul s-a înapoiat cu armata la Derbent. Aici s-a ținut un consiliu de război, la care a participat și Cantemir. S-a hotărât ca, pe timpul iernii, oastea să revină la Astrahan, lăsându-se, între acest oraș și Derbent, mai multe tabere întărite, iar expediția urmînd a fi reluată în primăvara anului următor.

La 7 septembrie a început marșul de înapoiere. A doua zi, în timpul uneia din dese furtuni pe care le-au avut de înfruntat la întoarcere, una din șalupele lui Cantemir (transporta diferite materiale științifice și o serie de manu-

scrise ale acestuia) s-a scufundat în valurile Caspice.

Pasiunea cunoașterii

Dimitrie Cantemir s-a resimțit de pe urma obositoarei campanii (cu această ocazie s-a și îmbolnăvit de diabetul care i-a provocat moartea timpurie, peste aproape un an, la 21 august 1723). Expediția din Transcaucazia — încheiată în anul următor cu victoria Rusiei și anexarea de către aceasta a țărmului de sud-vest al Mării Caspice — a oferit cărturarului român prilejul de a efectua o serie de cercetări asupra regiunii: ridicări topografice, note despre monumentele depistate, precum și transcrierea inscripțiilor orientale înțelinite în diverse locuri. Tot acest material era destinat întocmirii unei monografii, pe care, din păcate, n-a mai apucat s-o scrie: întors bolnav la Astrahan și de acolo la moșia sa de la Dimitrievka, la scurt timp, cum am mai spus, a încetat din viață. După moartea sa, tot acest material documentar a ajuns în mâinile învățatului german Gottlieb Siegfried Bayer (1694-1738), istoric și filolog, profesor la Academia din St. Petersburg. Acesta a ales datele culese de savantul român despre „un zid al Caucazului”, care,

după părerea lui, Cantemir, s-ar fi întins odinoadă de la Marea Caspică pînă la Marea Neagră. Notele cărturarului român, completate cu considerații proprii și cu extrase din diferite alte lucrări istorice, au fost publicate de Bayer în limba latină sub titlul *De muro Caucasoe* (despre zidul Caucazului), în *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitane*, vol. I, St. Petersburg, 1726, pp. 425-463. Învățul german arată că încă de la intrarea corpului expediționar rus în Transcaucazia, oamenii au văzut un zid care se întindea pe înălțimile munților pe o mare distanță, zid foarte puternic, întărit din loc în loc cu castele și alte amenajări. „Înflăcărât la vederea acestor lucruri, Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei, s-a dus la țar și i-a spus că el dorește să cerceteze un monument așa de mare, întreprinzînd o excursie de-a lungul zidului. Împăratul l-a lăudat pentru aceasta și i-a dat douăzeci de soldați, așa încît [principiele] a putut vedea zidul de aproape, cercetînd traseul său, împrejurimile, fortificațiile, pe care apoi le-a descris. Nu s-a putut îndepărta prea mult, temîndu-se de atacurile triburilor din Daghestan, care ar fi putut captura acel grup restrîns în vreun loc de unde n-ar mai fi scăpat. După o cale cu primejdii multe, Cantemir s-a înapoiat în aceeași seară neatinș și a însemnat în scris observațiile sale.

Acest principie era un om cu suflet mare — continuă Bayer —, cu mari virtuți, obișnuit cu primejdia și avînd o dragoste de necrezut pentru știință, încît nu s-ar putea afla altul asemenea din vremurile vechi la acele popoare. Mărturie stau comentariile lui istorice despre trecutul turcilor și al moldovenilor, despre Dacia antică și alte lucrări... Paginile cu însemnările despre zidul Caucazului — precizează Bayer — le-am primit de la Antioh Cantemir, emul al tatălui său în domeniul învățaturii. Ele cuprind numai foi desprinse, pe care principiele însemna în

O premieră absolută: detalii din schița lucrată de Cantemir, reprezentînd zidul caucezian în relief

grabă pentru amintire, pe scurt, cele văzute. Cele mai multe observații lipsesc, căci desigur principele Dimitrie le-ar fi scris din memorie, dacă diabetul, de care s-a îmbolnăvit în timpul expediției de la Derbent, nu l-ar fi răpit în curând dintre cei vii. De aceea, am crezut că trebuie să redactez eu lucrarea, pe care învățatul principe ar fi scris-o desigur cu mult mai mare strălucire".

Bayer arată după aceea că Dimitrie Cantemir măsurase zidul, partea cât putuse fi cercetată de dinsul, în stadii rușești, apoi a descris văile, înălțimile al căror relief îl urma, precum și castelele de piatră legate de acel zid. Localnicii atribuiau zidul și cetățile aferente acestuia vestitului împărat macedonean Alexandru cel Mare. După ce se indicau înălțimile aproximative ale munților, descrierea continua cu multă precizie, indicându-se dimensiunile, precum și înfățișarea amănunțită a porților și turnurilor.

O replică la „Descrierea Moldovei”

Pe baza datelor culese, Cantemir a alcătuit o hartă în acuarelă a porțiunii din zidul caucazian ce se ridica în împrejurimile Derbentului, hartă ce se păstrează și astăzi în

original în fondurile Bibliotecii Academiei de Științe din Leningrad. Ea a fost reprodusă fragmentar și numai alb-negru în studiul citat al lui Bayer; a mai fost copiată, în 1726, de către geograful francez Joseph Nicolas Delisle, împreună cu un alt lot de schițe și desene cantemiriene înfățișând lanțul Munților Caucaz, cu indicarea limitei zăpezilor eterne, și cu textul aferent, aceste copii fiind depuse în 1735 la Biblioteca Națională din Paris. Aici au fost găsite și studiate de către savantul român George Vălsan în perioada interbelică.

În sfârșit, tot la Biblioteca Academiei de Științe din Leningrad se mai păstrează și schița colorată, lucrată de Cantemir, reprezentând zidul caucazian în relief, dar fără adnotările sale în latină, ci cu altele în limba rusă. Acest desen este inedit: n-a fost reprodus niciodată și poartă legenda scrisă de Bayer cu creionul în limba germană: „Derbent in Persien”.

Zidul caucazian există și astăzi, sub formă de ruine, în R.S.S. Autonomă Daghestan, începând din dreptul orașului Derbent și străbătând lanțul nordic al Caucazului de la est spre vest, pe o distanță de aproximativ 70-80 km. Despre data și făuritorii lui persistă încă incertitudinea. În orice caz, Dimitrie Cantemir este primul savant european care l-a cercetat și l-a

descriș.

Observarea și studierea zidului de la Derbent n-au fost desigur singurele rezultate ale cercetărilor efectuate de Cantemir în timpul expediției lui Petru cel Mare din vara anului 1722. S-au mai păstrat multe alte însemnări cu caracter geografic, arheologic și istoric, făcute cu ocazia trecerii lui prin diferitele regiuni caucaziene străbătute de oastea rusă. Toate aceste însemnări în limba latină, însoțite de schițe și desene executate de mina lui Cantemir, au fost publicate în tomul VII (1883) al operelor cărturarului român editate în veacul trecut de către Academia Română după manuscrisele păstrate la Muzeul Asiatic (astăzi Institutul de Orientalistică din Leningrad), sub titlul: *Collectanea Orientalia. Principis Demetrii Cantemiri variae schedae et excerpta e autographo descripta* (Colecția orientală. Diferite însemnări și extrase ale principelui Dimitrie Cantemir, scoase din manuscrisul autorului). Din indicațiile aflate în aceste însemnări se vede că Dimitrie Cantemir intenționa să scrie o istorie și o descriere geo-etnografică a regiunii, ceea ce ar fi însemnat, pentru Transcaucazia, o replică a *Descrierii Moldovei*. Lucrarea urma să fie însoțită de o hartă, la care principele se referă mereu în notele sale, dar, în actuala stare a cercetărilor, putem aprecia că nu a mai apucat să o realizeze.

Deși nu s-au materializat într-o lucrare de sine stătătoare, notele și însemnările lui Cantemir prezintă o mare valoare științifică. Păstrate de urmașii lui, ele au fost arătate și date spre studiu mai multor învățați, ca Bayer sau Delisle, preocupați de aceste regiuni pe atunci prea puțin cunoscute. Iar Cantemir s-a impus cu autoritate în materie, fiind un autentic orientalist. Alături de *Istoria Imperiului otoman* și *Sistemele religiei mahomedane*, cercetările sale din Caucaz completează în mod armonios studiile dedicate de învățatul român civilizației islamice. ■

ISTORIE ȘI DIPLOMAȚIE

ROMÂNEASCĂ ÎN ZORII

EVULUI MODERN (II)

DAN BERINDEI

Cum am văzut în numărul trecut, după redactarea proiectelor de Regulamente organice, o delegație română a fost trimisă la Petersburg pentru a asista la revizia ce urma să fie făcută documentelor de către reprezentanții autorităților ruse. La mijlocul lunii noiembrie 1830, delegația și-a încheiat misiunea și s-a întors în Principate.

Sub pecetea interesului străin

La începutul anului 1831, generalul Kiseleff a convocat Adunările obștești extraordinare de revizie și a adus la cunoștința generală, prin publicații, elaboratul document sosit de la Petersburg. Cele două adunări de revizie au lucrat intens, cea munteană în 31 de ședințe, cea moldoveană în 64, dar cu toate dezbaterile, destul de ample, modificările n-au fost decât „de amănunt”. În amândouă țările Regulamentul a fost votat și a intrat în vigoare (de la 1/13 iulie 1831 în Țara Românească și de la 1/13 ianuarie 1832 în Moldova).

Dacă în privința relațiilor agrare, noua legiuire a reflectat o certă înăsprire a situației țărănimii, ea a avut, neîndoielnic, și un important rol modernizator. Regulamentul organic a fost, în largă măsură, detaliu dintr-o stampă de epocă înfățișând intrarea trupelor ruse în Braila, la 15/27 iunie 1828 și generalul Kiseleff, care înaintea oricăror simpatii față de români, a rămas un dregător al țării.

sură, și rezultatul unor contribuții românești, deși neconținutul control al puterii protectoare a făcut ca recepția lui de către națiune să fie aceea ca față de o legiuire străină, impusă din afară. Este drept că poziția în general ostilă față de Regulamentul organic a mișcării de eliberare naționale românești a fost determinată și de faptul că partea românească în procesul de alcătuire a acestei legiuiri a ales pozițiile unei boierimii care, chiar și atunci când era partizana unor înnoiri, nu adera la ele decât cu condiția menținerii puterii de stat în mâinile ei.

Regulamentele organice au prins un număr de stipulații referitoare la situația internațională a Principatelor, organizarea ducerii relațiilor cu reprezentanții puterilor străine, statutul supușilor și protejaților străini, instituirea carantinelor și a unui nou regim de frontieră, eliberarea de pașapoarte, acordarea im-

pămîntenirii și pregătirea unei viitoare uniri a celor două țări românești. Prin art. 42, respectiv 44 din Regulamentul Moldovei, se stabilea că alegerea unui nou domnitor de către Adunarea obștească extraordinară trebuia comunicată Porții printr-un arzmahzar, semnat de toți deputații, „după rîndul rangului lor”, pentru a se solicita „întărirea” și că tot ei trebuiau să semneze „o notă oficială” adresată „Curții ocrotitoare” de la Petersburg. Prin art. 52, 53 și 54 — respectiv 55, 56 și 57 ale Regulamentului Moldovei — hotărârile Adunării obștești erau subsumate tratatelor și hățșerifurilor deja existente și respectării „drepturilor Curții suzerane și ale Curții apărătoare”. În raporturile cu Adunarea, domnitorul se putea adresa, în caz de „răscoală sau vreo mare turburare și neorînduială”, celor două puteri; la rîndul ei, Adunarea obștească era autorizată să se plîngă curților suzerane și protectoare.

Articolul 153 din Regulamentul organic al Țării Românești stabilea că „marele postelnic este seful cantelarii domnului”, urmînd a se ocupa și cu „cele de afară”. „Va ținea corespondența cu agenții prințipatului din Tarrigrad și, la întîmplare, cu pașii de prin cetățile marginii, d-a dreapta Dunării”. Asemenea, se arăta mai departe, va fi însărcinat și cu corespondența consuliilor curților străine, ce s-a afla sezători în principat”. Cea de a doua secție aflată sub conducerea sa era „însărcinată cu toată corespondența domnului în limbi străine”. În această a doua secție erau prevăzuți să lucreze un secretar „pentru limba turcească” și un ajutor al acestuia, un secretar „francozesc”, doi scriitori, un condicar, șase postelnici „orînduiți spre a fi trimiși în feluri de slujbe”, o căpetenie a celor opt călărași și 12 lipcani sau curieri, un agent însărcinat „cu trebile țării” pe lîngă Poartă și trei secretari ai acestuia. Art. 144 și 145 din Regulamentul organic al Mol-

dovei se refereau la atribuțiile externe ale Marii postelnicii, ca și art. 153 din Regulamentul muntean. Statul lefilor dregătorilor moldoveni indica o schemă relativ similară, deși ceva mai redusă ca cea de la București: un șef de secție pentru corespondența în limbi străine, doi scriitori, un controlor, patru postelnici și 14 curieri, călărași și lipcani; în acest principat nu apărea agentul țării la Istanbul.

În regulamente era consemnat faptul că supușilor străini propriu-zis li se adăugau un „mare număr de oameni născuți în Turcia sau în Prințipaturi”, care apelasera sau apelau la protecția străină, aceasta conferindu-le un statut fiscal mai avantajos. Se stipula că în fiecare principat cîte o comisie să-și desfășoare activitatea pentru a analiza situația fiecărui sudit (supus) în parte, aceasta cu concursul consulatelor străine. Erau stabilite și obligațiile fiscale ale supușilor străini, care nu erau impuși pentru „negotul cu aridicata”, ei fiind obligați însă la plata patentelor pentru comerțul cu amănuntul. În amîndouă țările, Regulamentul prevedea desființarea starostiilor înființate de consulate în diferite orașe, pentru funcționarea acestora în viitor cerîndu-se beraturi ale Porții.

Înstituirea caranținelor la Dunăre, marcind în mod clar separația teritorială a Principatelor române de teritoriul Porții, a fost statuata în mod detaliat prin cele două legiuri fundamentale, pentru Țara Românească, stabilindu-se, și punctele de frontieră. În acest fel, existența separată de Imperiul otoman a Principatelor autonome a fost evident accentuată.

Articolul 434 din Regulamentul pentru Moldova prevedea că „tot boerul sau orașanul moldovean este slobod a călători în țări străine, pretutîndenea: oriunde interesele sale ar cere, fără a-l putea opri cevaș, afară de întîmplările hotărîte de legi” (un arti-

col similar — 378 — se regăsea și în Regulamentul muntelesc). În Țara Românească pașapoartele urmau să fie eliberate „fără nici o plată”, în Moldova percepîndu-se însă „cîte zece lei de pașaport” și tot aici era prevăzută revizuirea de către poliție a pașapoartelor supușilor străini.

Prin art. 379, Regulamentul pentru Valahia stabilea modalitățile de împămîntenire ale străinilor. Era pusă condiția ca aceasta să fie certificată printr-un „document la mină care i se va da de către domn; după o mai întîi chibzuire a Obșteștii Adunări”, condiționare care „trîna” dintr-un început conferirea cetățeniei. Se mai cerea însă ca străinul solicitant să beneficieze de „un capital”, sau să practice o meserie, deci să fie util societății românești care-l accepta. De la data solicitării naturalizării trebuiau să treacă însă 10 ani pînă la înscrierea respectivului străin „între pămîntenii statului”; în cazul căsătoriei solicitantului cu o „pămînteană”, termenul era redus la șapte ani. Celor dintre străini care nu ar fi dorit să beneficieze de drepturile „politicești” li se recunoștea statutul de pămîntean imediat — naturalizația mică — cu condiția apartenenței lor la activități de negoț ori industrie și a înscrierii lor prealabile în corporații, ca și a achitării patentei și a „cheltuielilor orașenești”.

Un neîndoielnic merit al Regulamentelor organice a fost sprijinirea prin anumele stipulații ale lor a unui viitor proces de unificare a Principatelor. Articolele 371 (425 din cel pentru Moldova) proclamau limpede această năzuință: „Începutul, relighia, obiceiurile și asemănarea limbei lăcuitoarelor acestor două prințipaturi — se arată în textul moldovenesc, formularea fiind aproape identică și în cel muntelesc — precum și trebuințele a îmbelor părți, cuprind din însuși descalcarea lor elementurile nedespărțitei uniri, care s-au împiedicat și s-au întîrziat de întîmplătoarele împregiurări.

Mintuitoarele folosuri al rodului ce s-ar naște din întrunirea acestor două nații sînt netăgăduite. Elementurile întrunirii a moldo-românilor se află așazate prin aceste reglement prin asămănatile temeiuri ale administrației acestor două țări". O comisie moldo-munteană trebuia să dea condițiilor „politicești și criminalicești” un „unul și numai singur legiuitoriu cuprins” (art. 426 al Regulamentului Moldovei), locuitorii celor două țări urmînd să poată desfășura în mod liber în țara vecină activitățile „neguțitoresti” și să dețină proprietăți (art. 372 din Regulamentul muntean, 427 din cel moldovean), răufăcătorii, dezertorii și datornicii urmînd a fi extradați dintr-o țară în alta (art. 373, respectiv 408); locuitorii țărani din regiunea de graniță li se înlesnea trecerea dintr-un principat în altul, iar monedele urmau să aibă același curs în ambele țări. Regulamentul organic a pus desigur temeiuri „legale” realizării primei etape a unificării statale a națiunii române și aceasta nu numai prin stipulațiile referitoare în mod concret la viitorul proces de unificare, dar mai ales prin bazele organizatorice foarte asemănătoare și uneori chiar identice introduse în cele două țări al căror statut internațional urma să înregistreze o mutație decisivă.

Statornicirea păcii și punerea în aplicare a Regulamentelor nu au avut însă ca urmare imediată retragerea armatei ruse din cele două Principate și nici o revenire la o cîrmuire pămînteană autonomă a acestora. Scrisori din București, adresate la Sibiu de reprezentantul Franței în toamna 1829 îi descriau cu pesimism situația ce se crease, într-una se arăta că ocupații „au intenția de a continua dictatura lor în Principate” și mai ales „să stoarcă țara pînă la ultima picătură de sînge”. În alta se nota ironic că era vorba de o ocupație „civilizată în maniera moscovită”. La Iași, viceconsulul francez semnala

deprimarea moldovenilor care „manifestau „o durere inexprimabilă” din pricina prelungirii ocupației. „Nici o îmbunătățire... aceleași rechiziții, abuzuri arbitrare, același terorism”.

Venirea lui Kiseleff a adus unele ameliorări, sau mai bine zis, exploatarea a continuat, dar cu unele menajamente. Îndatorirea de a găzdui și de a hrăni trupele de ocupație n-a fost înfăptuită, acestea obligăție fiind reamintită locuitorilor și în ianuarie 1831 în iarna aceluiași an, armata de ocupație din Principate și cea de la Silistra însumau 18 000 soldați, cheltuielile de întreținere a acestora revenind în proporție de 3/4 românilor. În primăvara anului 1833, deci cu un an înainte evacuării, au intrat în Principate alți 25 000 soldați ruși. Cîteva luni mai tîrziu se constata că „întreg corpul generalului Kiseleff va petrece iarna în Principate”. Și cu toate că sporirea efectivelor se făcuse sub diferite pretexte, un raport al consulului francez, din august 1833, arăta că adevăratul motiv fusese „foamea generală de care este amenințată o parte a Rusiei meridionale”.

În raportul său bilanț, întocmit la începutul anului 1834, generalul Kiseleff preciza că veniturile Principatelor pe anii 1828-1833 se ridicaseră la suma de 108 430 717 piaștri, din care, numai pînă în martie 1832, potrivit unei scrisori a aceluiași general către ministrul de externe K.V. Nesselrode, Principatele contribuiseră la „cheltuielile și sacrificiile guvernului rus” cu suma de 59 511 296 piaștri! Cifra este edificatoare pentru a ilustra gradul de exploatare a țărilor române de către guvernul rus.

Pînă la intrarea în vigoare a Regulamentelor organice, Principatele au fost tratate ca „provincii ruse”, iar cele două divanuri au fost lipsite de putere efectivă de decizie. S-au înregistrat unele schimbări în bine abia după intrarea în vigoare a Regulamentelor organice, dar și atunci Kiseleff

a rămas mai departe autoritatea supremă în cele două țări, pe care le-a dirigit cu fermitate, subsumîndu-și structurile instituționale pe care le crease sau le modernizase. Administrația și aparatul judiciar au căpătat o nouă înfățișare, a renăscut armata națională — ale cărei baze s-au pus încă din vara anului 1829, dar care, la înființare fusese chemată să jure credință „augustului protector”. S-au inițiat operații statistice, a fost acordată oarecare grijă culturii, creîndu-se primele periodice românești, ca și cea dintîi societate științifică la Iași.

Trebuie spus că generalul Kiseleff și-a exercitat autoritatea și față de clasa conducătoare din Principate și unele atitudini naționale ale acestora. De pildă, a lăsat să treacă peste trei ani pînă a-l „lerta” pe mitropolitul Grigore al Ungrovlahiei și a-i reda scaunul, și aceasta după ce ierarhul, căruia i se îngăduise a se întoarce din exil și a veni la Buzău și apoi la Căldărușani, a avut patru întrevederi cu Barbu Știrbei, reprezentantul generalului și se angajase a sprijini „noile instituții”. Sau, cînd în 1830 marele vornic lordache Filipesco „vorbi” contra sa, guvernatorul l-a scos din funcție și l-a impus arest la domiciliu. În primăvara următoare, lîncu Văcăreșcu, cerînd ca mitropolitul Grigore să fie readus în țară pentru a prezida Adunarea obștească extraordinară de revizie, a fost surghiunit pe un an la mănăstirea Cozia.

Regulamentul organic a prevăzut printre organele puterii executive și Secretariatul de stat sau Postelnicia. Și dacă pînă la intrarea în vigoare a acestei legiuri fundamentale, Kiseleff s-a dispensat de serviciile unor mari postelnici, după aceea au fost desemnați dregători pentru a ocupa sarcina menționată (Nicolae Cantacuzino și apoi Nicolae Suțu — economistul — în Moldova), ca și aparatul subordonat lor (în mai 1832, în Moldova — unde

schema organizatorică prevăzută în Regulament a fost practic mai amplă — comisarul Grigore Gane era șeful Secției consulare, iar serdarul Costache Grigoriu al celei a reclamațiilor și pașapoartelor). Fără îndoială, în condițiile existente, atribuțiile „externe” ale Secretariatului de stat au fost limitate, ele fiind mărginite mai ales la relațiile cu consulatele în problemele curente ale supușilor străini.

În perioada respectivă nu au fost reprezentate consular în Principate decât Rusia — prin consulul general Miniciaki, ajutat de consuli din Iași (ultimul în funcție fiind, în primăvara 1834, Timkovski), Prusia — reprezentată prin consulul Kreuchely, Franța — prin consulul Lagan la București și printr-o succesiune de viceconsuli titulari sau provizorii la Iași, Anglia — prin consulul E.L. Blutte (*Magazin istoric*, nr. 12/1986) și Austria doar din primele luni ale anului 1833, când consuli Timoni și von Wallenburg și-au luat funcțiile în primire la București și Iași (până atunci, din 1828 începând, reprezentanții consulari austrieci în Principate își aveau reședințele la Sibiu și Cernăuți).

Contactul de înalt nivel al acestor reprezentanți consulari avea loc cu președintele plenipotent rus sau cu locțiitorii săi. Dacă pe Timoni, spre pildă, Kiseleff l-a primit cu deferență în 1833, bucușorul că astfel relațiile cu Austria se restatorniceau, el a fost în raporturi tensionate cu consulul englez Blutte; cu reprezentanții Franței și ai Prusiei relațiile lui Kiseleff au fost bune. „Consulii — scria totuși generalul la începutul anului 1833 cancelarului Nesselrode — fac amestecături și se silesc a trage folioase”. Esențial rămâne însă faptul că aceste relații la nivelul superior nu se desfășurau cu autoritățile locale, ci cu reprezentanții puterii ocupante. Cînd au fost înstitute secretariatele de stat, acestea au preluat raporturile directe cu consulatele pentru chestiunile curente.

Între consuli, de o parte și președintele plenipotent și autoritățile române de altă, s-a desfășurat o luptă surdă. În timp ce primii acționau pentru ca regimul capitulațiilor în ființă între Imperiul otoman și puterile europene să funcționeze și în Principate, acestea din urmă, sprijinite și de Rusia, interesată a-și crea o situație „de monopol”, căutau să limiteze drepturile excesive ale străinilor. În 1831-1832 a fost întreprinsă o revizuire nominalizată a sudiților (supuși străini), ceea ce a întâmpinat evidente stăvile din partea reprezentanților consulari. Opoziția acestora a fost și mai accentuată cînd s-a căutat ca supușii străini să fie obligați la sarcinile fiscale justificate prin beneficiile lor. Desființându-se Departamentul străinilor pricini, sudiții au trebuit să se înfățșeze instanțelor judiciare nou instituite, acestea trebuind însă să accepte prezența dragomanilor consulatelor la procesele în care erau implicați străini.

Reprezentanții consulari, în primul rînd cei englezi și austrieci, au protestat contra străduințelor de a se limita extinderea regimului capitulațiilor din Imperiul otoman asupra Principatelor române autonome. Consulul Blutte a înștiințat cîrmuirea Moldovei că pentru căsătorii în care erau implicați supuși și protejați ai săi, dacă nu se obținea consimțămîntul prealabil al consulatului, legăturile matrimoniale respective nu puteau să fie recunoscute

¹ Aceste capitulații (convenții) ofereau importante privilegii economice și politice puterilor occidentale. Prima capitulație a fost acordată de înalta Poartă în 1569 Franței; apoi au urmat cele către Anglia (1580), Olanda (1612) ș.a. Prin aceste capitulații, Imperiul otoman devenea o imensă piață de desfacere pentru negustorii din țările posesoare de astfel de convenții, acestea din urmă acordînd deseori Porții sprijin politic, diplomatic și chiar militar în vederea apărării integrității sale. Nerecunoașterea aplicabilității acestor capitulații de către țările române era un semn evident al tendinței și dorinței acestora de a deschide drum de la autonomie către independență.

ca valabile. Pledînd pentru supunerea Principatelor regimului capitulațiilor, consulul francez Lagan a mers pînă acolo încît a spus că aceasta ar fi fost chiar în folosul românilor, ea reprezentînd „singura legătură ce unea Principatele cu Imperiul otoman”. La începutul anului 1834, subsumarea supușilor străini sistemului fîscului românesc a sîrșit prin a fi acceptată și de consulul englez Blutte. Secretarul de stat moldovean Suțu a afirmat consulului austriac, la 19 februarie/3 martie 1833, deplinele însușiri ale țării sale în domeniul reglementărilor și taxărilor comerciale, calificîndu-le „un drept inerent al administrației țării”.

Regulamentele organice impuseseră limite în privința activității starostilor consulare. Dar, în realitate, sub presiunea consulatelor, numărul acestora a crescut și ele au fost tolerate. În 1833 numai Austria avea în Moldova 12 staroști (Bacău, Bîrlad, Botoșani, Dorohoi, Fălcișeni, Focșani, Hirliu, Huși, Piatra, Roman, Tecuci, Vaslui).

Încă de la începutul războiului ruso-turc din 1828-1829, ministrul de externe rus Nesselrode declarase că țara nu avea intenții anexioniste; faptele însă nu confirmau într-un totuși aserțiunea sa. Printr-o înțelegere încheiată la Petersburg, datorită Porții față de Rusia fusese redusă la opt milioane de piastri, termenul de plată fiind stabilit la opt ani, timp în care Principatele urmau să rămînă ocupate (pînă la urmă, acest termen deși a fost redus la jumătate, ocupația rusă a durat în realitate șase ani, din 1828 pînă în 1834). De altfel, poziția Rusiei față de cele două țări române n-a fost deloc limpede, fapt sesizat într-un raport consular francez din 18/30 noiembrie 1833, care constata că „politica dublă a Rusiei sare în ochi” atît era de evidentă.

La începutul anului 1830, în Moldova a circulat zvonul așezării consilierului de stat

Alexandru Sturdza (fiul celui dintîi guvernator al Basarabiei anexate în 1812) ca domn la Iași, evident un domn care n-ar fi fost decît instrumentul guvernului rus. Poate și pentru a calma o anume stare de spirit creată de zvonurile în legătură cu o eventuală cedare de către Poartă a celor două Principate către Rusia, în contul datorităilor sale de război, cîteva luni mai tîrziu, generalul rus Rüdiger declara boierilor moldoveni că Rusia urmărea să înzestreze țara lor cu „o ocîrmuire independentă”, dar că țarul urma să rămînă pe mai departe „protector” al Principatelor, ceea ce indica limitele evidente ale „independenței” preconizate.

În 1832, măsurile luate de Rusia în Polonia, după înăbușirea mișcării de eliberare națională din această țară, au îngrijorat pe boierii munteni în legătură cu viitorul țării lor. „Aceste Principate... au figurat dintotdeauna în primul rînd al proiectelor de extensiune ale Rusiei”, remarcă consulul francez Lagan cîteva luni mai tîrziu; el mai semnala că după cucerirea Varșoviei de către armatele țarului, „administrația rusă ia zilnic caracterul unei fixități foarte vizibile”. Zvonurile privind cesiunea Principatelor către Rusia au apărut din nou în vara anului 1833, fiind înregistrate de reprezentantul consular al Austriei la Iași.

In 1831, Adunarea obștească extraordinară de revizie a Țării Românești a conferit lui Kiseleff „drepturi de pămîntean cu toate privilegiurile ce se cuvin celei mai înalte și mai vechi noblete a țarei”, dar el a refuzat, renunțînd prin aceasta și la posibilitatea ocupării domniei. Oricum, în 1832, consulul Franței raporta cu o oarecare mirare sărbătorirea neobișnuită a generalului în Capitală, la întoarcerea sa dintr-o excursie. Se considera el legat de soarta Principatelor, dar înainte de toate Kiseleff rămînea un dregător al țarului și un reprezentant al intereselor Rusiei impe-

riale. A și făcut tot ce i-a stat în putință pentru a prelungi ocupația. În septembrie 1831 îi scria lui Nesselrode, arătîndu-i că o evacuare a Principatelor ar duce la pierderea „unei poziții avantajoase”. Scrișoarea l-a îngrijorat se pare pe Nesselrode, deoarece, după răspunsul pe care l-a dat lui Kiseleff, acesta din urmă a trebuit să-i scrie din nou, în octombrie 1831, negînd că el s-ar fi gîndit la o anexare a Principatelor de către Rusia. Revenind cu o nouă misivă în februarie 1832, el sugera lui Nesselrode că Rusia trebuia să tragă „cele mai multe foloase din ocuparea Principatelor”. Era și motivul pentru care, în septembrie 1832, cerea ca acestea să nu fie evacuate înainte ca Poarta să fi sancționat Regulamentele organice, mai ales, preciza el, că popoarele creștine din Orient urmau „să fie chemate în cîrînd la noile destine față de care Rusia n-ar trebui să rămînă străină”.

Kiseleff a beneficiat, în 1833, de sprijinul lui Alexis Orlov, important și influent negociator utilizat de țar, ca și de cel al lui Butenev, reprezentantul Rusiei la Istanbul. Orlov i-a scris generalului, verîndu-l în întîmpinare și declarîndu-i că „ocupația devine indispensabilă și trebuie căutate toate pretextele posibile pentru a nu grăbi evacuarea Principatelor”. În vara 1833, Kiseleff adresa o notă verbală lui Orlov, în care susținea că, pentru a îndepărta de frontierele sale „dezordinele”, Rusia trebuia să păstreze încă „administrația provizorie” în Principate cu ajutorul unui „corp de trupe”. „Să ținem în minile noastre Principatele — scria el — timp de zece ani. Eu vorbesc așa pentru că privesc Dunărea ca hotar al Imperiului rusesc și, fără să mă uit la Nesselrode și la politicienii noștri de la Petersburg, știu că puterea lucrurilor va prevala asupra sistemelor... Prelungind ocupația, vom deprinde spiritele... și încorporația se va face mai ușor”. „Bătălia” generalului — care reflecta

rolul și dorința lui personală de a rămîne la cîrma Principatelor — avea însă să fie pierdută. Prin convenția ruso-turcă de la Petersburg, din ianuarie 1834, a fost decisă evacuarea Principatelor. Cîteva luni mai tîrziu, după o jumătate de deceniu, Kiseleff a părăsit cele două țări românești. ■

(Va urma)

CARTI SOSITE LA REDACTIE

• **Paul Abrudan — SIBIUL ÎN REVOLUȚIA DIN DECEMBRIE 1989.**

Casa Armatei, Sibiu, 1990, 208 pp., +16 pl. ilustr., 30 lei; autorul își propune să contribuie la cronicarea evenimentelor revoluționare din Sibiu, prezentînd eroismul celor care au acționat cu bărbăție, curaj și spirit de sacrificiu pentru a apăra cauza sfîntă a eliberării poporului român de totalitarism și dictatură.

• **Ion Antonescu — ROMÂNII: ORIGINEA, TRECUTUL, SACRIFICIILE ȘI DREPTURILE LOR** (editie îngrijită de maior Ilie Schipor).

Editura Clio, București, 1990, 112 pp., 37 lei; lucrarea unui tânăr ofițer, pe atunci, publicată în anul 1919, ce prezintă, sintetic, istoria noastră prin prisma, mai ales, a efortului militar impus românilor de-a lungul secolelor de către forțe externe potrivnice.

• **Gh. Buzatu — RĂZBOIUL MARILOR SPIONI, VOL. II** (publicat sub egida Anuarului Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”, în seria Biblioteca Anuarului). Iași, 1989, 343 pp.; un nou dosar al istoriei secrete a anilor 1939-1945, mai ales anii 1943-1944, și o serie de evenimente premergătoare actului de la 23 august 1944.

• **Oliver Lustig — LIMBAJUL MORTII.**

Editura Alex, București, 1990, 363 pp., 50 lei; o carte scrisă pentru a nu se uita cele petrecute în lagărele de concentrare și în felul acesta, ele să nu se poată repeta.

• **BOMBA DROGURILOR** (selecția textelor, traducere, comentarii și note: **Stelian Turlea**).

Editura Humanitas, București, 1991, 304 pp., 32 lei; o nouă carte consacrată flagelului drogurilor, unul dintre fenomenele cele mai complexe și mai tragice ale lumii contemporane.

DIN VREMEA CÎND SE PREGĂTEA MAREA UNIRE (VII)

G.T. KIRILEANU

În continuarea selecției noastre din jurnalul inedit al cărturarului G.T. Kirileanu (1872-1960), aflat la Cabinetul de manuscrise al Bibliotecii Academiei Române, reproducem însemnări din caietele anilor 1917-1918.

Sînt anii cînd, după cum se știe, România a trecut prin greutele momente ale retragerii în Moldova (regele și guvernul stabilindu-se la Iași, în noiembrie 1917), ale refacerii armatei (ianuarie-iunie 1917) și ale reluării ofensivei, în iulie-august 1917, pe frontul de la Mărăștii, Mărășești și Oltuz — bătălii decisive pentru soarta pămîntului românesc, în fine, la 26 noiembrie/ 9 decembrie, în același an, a fost încheiat armistițiul de la Focșani (ca urmare a armistițiului ruso-german de la Brest-Litovsk), iar la 24 aprilie/ 7 mai 1918 țara noastră a fost nevoită să încheie pacea cu Germania, Austro-Ungaria, Bulgaria și Turcia prin Tratatul de la București în condiții înrobitoare pentru România.

1918 este, totodată, anul în care lupta românilor pentru unitate națională a fost încununată, prin unirea Basarabiei (27 martie/ 9

aprilie), a Bucovinei (15/28 noiembrie) și a Transilvaniei (18 noiembrie/ 1 decembrie) cu patria mamă.

Să urmărim, deci cele văzute și consemnate de G.T. Kirileanu în pribegia sa în Moldova, unde însoțea Curtea regală, în calitate de bibliotecar al Palatului. Spre deosebire de notațiile sale anterioare (nr. 10-12/1990, 1, 2, 3/1991), însemnările din această perioadă sînt sporadice, datorate în primul rînd nesiguranței și tensiunii în care se desfășura viața în refugiu. Ele aduc totuși mărturii semnificative pentru vremea și lumea de atunci, contribuind cu informații și nuanțe originale la conturarea tabloului general al societății românești în anii primului război mondial.

Ca și la fragmentele anterioare, am păstrat unele particularități stilistice ale autorului, transcrierea făcînd-o însă conform normelor ortografice actuale. Datele sînt pe ambele stiluri. Intervențiile explicative din paranteze drepte și notele de subsol ne aparțin.

7/20 iunie. Generalii Prezan și Cerbae¹ cu I. [I.C.] Brătianu la rege. Taberele la palatul regal. 1) Colonel Ballif cu d-na Ciucu, colonel Găvănescu, maiorii Cezărescu, Tănescu, căpitan Georgescu; 2) D-na Lahovary cu mareșalul [Palatului] H. Catargi, d-na Procopiu, dr. Romalo, Denize; 3) Neutrî: prințul Știrbei, colonel Ștircea, dr. Mamulea.

30 iunie. Prințul Știrbei îmi spune că regele i-a zis: „Doresc un guvern al tuturor”. I-a răspuns că și dorința lui e aceasta, dar Mișu Cantacuzino vrea o situație cu totul specială. Eu zic: „De ce ar merita numai I. Brătianu o situație specială?”

11/24 august. Ziua de naștere a regelui. Prințul Știrbei îmi răspunde la urări: „Să ajungă rege prin bătrînețe”. Sara prințul Știrbei îmi cere să-i fac un proiect de scrisoare către generalul Averescu, pe care să i-o ducă colonel Ballif care pleacă cu regina pe front. Vrea să-i arate acoperit simpatia sa ca un răspuns la intrigile ce se fac la Iași împotriva lui Averescu. Îmi spune că el a apropiat pe Averescu de rege, în interesul acestuia, deoarece Averescu e așa de iubit în armată. De aceea, Prezan nu-l vede bine pe prințul Știrbei.

15/28 august. Proclamația regelui la împlinirea unui an de război e redactată de Take Ionescu și îndreptată în Consiliul de miniștri. Prințul Știrbei îmi mai spune că textul declarației de război Austro-Ungariei a fost redactat de Porumbaru², despre care prințul Știrbei are cuvintele cele mai bune.

12/25 septembrie. În privința audienței lui Maiorescu la rege [în ajunul Consiliului de coroană din 14/27 august 1916; *Magazin istoric*, nr.

6/1973], prințul Știrbei zice că regele i-a spus în adevăr cuvintele: „Raporturile în ultimele 14 zile s-au schimbat cu totul”, dar nu i-a spus că intrăm în război, deoarece îl prevenisem pe rege că Maiorescu s-ar duce îndată să comunice lui Czernin.

Regele, văzind că Maiorescu e contra intrării noastre în război alături de ruși, a îngâmat-o. După audiența la rege, poliția a urmărit pe Maiorescu și a constatat că de la rege s-a dus de-a dreptul la Czernin.

20 septembrie. Papacostea îmi spune că-i bine să spun „prieteniilor mei” care ponesc pe T. Maiorescu că pe timpul evacuirilor, în care din urmă convorbire cu dinșul, fiind de față și prințul George Știrbei [frate cu Barbu Știrbei], Maiorescu s-a arătat că era omul care face un pas și apoi așteaptă spre a face alt pas. Ministrului olandez [la București] i-a spus că chiar dacă România ar fi pusă la pământ un an, doi sau trei, ea are forța și elasticitatea de a se ridica și înșeși puterile apuse ne vor avea interes întru aceasta din cauza griului și celorlalte bogății ale țării.

Intrarea României în alianța Puterilor Centrale s-a făcut numai cu condiția intrării Italiei ca putere latină.

Maiorescu arată de ce România nu putea să intre în război alături cu Puterile Centrale. 1) Intrarea Angliei arată că războiul va fi lung; 2) Italia ieșise din alianță; 3) Sentimentul majoritar era pentru Ardeal și nu puteam recuza acest ideal. Noi trebuia să așteptăm slăbirea beligeranților.

1918

24 ianuarie. Dl. Bassot scrie prințului Știrbei cu data de 11 decembrie 1917 (st.n.) că se gîndește mult la nenorocirea sârmanei României și la tragedia familiei regale, precum și la silințele prințului de a le ușura greutățile, ceea ce ar fi dorit să facă și el.

30 martie/12 aprilie. La Do-

meniul Coroanei Mălini. În loc să ne cîrpin, mai rău ne-am rupt!... Ieri am sosit aici pentru evacuarea Mălinilor și cu această ocazie să mă îngrijesc a trimite ceva hrană la ai mei, rămași peste hotar în Broșteni.

Bieții oameni sînt încremeniți văzînd că trec sub nemți. Lipsiți fiind de orice grijă și povătuire din partea autorităților române, nu știu ce să facă. Cei tineri se tem să nu-i recruteze nemții. Cei bătrîni se tem de foamete, văzînd că zilele acestea au mai ieșit de la Dorna, și cei din urmă oameni din cauza foametei.

La mănăstirea Slatina mă duc tot pentru evacuare, însărcinat fiind de mitropolitul Moldovei

Parc-am venit la înmormîntarea acestor locuri iubite.

Duminică 1/ 14 april. La Calugăreni-Neamț — Vineri am plecat peste Stînișoara cu Strat și Solomon de la Dom [eniul] Coroanei. Pe tot drumul, femei din Broșteni după hrană. O femeie din Dorna era cu ochii roșii de plîns. Toată lumea plînge, auzind că rămîn sub nemți. Deși foarte îndurerat, îmi pare bine că am venit în aceste locuri de suferință: ce văd ochii, crede inima.

În Bapșa focuri și adăposturi pe marginea drumului ale oamenilor din satul Crucea, care se duc după hrană. Soldații nemți și unguri caută fărîmăturile rămase, ca și cîinii cei hămesîți.

La podul din Borca, 2 soldați din Regim. 73, unul neamț și altul bulgar din jurul Tulcei. Să-ți faci cruce! Și-nele, căii ferate înguste de pe Sabasa au fost luate. Se văd mii de legături de sîrmă.

Găzduim la gospodarul Constantin Dimitriu în Soci, căci în Sabasa toate casele sînt pustii. Constantin îmi povestește cite i-au făcut rușii, zicînd că-i burju.

La casele Dom. Coroanei din Borca și de la mătusa Ioana sînt numai șanțuri. Fabrica de la gura Borcii e arsă. Școala devastată. Rușii aliați parcă erau puși pe nimicirea țării noastre. Mă întîlnesc cu bieții săteni din satul meu

¹ Dimitri Grigorovici Scebacev, general, comandantul trupelor ruse de pe frontul din Moldova (din 20 aprilie/3 mai 1917).

² Emanoil Porumbaru, avocat și om politic, ministru de mai multe ori; în 1914 era ministru de externe.

Holda, leșinați de foame. Pîngem cu toții. Vine și mama Măriuca (soția a doua a tatei, după moartea mamei mele). E neagră ca pămîntul și de-abia suflînd. Îmi spune că tata e slab de tot și doarește mult să mă mai vadă.

Soldați unguri fără arme trecuți la noi pentru hrană. Sătenii de la Farcașa caută făina.

Miercuri 18 april, în săptămîna Patimilor. La 6 dim. plec din Iași împreună cu Sc. Stan, directorul de la Dom. Coroanei în automobil spre Fălcișeni prin Pașcani, Cristești.

Apoi la Mălini rinduim cum se va face împărțirea ajutoarelor de către regina Maria, care va sosi mine dimineată la Mălini.

Mergînd spre Valea Bistriței, dejunăm în vîrful Stînișoarei. Pajiștea din dos cu verdeață proaspătă, iar în depărtare vederea perdelelor de munți împăduriți spre Ceahlău și Transilvania, pe cale de a fi pierduți prin pacea iscălită zilele acestea la București. De la Farcașa mergem la Bicaz, unde Stan ia măsuri pentru pregătirea locuinței în vederea venirii regelui.

La Piatra, automobilul rămîne fără cauciucuri. Cu mare greu căpătăm un automobil de la generalul Paul Angelescu și la 10 1/2 noaptea plecăm spre Fălcișeni pe o noapte rece și instelată.

Joi 19 aprilie. Plecăm cu un camion automobil pe deasupra Rădășănilor spre Mălini, unde la 9 1/2 dimineata sosește regina cu principesele Elisabeta și Mărioara, însoțite de general Ballif, miss Woodfield, d-na Kopkow.

Se începe împărțirea ajutoarelor: păpuși, făină de griu, zahăr, haine.

Mă gîndeam: ce păcat că regina nu se poate apropia de popor fără suită și pompă, fără alaiuri și fără atîtea forme lipsite de sinceritate.

Cînd a venit la rînd frumosul bătrîn Pavăl Buzilă din Neagra Șarului, văd că regina îl privește cu interes. Îi spun: „Dumnealui este răzeș din Dornele pierdute“. Atunci bă-

trînul prinde a lăcrăma. Eu îl întreb din ce comună dorneană este. El se silește a grai, dar cuvintele i se înneacă în plîns și nu poate zice decît: „Neagra“, iar eu completez: „Neagra Șarului“. Atunci bătrînul pune mîna la ochi, prins fiind de scuturul suspinelor. Regina se apropie de dînsul, îi ia mîna, îl mîngîie pe obraz, o podidește și pe ea plînsul și pe toți cei de față, care plîngeau în tăcere. Regina îi dă mîna bătrînului să i-o sărute pe dos și pe față, după vechiul obicei. Neuitată va rămîne clipa asta înălțătoare, cînd două suflete mari și-au pus la un loc durerea: o regină inimoasă și un răzeș de viță veche.

Vineri 20 april. Împreună cu A. Popovici plec din Farcașa spre Brosteni și Holda. La trecerea frontierei militare din Borca santinela română ne cere biletul ofiterului său, dar nemții ne dau voie să trecem fără nici o formă și nici după aceea nu ne-au mai întrebalt nîme. La Pîrîul Cîrjei venise un general neamț în inspecție. A trecut pe lîngă noi fără a întreba cine sîntem. În Mădei primăria și școala nu mai există. În satul Poiana Ginștei au rămas numai două case. În Măliște grădini de zarzavat nemțești. La Gura Petroasei numai clădiri de-ale armatei. La Cotrașuș nu mai este nici o casă. În Brosteni sînt două poduri

În p. 11: întoarcerea familiei regale în București, după refugiul de la Iași

Regele Ferdinand, regina Maria și familia la Bicaz, în 1918

peste Bistrița.

După-amiază plecăm la Holda. În Hărăoaea nu mai sînt case. În Holdița e mai bine. În Holdă casele sînt, dar ogoarele-s pustii.

Ofițerul vienez (evreu amabil) care s-a suit în căruța noastră detestă războaie și face laudă capitanesei române așa de frumoasă din Crucea (a lui Bontea).

Pe tata îl găsesc de tot slăbit, zăcînd în pat. Nu putem vorbi mai mult, căci se umpluse casa de vecini, care venise să-și plîngă fiecare păcatele și suferințele. Tata cere să ne ținem, căci nu crede să mai fie cum a fost.

Cînd ne întorcem de la Holda, vedem mai multe căruțe încărcate cu mese, scaune-s.a., pe care le trăgeau soldați nemți, în lipsa de cai.

21 april. Plec cu A. Popovici la Piatra, într-o hărăbușcă. Obişnuitul contrast cu automobilul regal.

22 april. Piatra Neamț. Dimineata Paștilor o petrec singur pe Cazla, recitînd în lacrimi, cu glas tare, poezia lui Eminescu la mormîntul lui Ștefan cel Mare (1870).

Adevărata biserică este în mijlocul naturii.

27 aprilie. Iași. N.D. Cocea la Marele Cartier (prieten cu I.G. Duca). Argezi scrie la Steagul.

10/23 iulie. Bicz. De dimineață eram cu prințesa Știrbei în livada lui Alecu Poteaș de la Piatra Corbului culegînd flori. Regele venea singur pe drum și a stat de vorbă cu prințesa, amabil. Regele avea o față bună și era bine dispus.

19 iulie/1 august. Azi a sosit la Bicz colonelul canadian Boyle. Regina cu prințul Știrbei s-au dus la casa lui Ghelase și au pregătît locuința pentru Boyle. Sora Boyle a mîncat la prințul Știrbei.

9 septembrie. Catargi comunicase regelui hotărîrea lui Margh[iloman] de a înălțura pe prințul Carol de la most[enirea] tronului. Regele ar fi cedit, dacă n-ar fi fost linga el prințul Știrbei.

— Mi-aduc aminte că eu spunîndu-vă aceste întrebări

asupra faptei prințului Carol. Cînd? Cum? Cu cine? dv. ați zis: „Un țicălos”.

— Ba eu le-am spus așa: „Mauvais fils, mauvais Prince, mauvais Roumain” [Rău copil, rău prinț, rău român]. Și dacă l-aș fi lăsat pe rege să asculte îndemnul lui Margh., ar fi lăsat [părăsit, trădat] pe prințul Carol. Așa însă i-am pregătît notele pentru o întîmpinare dată în scris lui Margh. la 9 sept. 1918, în care partea istorică (greșelile altor moștenitori) era după amintirile regelui.

14/27 noiembrie. Îmi iau ziua bună de la Matei Cantacuzino. Vorbește despre audiența la rege. I-a spus toate, folosîndu-se de forma: „Așa i-am spus lui Brătianu cînd a venit să mă vadă. Pentru ce ai ticluit un guvern în dosul căruia lucrezi numai d-ta? Ca să te poți spăla de răspundere cînd vor face greșeli prin nepriceperea lor?” Și Brătianu a răspuns: „Pentru că nu vroiam să mă ia lumea cu pietre”. „Atunci de ce ești contra unui guvern sincer de colaborare a tuturor frunțașilor politici, sub presidenția unui om neutru?” Și, la această întrebare s-a putut vedea că ocolește răspunsul. Regele a întreat pe Mat. Cant.: „Oare ar vrea Brătianu un asemenea guvern?” Matei i-a răspuns: „Apoi tocmai pentru asta s-ar impune autoritatea cuvîntului regal. Și acesta e rostul unui rege în împrejurări mari și grele”. Și Matei Cant. îmi spune: „Regele e om bun la suflet ca toți cei slabi, dar îmi face impresia că se conduce ca un școlar care a învățat lecția de la una din cele 2-3 persoane care-l țin de aproape”.

15/28 noiembrie. [Vasile] Bogrea îmi spune că a vorbit cu P. Șeicaru de la ziarul *Chemarea* și a aflat că în interviul regelui de la ospașul celor decorați cu „Mihai Viteazul” mai erau și cuvintele acestea: „Țărani care au fost cei mai merituoși în război au fost cei mai nedreptați. De aceea părerea lor despre re-

forme mă interesează; de rest nu mă preocup”. Și cenzura (Văitoianu) a cerut să nu se pue în ziar aceste cuvinte.

16/29 noiembrie. Pregătiri de plecarea Curții Regale la București. Pr. Șirbei îmi vorbește de pofta lui lorga de a veni la guvern. Zice că N. Filipescu avea dreptate că în țara noastră poți guvernă numai cu oamenii de bun simț, căci ceilalți sînt nebuni.

17/30 noiembrie. Plecăm spre București cu trenul regal. O ploaie putredă cu piclă, semn că mergem plouați! Sau sînt lacrimile triste ale celor morți... Plouă și în cabina mea.

Prințesa Știrbei zice că multora li-i teamă de soarta acestui tren.

21 noiembrie/4 decembrie. P.P. Negulescu se miră de ignorarea Universității și a Academiei Române la serbarea intrării în Capitală și de faptul că s-au decorat numai liberalii în frunte cu Porcu [Al. Constantinescu]. Regele dă dovadă mereu că-i regele Brătienilor. Și-mi citește articolul pregătît pentru n-rul intîi al *Îndreptării*, cînd va apărea la București săptămîna viitoare.

Îl spun că g-ral Averescu între vechi conservatori, de o mină, și tachîști de altă mină va pierde lupta față de liberali, căci lumea care pînă acum s-a ținut departe de mocirla politicianilor era însetată de un partid nou și curat, fără amestecuri și compromisuri. Liberalii au și găsit formula de propagandă în contra Ligii Poporului. Nu vedeți că g-ral Averescu a dat mină cu boierii care-s contra reformelor?

Negulescu îmi explică unirea cu tachîștii și conservatorii. Zice că g-ral Averescu trebuia să facă unire cu dinșii spre a împiedeca pe Brătianu de a și-i atrage într-un așa-zis guvern național, care ar fi zădărnicit alcătuirea unui bloc politic care să urmărească întîi de toate zdrobirea brătienismului spre a curăți terenul pentru alcătui-

rea noii politice.

În articolul ce mi-a citit era tocmai vorba despre pacoștea regimului politic al liberalilor, iar încheierea era că dacă nici Parlamentul, nici opinia publică nu-i în stare să reacționeze, atunci ne-am fi așteptat de la rege să-și facă datoria. Dar dacă și el s-a făcut unealta unui singur partid, atunci mai bun ar fi un regim republican.

Col. [Radu] Rosetti zice că a vorbit cu ministrul de externe englez: războiul acesta nu-i între două țări sau națiuni, ci între două concepții care se exclud: concepția germană a forței și concepția occidentală (col. Rosetti e la murit: concepția latină) a libertății. Războiul nu va înceta decât prin izbînda netăgăduita a uneia din aceste două concepții.

1/14 decembrie. Întîlnesc pe dr. George Maior și-mi arăt bucuria că-l văd în ziua aceasta mare pentru ardeleni.

Îmi răspunde răce, fiindcă-i mîhnit de pierderea fiului agronom, în care și pusese toată nădejdea să-i urmeze activitatea. Cît despre ziua asta mare adaugă: toate se pot schimba de la o zi la alta; să vedem dacă sîntem în stare să consolidăm unirea.

6/19 decembrie. În Banat s-au împărțit afișe în care se spune că Ungaria e liberată de rege și de magnati și sfătuiește pe români să se ferească de boierii din România, de regele cel bețiv și de regina cu mulți drațuți.

Regele la Biserica Sf. Neculai Șelari. A întrebat ce purtări a avut preotul Antohi al acestei biserici și numai după aceea a primit invitația.

La Biserica Crețulescu a fost parastas pentru Nicolae Filipescu. Credincioșii lui Filipescu pe care l-am văzut în biserică au multă asemănare fizică cu fostul patron și pe fața lor e ntipărită acea por-nire învâpăiată a luptătorului Filipescu. Era și Mehedinți. Apoi generalul Averescu și-a făcut intrarea ajutat fiind înainte de C. Argetoianu, iar

în urmă venea toată ceata cu uriașul Otetelișanu în cap. Sosirea delegației ardeleni în frunte cu cei 2 episcopi a fost mișcătoare. La ieșirea din biserică, lumea a făcut manifestație de bucurie generalului Averescu.

După-amiază a fost calărie la km 10, sos. Ploistilor. Prințul Carol, prințesa Elisaveta, d-rele Stirbei, prințul Stirbei, George Moruzi ș.a. Au fost și întreceri la alergări peste obstacole. Calul prințului Carol cădea regulat obstacolele jos.

Sara masă mare la Cotroceni cu delegația ardelenă în cinstea lui Maniu și a lui Vlad.

La col. Radu Rosetti serată cu danț pentru ofiterii francezi. Am fost și eu ca să privesc din balcon.

9/22 decembrie. Gr. Trancu [-lasi] spunea la masă la sora-sa că mulți liberali se plîng împotriva lui Brătianu, care-i amină cu zilele de la audiență.

După-amiază, ducîndu-mă la d-na Maria Stirbei, cam bolnavă, îl găsesc pe Brătianu acolo de un ceas. Mai stă 1/2 ceas, apoi pleacă pe 1/4 ceas în oras și iar vine, pentru a-și urma sirul glumelor. Iar eu mă miram în gîndul meu cum poate un prim ministru, în timpuri așa de grele, să piardă ceasurile în acest fel.

Brătianu îmi cere cărți de citit din biblioteca regelui. Zice: „De mare folos ar fi să citiți *Parți alese din istoria Transilvaniei* de G. Bariț”. Răspunde: „Eu citesc cărți cit mai departate de preocupările actuale”.

11/24 decembrie. Maniu întrebînd despre mine, m-am dus azi să-l string mîna. Era cu Vaide.

13/26 decembrie. Monitorul oficial cu data de azi publică decretul-lege de unirea Ardealului cu România, împreună cu raportul iscălit de I.I.C. Brătianu.

La amiază pe cînd eram la masă la prințul Stirbei, treceau multime de femei și co-

pii cu steaguri roșii care strigau: „Traiască republica”. Aud că și regelui, pe cînd trecea cu automobilul, alți manifestați i-au strigat „Jos regele, sus republica”. Toată lumea crede că la mijloc sînt aliați plătici cu banii lăsați de nemți.

Pe la 5 d.a. adunîndu-se manifestați socialiști în str. Sf. Ionica, la Clubul socialist, și în Piața Teatrului [Național] s-a scos armata și din partea manifestaților pornind împușcături a răspuns armata cu foc de mitraliere omorînd pe mai mulți.

Di. Butculescu zice că d-rul Racovsch cu al său Frimu și Cristescu ațîta alți aici, cît și la Cluj unde au fost mari mișcări.

Di. mareașal [al Palatului] zice că oamenii noștri politici nu se pot uita din cauza atotputerniciei lui Brătianu, care vrea să-i micșoreze pe toți ceilalți.

Raportul telefonic al Siguranței: „4 morți în Piața Teatrului și 2 în str. Cîmpineanu. Vreo 14 răniți. Copiii anume erau puși în fruntea manifestațiilor ca armata să nu tragă. Un foc de revolver a rănit grav un soldat și atunci ceilalți soldați s-au infuriat. Arestări — vreo 200 la clubul social-democrat, din cauza strigătelor: „Jos regele! Jos armata!” La nr. 28 din str. Cîmpineanu alt grup de manifestați veniți dinspre str. Stirbei Vodă au fost opriți de armată s-au zbirat pînă pe la 7 sara. În Piața Teatrului s-ar fi strigat „Traiască Germania!” Printre lucrători s-a împrăștiat vorba că toți cei ce-au servit sub nemți vor fi dați afară. Pe mine s-a proclamat greva generală pentru liberarea celor arestați.

Manifestanții de azi erau tipografi, Martinescu îmi spune că era aproape de înțelegere, dar doritorii de deputații cu cravată roșie au ținut-o înainte cu republica și revoluția socială. ■

Prezentare și selecție:
Ioan LĂCUSTĂ

Gheorghe I. Brătianu:

ENIGMA MORȚII SALE (II)

MARIA G. BRĂȚIANU

Continuăm publicarea mărturiilor adunate de Maria G. Brătianu, privitoare la împrejurările în care, în închisoarea din Sighet, s-a stins din viață în anul 1953, în chiar luna aprilie și la o dată apropiată de sărbătoarea sa patronimică, Sf. Gheorghe, marele istoric al românilor, Gheorghe I. Brătianu, internat, fără a

fi judecat sau condamnat, de către organele de represiune comuniste. Menționăm, ca și în cadrul primului episod, că reproducem fragmente din versiunea românească a broșurii publicate în anul 1988, de către doamna Maria G. Brătianu la Paris, sub titlul *Georges I. Brătianu. L'énigme de sa mort*.

Fapte și interpretări

După moartea tatălui meu, mama a cerut, cu o întîrziere de cîțiva ani, obiectele personale ale soțului ei, obiecte care sînt la mine și pe care am putut să le examinez îndeaproape. Este vorba de un basc-beretă vechi, bleumarin, de care îmi amintesc din copilărie, o cravată, ceasul său elvețian de oțel cu lanț, pe care de asemenea l-am recunoscut, un petec de haină de blană din astrahan negru, provenit fără îndoială de la un guler de palton și un portofel. Am descoperit, ascuns la fund, o minuscule și subțire carte veche de rugăciuni, o mică iconiță (medalie) a Fecioarei din Lourdes, un medalion din bronz cu Sf. Constantin și Sf. Elena alături [pe o parte] Sf. Gheorghe pe cealaltă, în fine o minuscule bucățică din re-

licvariul Sf. Thereza din Lisieux. Cercetînd cu deamănuntul mica carte de rugăciuni, am descoperit o gravură a Sf. Gheorghe străpungînd balaurul, asemănătoare cu cea de pe medalion.

Dacă n-ar fi fost dubla prezentă a Sfîntului patronim al tatălui meu, m-aș fi putut îndoi de apartenența lor, intrucît nu-l știam pe tatăl meu pios. Pe de altă parte, mai mulți martori afirmă că a fost văzut pentru ultima oară în ziua de Sf. Gheorghe. Aproximarea dintre sărbătoare și moartea sa m-au intrigat. Să fie o legătură și care? În iconografie, Sfîntul Gheorghe este arătat cu o lance în mînă, străpungînd gîtlejul dragonului.

Căutînd o explicație, am scris Magistrului H. Menges, episcop romano-catolic ce

trăiește în Germania, pentru a-l întreba ce gîndește despre aceasta și să-l rog să-mi trimită mărturia sa. Mi-a răspuns la 20 martie 1988, precizînd că G.B. avea fără îndoială aceste obiecte la intrarea în închisoare, dar că nu era îngăduit nici unui deținut să le păstreze. Pe de altă parte, monseniorul Menges preciza în scrisoare că întrebase el însuși mai mulți martori și că avea convingerea incontestabilă că G.B. nu se sinucisese. „Aceste documente indică limpede că era profund credincios și [decî] departe de a se sinucide.

În luna iulie 1988, am primit mărturia părintelui A. Rațiu, din Statele Unite:

„Am încercat să-mi amintesc cu precizie zilele petrecute la Sighet cu toți foștii

ministri supraviețuitori după 1905, cei ce făcuseră parte din guvernul Averescu și pînă în 1948, din guvernul lui Gh. Tătărescu.

La Sighet au fost deținuți în jur de 80 foști miniștri și oameni politici, precum și 56 episcopi și preoți greco-catolici...

Inchisoarea din Sighet era un penitenciar ales anume pentru a închide toți oamenii politici și toate personalitățile marcante ale vieții culturale și politice din România. Această închisoare a funcționat din 6 mai 1950 pînă la 15 iunie 1955, deci cinci ani...

Regimul la Sighet era în chip special inuman, tiranic și barbar. L-am descris într-o carte publicată în Statele Unite în 1979, *Stolen Church*...

La Sighet au fost închise și supuse unui regim de exterminare toate personalitățile marcante ale intelectualității românești. Printre ele, tatăl dumneavoastră, profesorul Gheorghe Brătianu. Acolo se afla, de asemenea, unchiul său Dinu Brătianu (Constantin) și Bebe (Constantin, zis Bebe) Brătianu.

Eu îi cunoașteam din auzite și din activitatea lor profesorală și politică în serviciul țării lor.

La Sighet, un grup de douăzeci și opt de preoți greco-catolici făcea corveziile pe sectoare: măturat, spălat, tăiatul lemnului etc. Eu eram cel mai tânăr, 33 de ani. Începînd din 25 mai 1950 pînă la Crăciunul lui 1950, am reușit să identific toți deținuții: foști miniștri național-tărăniști, liberali, social-democrați etc. În ciuda unei supravegheri severe, am reușit, luîndu-mi mari riscuri, să-l identific pe tatăl dv. Vorbeam franțuzește. Treizeci și șase persoane erau închise singure în celule, izolate. Unii au rămas cinci ani, mulți sînt morți; din o sută cincizeci de deținuți, cincizeci sînt morți; păstrez în minte numele lor.

Tatăl dv. a fost izolat tot timpul. Îmi amintesc că era în celula nr. 8, la parter,

în 1952, anul următor a fost mutat în sectorul 3, celula 73.

Cei care erau izolați, erau terorizați, supuși batjocurilor și insultelor [gardienilor] mai mult decît ceilalți, care erau în celule comune. Cîțiva s-au sinucis, ca generalul Samsonovici, G. Tatareanu, amiralul Păiș, Radu Rosculeț. Noi, preoții greco-catolici, am presupus că și tatăl dv. s-ar fi sinucis, deasemenea N. Carandino [care] era vecinul său în primăvara 1953 [în textul său] el da detalii cuprinzînd circumstanțele decesului său [ale lui G.B.], care-mi sînt necunoscute. De exemplu, faptul că gardienii i-ar fi cerut să imite cocorul, pisica sau ciinele. N-aș putea să cred, căci tot ce se petrecea într-un sector se auzea foarte bine în întreaga închisoare. Știu cu certitudine că gardienii își bateau joc de Costică Argetolanu, om în vîrstă de 86 ani, cerîndu-i să imite ursul, lupul și alte animale. El o făcea întotdeauna pentru o gamelă de mîncare în plus. Era senil și executa într-un fel grotesc tot ceea ce gardienii îi cereau să facă; se umilea într-un fel de neînțelept pentru a obține un supliment de hrană. L-am văzut cu ochii mei, căci eram la nr. 8 și el în față, la nr. 22. Nu pot crede că tatăl dv. să se fi umilit astfel... Dar e probabil că tatăl dv. s-a sinucis, intru-cît în ziua de 25 aprilie 1953 a ieșit la plimbare jos, în curte. Această plimbare de mai puțin de 15 minute era obligatorie la fiecare trei zile. Fiecare sector era obligat la liniște și tăcere. N-aveam dreptul să vorbim tare, să pronunțăm nume de persoane; era interzis, sub sancțiunea de a fi aspru pedepsiți, să privim printre zăbrelele ferestrei în curtea închisorii. Un soldat avea o gheretă pe zid, la șase metri înălțime. De acolo, putea să controleze toate ferestrele din partea stînga a închisorii. Dacă vreunul făcea un gest, soldatul avea ordin să tragă. El dădea alarma și făcea un raport gardianului, care identifica celula și-l informa pe directorul închisorii, Vasile Ciolpan.

Fără să mă laud, eram întotdeauna curajos și mi-am luat multe riscuri. Am fost prins asupra faptului de mai multe ori și pedepsit; am fost încarcerat într-o celulă minusculă, fără lumină. Pedeapsa consta în a rămîne desculț și pe jumătate dezbrăcat, iar na ca și vara. Am fost izolat de două ori, cu ferestrele sigilate, cu un pic de hrană, cu interdicție de tutun și tăcere la plimbări, vreme de un an și jumătate. Izolarea era teribilă: singur, fără tovarăși de suferință, fără lectură, nici măcar ziarul oficial al partidului, *Scînteia*, cu minciunile ei, infometări, bătăuți etc.

Cum spuneam [mai sus], pe 25 aprilie 1953, l-am văzut pe tatăl dv. plimbîndu-se singur, în curte, hărțuit, forțat de paznicul său... Nu știu dacă el [paznicul] l-a lovit. Dar, tatăl dv. privea din timp în timp cerul, ca și cum se ruga sau cerea protecție lui Dumnezeu. Părea foarte obosit, abatut și deprimat. Fața îi era suptă, trăsăturile trase și triste. Părea foarte nenorocit și disperat. Gardianul nu conțenea să strige, să-l insulte și să-l terorizeze. A fost ultima oară că l-am văzut. Pe 27 aprilie am primit [știrea] morții sale printr-un alfabet Morse inventat de noi.

În timpul nopții, corpul i-a fost transportat într-un furgon militar și îngropat în cimetirul evreiesc părăsit de pe malurile Izei. (Am fotografia acestui cimetir.) Am fost dus în celula nr. 73, pentru curățenie. Pe podea, am văzut picături de sînge și pe tineta un blacheu foarte ascuțit. Am presupus că s-ar fi sinucis, dar nu sînt sigur: Totul era posibil la Sighet, unde citeva personalități menționate mai sus s-au sinucis. E posibil ca tatăl dv. un om cu o cultură și o educație superioară, și de o mare sensibilitate să nu fi putut suporta umilințele, torturile și suferințele și să fi ajuns la acest act fatal. Numai Dumnezeu o știe și cunoaște ce e în inima oamenilor. Rezistența fizică a mai multor deținuți, mai ales printre cei care nu fuseseră nici judecați, nici condamnați [...]

a avut limite. Singurul chip de a scăpa de suferințe, era sinuciderea. E posibil ca tatăl dv. să fi ajuns la această extremă [soluție] [...]. Noi, preoții, ne-am rugat pentru tatăl dv., ca și pentru toți ceilalți 49 alți asinași la Sighet.

[G.B.] Reprezenta întreaga sa descendență, începând cu Ion C. Brătianu, fondatorul „marilor” Români și sfârșind cu Dinu și Vintilă Brătianu. Tatăl dv. i-a depășit pe toți. Cunosco multe detalii ale vieții sale. Fiind la Roma în 1939, am aflat că era unul dintre cei mai buni bizantinologi, la congresul de la București, după părerea Parintelui Severian Saloville... Chiar Zenobie Păclișanu, un istoric al Bisericii și director în Ministerul cultelor, direcția minorităților, ne-a povestit [...] multe despre lucrările sale istorice. Păclișanu era, de asemenea, membru al Academiei Române. Ei se cunoscuseră și colaboraseră în timpul războiului [II mondial] la o revistă de istorie, pentru apărarea României împotriva intrigilor ungarilor care voiau Transilvania.

Păstrez eu însumi o bună amintire tatălui dv. și multă admirație pentru ultima sa probă de erudiție și de spiritualitate creștină. După sederea sa, la începutul lui 1952, la izolare în celula nr. 8 parter și după transferarea sa în celula nr. 73, am fost izolat în locul său, în celula nr. 8. Era mai bine supravegheat, aproape de locul unde se aflau zi și noapte gardienii închisorii. Odată singur în această celulă, am văzut, scrijelit pe perete, un plan de istorie universală, scris în franceză, probabil cu un cui. Dar am văzut, de asemenea, un crucifix desenat pe perete, însoțit de o rugăciune, în franceză. Rugăciunea se adresa lui Iisus Christos. Am învățat-o pe dinafară. Era foarte frumoasă, dogmatică și poetică. Releva un spirit profund creștin, foarte sensibil și încrezător. Beteapă mea de izolare terminându-se, am repetat-o [rugăciunea] altor preoți. Din nenorocire, după 35 de ani, am uitat-o.

Mă rog în fiecare zi pentru el...

După ce, vreme îndelungată, au ascuns opera scrisă, viața și moartea omului politic și istoric de renume internațional care a fost G.B., după mulți ani, autoritățile românești au permis să fie reeditate operele sale, [însoțite] cu lungi introduceri pentru a explica tinerelor generații de studenți și cititori opera și viața sa.

Valeriu Răpeanu a fost primul care a vorbit de arestarea sa arbitrară în 1950 în prefața reeditării *Tradiției istorice despre întemeierea Statelor românești* (Editura Eminescu, București, 1980). Moartea sa e evocată într-o scurtă frază: „Începea din viață în închisoarea de la Sighetul Marmăției” în noaptea de 24 aprilie 1953.”

Stelian Brezeanu, în prefața sa la *O enigmă și un miracol — poporul român*, reeditată în 1988 (Editura Științifică și Enciclopedică, București), rezumă la fel: „moare în noaptea de 24/25 aprilie 1953”

Într-o lucrare consacrată operei și personalității lui G. Brătianu (*Confluente istoriografice românești și europene, Gheorghe I. Brătianu*), semnată de Victor Spinei, acesta precizează: în noaptea de 7 spre 8 mai 1950, Gheorghe I. Brătianu este arestat și închis la Sighet, fără a fi nici judecat, nici condamnat, soartă pe care o va împărtăși și soția sa. Resemnându-se cu ceea ce-i era predestinat, marele istoric ar fi făcut cunoscut tovarășilor săi de suferință că ultima sa voință era de a fi înmormântat la frontiera nordică a țării, ca să stea de pază. În viziunea sa halucinantă, el ar fi dorit, asemenea Sfântului Dumitru din Salonic sau Sfântului Olaf din nordul scandinav, eroi legendari ai Bizanțului și ai Normandiei, să se reincarneze în soldat de fiecare dată când dușmanii ar fi pus în pericol pământul românesc...

În 1971, familia primi permisiunea de a înhuma osemintele în cavoul familiei de la Florica (astăzi în comuna

Ștefănești, Argeș), aproape de bunicul și tatăl său. A fost înhumat în acest cavou alături de unchiul său Constantin I.C. Brătianu (1866-1950), într-o nișă din dreapta unde se poate citi următoarea inscripție: „Au murit la Sighet, neclintii în credința lor. Osemintele așezate în aceeași criptă la 2.X.1971”.

După notele aceluiași V. Spinei din această lucrare, data decesului diferă: potrivit părintelui Laurent (prefață la ediția în franceză a *Mării Negre*, Editura Societății Academice Daco-Romana), 26 aprilie 1953; 25 aprilie 1953 în *Buletinul de informare pentru românii din exil*, nr. 23 515, mai 1979; și 27 aprilie dată conformă cu certificatul de deces și înscrisă pe mormint. Data de 24/25 este apropiată de cea menționată de mama mea, 23/24 aprilie.

Adevărata cauză a arestării și a morții sale ar părea fi găsită în explicația dată de dl. Spinei...

În sfârșit, eram cu sora mea Ioana, la Florica pentru înhumarea osemintelor tatălui meu, în 2.X.1971, dar dorința tatălui meu privind așezarea la hotar a mormintului său a fost respectată, deoarece osemintele primite nu corespundeau deloc celor ale sale. Am cerut să se deschidă minusculele sicriu, împreună cu sora mea și am constatat (împreună cu securistul de serviciu, care ne-a cerut o semnătură) că dențiția mortului era una dintre cele mai perfecte ce ne-a fost dat s-o vedem (poliștului a făcut remarca). Era limpede că nu era vorba de Gheorghe Brătianu. Aveam două alternative: să trimitem înapoi osemintele și să facem scandal sau să continuăm ceremonia, care în sufletul nostru fusese cerută și nedefinită mai ales pentru a spune: noi nu te uităm, nu te vom uita niciodată. Unchiul său Dinu [osemintele sale], a fost recunoscut de copiii săi. Tatăl meu odihnește mereu pe malurile Izei. ■

Versiune românească:
Gheorghe DAVID

10 februarie 1938, ora 14.30. Măreșalul Alexandru Averescu (peste exact o lună împlinea venerabila vîrstă de 79 de ani) este primit în audiență la Palat. După el urmează: generalul Arthur Văitoianu, Iuliu Maniu, G.G. Mironescu, N. Iorga, Al. Valde-Volevod, dr. C. Angelescu și Gh. Tătărescu.

În cursul dimineții, la ora 10, regele îi primise pe patriarhul Miron Cristea. Audiența se prelungește aproape două ore și — deși nu se cunoștea conținutul convorbirii — în cercurile apropiate Palatului și în acelea ale guvernului se șoptește că prezența înaltului prelat la rege s-ar datoră intenției lui Carol II de a-l investi cu șefia unui nou guvern. Să fie, oare, simple bănuiele?

Puțin după plecarea patriarhului, în jurul orei 12, este chemat la Palat primul ministru Octavian Goga. Raportînd despre problemele curente ale guvernării și refe-

1938: Spovedania marelui Averescu

rindu-se la alegerile parlamentare preconizate pentru începutul lunii martie, regele îl întrerupe și-l comunică dorința de a le amîna. Din acel moment, între cei doi s-ar fi desfășurat următorul dialog, consemnat de C. Argetoianu în memoriile sale:

— „Dar bine, Sire, mi-ați dat guvernul ca să fac alegerile!

— Da, dar situația s-a schimbat, agitația a sporit, lumea e neliniștită; aș vrea să fac un guvern național, din care, bineînțeles, să faci parte și d-ta.

— Un guvern național? Dar cînd?

— Chiar azi...

Goga și-a oferit numaldecit demisia, regele a primit-o în principiu și l-a rugat să se mai gîndească cîteva ceasuri asupra participării sale la guvernul național, participare

pe care o refuzase.

Nici unul dintre foștii președinți de Consiliu chemați în audiență pentru ora 14.30 nu fuseseră informați despre intențiile imediate ale regelui, așa că la cele solicitate de rege trebuiseră să se pronunțe pe loc.

După scurta audiență a marelui Averescu, regele îl primește pe Iuliu Maniu. „Mălestată Sa Regele — îl declară el mai tirziu patriarhului Miron Cristea — m-a rugat și pe mine să intru în guvernul pe care îl prezidezi. Afîind scopul pe care și l-a fixat Mălestată Sa, am refuzat cu adîncă durere în suflet. M.S. Regele mi-a comunicat

că guvernul prezidat de tine va înlătura Parlamentul, va guverna prin decrete legi, va modifica Constituția prin decret și va suspenda partidele. Nu aveam nici o îndoielă că Mălestată Sa va proceda la înlăturarea planului său urmărit de atîția ani, de a institui o dictatură regală care, firește, va putea trece, foarte ușor, într-un despotism”.

Lui N. Iorga, primit la ora 16, regele îi spune că „îl trebuie un «comitet de patronaj» pentru noul ministeriu; al foștilor președinți de Consiliu, supt patriarh. Îmi cere să fac parte din el și nu pot decît să răspund afirmativ”.

Din componența noului gu-

vern, prezent la ora 23.30 la Palat spre a depune jurământul, în afară de O. Goga și I. Maniu, toți foștii prim-ministri consultați de rege apar ca miniștri de stat (C. Angelescu, N. Iorga, Al. Valda-Volevod, Arthur Văitoianu, Al. Averescu, G.G. Miropescu, G. Tătărescu — ultimul deținând însă interimatul externelor). Referindu-se la mareașalul Averescu, sosit la Palat pentru depunerea jurământului, N. Iorga nota în memoriile sale: „Sosește și Averescu, de altfel, bine, deși sprâjnit în băț...; se plînge de cel șaptezeci și opt de ani al lui și, cînd îi spun că nu se simt, el răspunde „îl simt eu“...”

Din cele relatate rezultă că, alături de alți foști președinți de Consiliu consultați de rege în cursul zilei de 10 februarie, mareașalul Averescu acceptase oferta regelui de a intra în guvern și, odată cu aceasta, aprobase și planurile monarhului de restructurare a vieții politice. Cel puțin așa s-ar părea...

Iată însă că un document recent descoperit în fondurile Arhivelor Statului din București aruncă noi lumini asupra acestui important moment din viața politică a celui care — multă vreme după Războiul de întregire a neamului — fusese „cel mai popular om din România Mare”. Este vorba despre clorna unei scrisori adresate de mareașalul patriarhului Miron Cristea. Deși nu este datată, ea nu putea fi repăcată, cum rezultă și din conținutul ei, decît în intervalul 11-20 februarie 1938.

Concepută într-un moment de mare tensiune sufletească, la prima vedere, scrisoarea pare a fi un act repătoriu pentru o hotărîre pripită, dar privită cu mai multă atenție ea prilejulește autorului ei un examen în extenso al întregii sale activități politice, cu accente și elemente cărora istoricii, pe viitor, sînt chemați să le dea locul cuvenit în analiza evenimentelor evocate, fără însă a omite nuanțele de subiectivism ale unui astfel de document. Amintind cînd și

cum a fost implicat în unele evenimente istorice, bătrînul mareașal și om politic, parcă presimțindu-și apropiatul sfîrșit, a dat scrisorile sale tenta unei spovedanii, în care accentele de sinceritate sînt însoțite de sentimentul responsabilității.

Stelian CONSTANTINESCU

Sanctitate,

M-am gîndit foarte mult, după plecarea Sanctității Voastre, despre cele ce am vorbit și cu cît mă așineam cu mintea în rostul gîndirii mele, „cu atît apare mai limpede convingerea că dacă s-a schimba hotărîrea la care m-am oprit, nu numai că aș fi un sfetnic greșit al Tronului, dar aș contribui la un rău care se va revărsa asupra țării pentru viitor, fără să-i fiu de vreun folos real în prezent.

Hotărîrea mea nu este rodul închipuirilor mele sau al spicuirilor ce am putut face eu în istoria trecutului printre fapte analoge de la noi sau din alte părți, ci al unor evenimente trăite de mine și cunoscute tuturor locuitorilor Vechiului Regat care au trecut vîrsta de 40 de ani.

În martie 1907 a izbucnit pe neașteptate o revoltă în țara noastră care s-a întins cu o iuteală uluitoare de la un capăt la celălalt al țării. A început în nordul Moldovei, avînd un caracter antisemit. Cu cît se întindea spre sud, cu atît pierdea acest caracter și lua pe cel agrar, alimentat de agitații străine, iar aceștia se slujeau de agenți tineri pe care țărani îi numeau studenți.

În ziua de 13 martie, înfeleptul nostru suveran de atunci rege Carol I. mi-a făcut înalta cinste de a-mi încredința conducerea Ministerului de război, pentru restabi-

lirea ordinii în țară, acordindu-mi și întreaga sa încredere. Mi-am întocmit numai decît planul de acțiune și în cursul unei singure săptămîni, după punerea lui în aplicațiune, ordinea era restabilită.

La prima sesiune a Consiliului de Miniștri, președintele de minister [D.A. Sturdza] m-a înștiințat că Parlamentul m-a împuternicit să proclam starea de asediu. Am luat act de această comunicare, dar am declarat că nu am deloc intențiunea să uzerez de starea de asediu și faptele au dovedit că în adevăr măsurile de rigoare [intransigente] înrăutățeau în loc de a îmbunătăți starea de lucruri.

Cînd am fost chemat la București, mișcarea de răsccoală ajunsese pînă la linia Tecuci-Galați, unde se găsea Brigada 1 roșiori comandată de mine, iar [pînă] cînd a început să se pună planul meu de acțiune în aplicare ea s-a întins pînă la Ploiești-Giurgiu. În această ultimă localitate a fost împușcat noaptea un ofițer. Nu s-a putut ști de cine.

Cu cît înainta spre sud și apoi spre vest, cu atît cîștiga mișcarea în violență, fără să degereze în sălbăcie. S-a întîmplat însă un eveniment extraordinar demn de notat. Prințul moștenitor de atunci, în urmă regretatului rege Ferdinand I, era comandantul Corpului 2 armată. Pentru ca familia regală să nu aibă nîcicum amestec direct în acțiunea de potolire, am pus diviziile direct sub ordinele mele. Comunicam personal, prin poștă, telegraf și telefon, cu comandanții de divizie. Lucrurile mergeau, pot zice, bine. Au fost cazuri triste, în care a trebuit să se facă uz de arme, dar foarte rare și cu puține victime.

Din nenorocire, comandantul Corpului 1 de armată, [generalul Petre Năsturel], influențat de teroarea care cuprinsese pe arendași și proprietari din Oltenia, a dat din a sa inițiativă ordine foarte severe care aplicîndu-se au provocat o reac-

* Aprecierea a fost considerată ca nefondată de către istoricii perioadei; faptul că a izbucnit și s-a desfășurat și pe moștile unor arendași evrei a putut da naștere și la unele manifestări antisemite, dar n-a putut schimba caracterul profund social al răscoalei, provocată în primul rînd de lipsa acută de pămînt — n.r.

țiune cu adevărat sălbatecă.

Au fost incendieri, omoruri, schingiuri, violuri de femei și fete, în sfârșit, orori. Cum am aflat de acest lucru, am dat ordin prin telegraf a se pune capăt oricărei acțiuni de reprimare fără aprobarea mea personală și tot prin telegraf am chemat pe cei doi comandanți de divizie pentru a le cere socoteala pentru derogarea de la ordinele și instrucțiunile mele. Generalul Gigurtu, comandantul Diviziei a 2-a, mi-a arătat ordinul ce primise de la comandantul corpului de armată. Din contră, comandantul Diviziei 1-a mi-a răspuns: așa am judecat eu situația și dacă am greșit, să fiu pus și eu la marginea șanțului și împușcat.

Am dispus cele ce era indicat a se face. Guvernul a obținut însă o amnistie generală.

Iată, Sanctitate, învățămintele ce am tras din acest eveniment real, după cum am spus, trăit de mine:

1. În fenomenele sociale, întocmai ca și în cele fizice, exploziunile sînt datorate comprimărilor.

2. Cu cît spiritele sînt mai încordate, cu atît autoritățile trebuie să fie mai îngăduitoare și în orice caz mai cu respect ele însăși pentru legi.

Am putut, găsindu-mă în mijlocul unei răzvrătiri de fapt și generale, să ordon și să restabilesc ordinea repede și fără vărsări de sînge, căci, cu toate ororile din Oltenia, au pierit în acele răscoale numai 2 500¹ în toată țara, cuprinzînd și militarii asasi-

¹ Cifra pare mult mai aproape de realitate decît cele vehiculate în epocă și utilizate în confruntările politice de adversarii liberalilor, în special socialiștii, care ridicau numărul morților la 10-11 000; aceste ultime cifre au fost, de altfel, negate și în studiile și articolele consacrate răscoalei din 1907 apărute în ultimii ani — n. r.

în p. 19: una dintre ultimele fotografii ale marelui Alexandru Averescu

Mareșalii Constantin-Prezan (stînga) și Alexandru Averescu, împreună cu Mihai, mare voievod de Alba Iulia

1912: generalul Al. Averescu (X), pe colina Șerbănești de lângă Bacău, înconjurat de ofițeri ai Marelui Stat Major, al cărui șef era pe atunci

nați.

Astăzi ne găsim amenințați de o primejdie pînă acum numai posibilă și țara este ținută de 4 ani sub presiunea stării de asediu și a cenzurii și aceasta din cauză că unii [aluzie la legionari] oprimați au asasinat pe primul ministru [I.G. Duca]. Fapt, evident, foarte regretabil, dar nu izolat în istorie. Nicăieri nu s-a întîmplat însă ca dintr-un personaj ridicul [aluzie la Corneliu Zelea Codreanu] să se facă simbolul unei mișcări generale, pentru că i s-a dat posibilitatea să se pue în hipostaza unei victime. Cu măsurii înțelepte s-ar fi putut îngropa de mult această epidemie trecătoare.

În martie 1920, bolșevismul era la zînit în Rusia și trecuse ca un pirjol prin Ungaria. Țara noastră, ieșită din război, era demontată în toate articulațiile ei oficiale, singură armata și-a păstrat organizațiunea neatinsă. Ar fi fost cea mai mare nenorocire dacă se contamină și ea.

În luna martie, regretatul rege Ferdinand m-a chemat la putere cu mandatul de a începe reorganizarea țării. Pe străzile Capitalei se plimbau procesiuni cu fanioane roșii, cîntînd imnuri comuniste. În cuprinsul țării, dar mai cu seamă în București, erau greve de lucrători, în total 72. În mai multe puncte, în special la Monitorul Oficial, erau cluburi masive comuniste. Guvernul, ca măsură de apărare, face ca străzile să fie cîntrețerate de patrulare militare.

Aceasta era situațiunea cînd am venit în capul guvernului [la 13 martie 1920]. Am suprimat patrulele militare. Am suprimat măsurile de rigoare la punctele cu greve. Am pus lucrători militari la Monitor și am activat, pe cît posibil, circulația pe căile ferate. Aveam numai 200 de locomotive, nici una în bună stare. Vagoanele nu aveau nici uși nici ferestre. Nu se putea ști nici cînd sosește, dar nici măcar cînd pleacă

trenul. În fine, haos general și descurajant.

Evident, ne-am pus pe muncă, dar cel dintîi lucru la care m-am gîndit a fost să polarizez spiritele în jurul unui punct care să exercite asupra lor acțiuni liniștitoare. Nu am luat nici o măsură represivă. Acest punct luminos era împroprietărirea. Am pus imediat a se improviza lucrările preliminare, concentrînd o echipă de ingineri la Președinție, iar în luna septembrie am putut sărbători primele împroprietăriri.

Țara a putut să treacă și acest hop greu, fără nici o măsură nici măcar de apărare în contra vreunei evenuale primejdii. Știam că nu se va produce și nici nu s-a produs. Comunismul s-a vestejit de la sine și cu cea mai mare ușurință au putut fi smulse unele rădăcini care apucaseră să prindă.

Acestea sînt învățămintele din viața mea proprie.

Sanctitate,

În ziua de 10 februarie, cînd am fost primit de M.S. în audiență și m-a întrebat dacă primesc să intru într-un guvern de uniune națională, compus din toți foștii președinți de Consiliu, evident care ar primi, spunîndu-mi că intram ca ministru fără portofoliu, și pe lîngă acest guvern va mai funcționa și un guvern compus de miniștri de resort, numiți de M.S., răspunsul meu a fost că primesc.

M.S. mi-a mulțumit foarte călduros și audiența mea s-a terminat. A durat 5 minute, din care jumătate aproape, cu autorizația Suveranului, le-am luat eu pentru a da M.S. unele explicațiuni asupra audienței mele precedente. Am depus la 11.30 jurămîntul și pe urmă a urmat Consiliul de Miniștri, care a durat pînă la 4 dimineața. Și cînd am ajuns acasă, mi s-a cerut un interview pe care l-am acordat. Am fost întrebat de ce am intrat în guvern. Am răspuns: cînd face apel Suveranul nu se poate răs-

punde altfel. Am adăugat apoi că guvernul ce am fost chemați să înlocuim [cabinetul condus de Octavian Goga între 28 decembrie 1937 și 10 februarie 1938] era o adevărată nenorocire, și am încheiat spunînd că țara are nevoie de pace!

Sanctitate!

Constituția este o lege iritantă. Așa a fost în toate părțile și în toate timpurile. După convingerea mea, cel mai nepotrivit moment pentru reforma constituțională [este atunci] cînd sînt simptome de agitațiuni în masa națiunii. Dacă voim în adevăr pace, și cred că acesta este rîstul nostru, apoi aducem un foarte rău serviciu Suveranului și țării, dacă-l consiliem, căci acela nu sunt sfetnici punînd la ordinea zilei, tocmai în epoca aceasta, o chestiune iritantă. Vorbesc aceasta [legat] de o reformă constituțională pentru care mi-am dat adeziunea în noaptea de 10-11 februarie. Dar a da pe de-a întregul o nouă constituție este un fapt grav, care nu s-ar justifica decît printr-o necesitate imperioasă. Not kennt kein Gesetz [Nevoia nu cunoaște lege].

Necesitate, să-mi fie iertată miopia, eu nu o văd. Chestiunea am avut cîntea să o examinez de aproape cu M.S. în mai 1934. Suveranul a convenit atunci că o astfel de procedare ar fi o lovitură de stat.

Este, Sanctitate, momentul să sfătui pe Suveran la astfel de procedee? Nu știu ce gîndesc ceilalți colegi, mie unul conștiința nu-mi dă voie să fac un asemenea pact față cu ea. Dacă această hotărîre, pe care nu o pot schimba, este o piedică în activitatea Consiliului de Miniștri, cu foarte adîncă părere de rău sînt gata să trag urmările firești.

Cer Sanctității Voastre bisericeasca binecuvîntare și ertare.

Ml. Averescu

1930-1940: ÎNTÂMPĂRI ȘI OAMENI

DIN SERVICIUL SECRET (IV)

N.D. STĂNESCU

În liniile sale fundamentale, Serviciul Secret a fost rezultatul nemijlocit al evoluției societății românești din perioada interbelică. Într-o epocă în care viața țării a cunoscut momente de gravă tensiune, ca urmare a repetatelor acțiuni inițiate de organizațiile politice extremiste, necesitatea unei astfel de instituții s-a impus factorilor de conducere al statului ca o componentă importantă a sistemului de instituții și organisme menite să asigure stabilitatea vieții social-politice a țării, să mențină un climat corespunzător procesului de consolidare a statului unitar național român. Încurajarea și subvenționarea fățișe a extremismelor politice românești — afit a celor de dreapta, cit și a celor de stînga — de către forțe externe ostile statului român au impus Serviciului Secret în mod predilect misiuni defensive, de interceptare și anihilare a factorilor interni și externi interesați în destabilizarea pe diferite

căi a României.

Dacă acestea au fost elementele majore care au imprimat un anume caracter Serviciului Secret, cum am văzut și în numărul trecut, în evoluția instituției un rol important l-au jucat și anumite elemente de ordin subiectiv, ca de pildă, inteligența și capacitatea lui Moruzov de a face această instituție utilă nu numai intereselor majore ale statului român, ci și unor persoane din sferele înalte ale puterii, în primul rînd regelui Carol II. Misiunile în care a fost implicat Serviciul Secret au avut darul nu numai de a-i demonstra necesitatea, dar au ilustrat din plin nevoia dezvoltării și perfecționării lui permanente. Ca argumente în acest sens, N.D. Stănescu va prezenta în fragmentele de mai jos alte cîteva „cazuri” ce s-au aflat în atenția lucrătorilor acestei instituții în anii deceniului patru, cu detalii nu lipsite de interes și în mare parte necunoscute.

Cazuri și afaceri

Afit la lista cazurilor urmarite de Serviciul Secret și încheiate prin deferirea lor către justiție, cit și la cea care — din motive diferite — nu s-au terminat printr-un proces judiciar, mai sînt de adăugat destul de multe. Astfel, la cele care s-au finalizat prin procese este de adăugat cazul Viorica Ionescu, petrecut în 1935.

Viorica Ionescu lucra ca agentă informatoare a serviciului sovietic și avea legături cu funcționari ai Legăției sovietice din București. Fusese recrutată direct de Moruzov, care după cum am dedus o dirijase pentru a lua legătura cu sovieticii în scopul arătat și care pentru legătura cu ea a început de la un timp a-l

utiliza pe Puiu Grigoriu.

Viorica Ionescu — despre care se spunea că ar fi nepoata lui Averescu — era o ființă dotată cu un fizic destul de agreabil, chiar atrăgător, mai cu seamă în ce privește trăsăturile feței, corpul ei avînd defectul unei stoatopigii evidente, adică a unei dezvoltări exagerate a soldurilor, prin depunerea de grăsimi, ceea ce însă corespundea unor preferințe erotice masculine.

Puiu Grigoriu [angajat al Serviciului Secret] a căzut în laț și și-a depășit mandatul, avînd cu ea raporturi neîngăduit de apropiate și — pe deasupra — comițînd indiscreții ca, la cererea ei și fără să-i ceară încuviințarea lui

Moruzov, să-i încredințeze unele numere de telefon unde putea să-l găsească pe șeful Serviciului Secret. Acesta a rămas foarte surprins cînd a fost chemat de ea la telefoanele ale căror numere nu i le dăduse și — probabil — că pe vremea aceea secretul de stat nefiind suficient de apărut, cine posedea un număr de telefon nu-i era uneori prea greu să afle și adresa la care acel telefon funcționa și, implicit, să se desconfie sedii ale Serviciului.

După cîte mi-a povestit Grigoriu, a avut loc chiar un fel de confruntare între el și Viorica Ionescu, în prezența lui Moruzov, însă ea fusese în

prealabil pregătită de el și a răspuns astfel încât să-i ușureze situația. Nu știu și nici nu cred că în sinea sa Moruzov a fost complet convins de inocența lui Grigoriu, dar problema s-a lichidat atât prin faptul că între timp Grigoriu a plecat din Serviciul Secret, dînd examen de atașat de legație, reușind și trecînd la Ministerul de externe, cu ajutorul lui Titulescu, cit și prin faptul că Viorica Ionescu, după ce a fost un timp filată de Secția Contrainformații, dovedindu-se lipsa ei de sinceritate față de Serviciul Secret, a fost arestată și trimisă în judecată.

Încă de pe atunci am atribuit acceptarea disculpării lui Grigoriu de către Moruzov nu atât valorii argumentelor aduse, cit faptului că tatăl său, colonel activ, avusese relațiile și mijloacele ca pe linie militară să înduplece pe șeful Serviciului Secret.

Cît privește pe Viorica Ionescu, aceasta a fost trimisă în judecată instanțelor militare, procesul judecîndu-se la Consiliul de război din Constanța, neexistînd încă „tribunale militare”. La proces a fost trimis din timp însuși Niky Ștefănescu, pentru că, așa după cum se obișnuia, să ia contact cu președintele Consiliului de război și cu membrii acestuia, spre a le da eventuale amănunte suplimentare, ce nu putuseră să fie trecute în dosarul oficial al procesului, precum și pentru a-i determina la o hotărîre corespunzînd intereselor S.S., influențînd pe eventualii șovăielnici.

Președintele Consiliului de război de la Constanța, care a judecat procesul, a fost col. Ion Nicolaide. Persoana acestuia ne era cunoscută din dosarele francmasoneriei al cărei membru era și a căru „inițiere” ne fusese semnalată atunci cînd ea s-a produs, cu cîțiva ani mai înainte, de informatorul „Craiu”. Aderarea lui Nicolaide la francmasonerie nu era corespunzătoare unei identități a ideilor sale morale cu cele ale marii confraternități mondiale. Nicolaide, din punct de

vedere intelectual, conta ca un ofițer deosebit față de media intelectuală a ofițerilor de același grad cu el și fusese chiar profesor la Școala Superioară de Război. Din punct de vedere moral însă, lucrurile se prezentau astfel: îi plăceau într-un mod atît de deosebit băutura, femeile și jocurile de cărți, încît avea dese trebuințe de bani.

Cu toate acțiunile pregătitoare desfășurate de Niky Ștefănescu, spre surprinderea tuturor, căci niciodată un proces instrumental de Serviciul Secret nu se soldase în acest mod, Viorica Ionescu a fost achitată de Consiliul de război prezidat de Nicolaide.

La înapoierea sa la București, Niky Ștefănescu a avut de înfruntat minile lui Moruzov. Cînd a ieșit de la acesta, bine „sapunit”, ne-a povestit că prietenul intim al unei coacuzate, funcționară, mi se pare de la Reșița, venise la Constanța cu o importantă sumă — după expresia lui Ștefănescu, „cu un geamantan de bani!” — sumă care, după susținerile sale, fiind remisă lui Nicolaide, ar fi determinat achitarea. Asupra provenienței acestei sume, Ștefănescu lăsa a se înțelege că ea venea din exterior. Cert este că Nicolaide a fost trecut pe „lista neagră” a lui Moruzov și la foarte scurt timp a fost scos din armată, ceea ce l-a determinat nu numai să devină un înverșunat dușman al lui Moruzov, dar și să se apropie de generalul Ion Antonescu pe care-l cunoștea de mai mulți ani și către care se îndreptau nemulțumiri de regimul carlist sau de reprezentanții mai importanți ai regimului. Urmarea mai îndepărtată a procesului lui Viorica Ionescu a fost, după abdicarea lui Carol și arestarea lui Moruzov, numirea, în 1940, a lui Nicolaide ca șef al Serviciului Secret. Dacă Antonescu s-ar fi orientat mai circumspect nu l-ar fi ales tocmai pe Nicolaide pentru acest post important, în care, de altfel, nici nu a rezistat prea mult timp, circa două luni.

Alta afacere de spionaj deferită justiției de către Serviciul Secret a fost cea a locotenentului Ion Antonescu din Giurgiu, petrecută între 1934-1935. Acesta, altminteri ofițer răsărit, deși înurat, avînd și un copil — o fată — s-a angajat într-o aventură amoroasă cu o elevă de liceu din Giurgiu, Paula Vasilescu, cu care a început a trăi, iubita lui — deși foarte tinără — rămînd însărcinată.

Între timp, prin intermediul Argentinei-Gica Vasilescu, sora Paulei, cunoaște pe un ungur, Agh von Geza, tînar funcționar la Agenția M.F.T.R. (Societatea maghiară de transporturi fluviale din Giurgiu) care află detaliile complicațiilor în care intrase lt. Antonescu.

Se produce un avort al Paulei Vasilescu, încă elevă, după unele susțineri naturale, însă la un stadiu atît de avansat al sarcinii încît dacă nu ar fi fost natural ar fi putut fi calificat drept crimă. Agh von Geza este la curent cu toate acestea și chiar asistă la o parte din evenimente. Pe de altă parte, toate aceste încercături, care se soldază pe plan financiar cu cheltuieli mari pentru Antonescu, cheltuieli ce depășesc cu mult veniturile sale normale, îl conduc pe acesta la o mare lipsă de bani, așa încît, la momentul potrivit, Agh von Geza, care, în realitate, era agent al serviciului maghiar de informații și care, conform unui calcul bine făcut, îl împrumutase pe locotenent cu bani, îi pune acestuia problema de a furniza informații militare serviciului maghiar, ca soluție pentru a ieși din încercăturile sale bănești. Antonescu acceptă, nu numai pentru că avea trebuință de bani, dar și pentru că agentul maghiar recrutor cunoștea detalii privind moartea copilului și astfel se produce recrutarea și — implicit — trădarea.

Între timp, Antonescu cunoaște pe o tînară funcționară C.F.R. din București, anume Rita (nu-mi amintesc numele său de familie) cu

care începe să o înșele pe Paula Vasilescu. Chestiunea legăturilor sale intime cu Paula Vasilescu ajunge publică într-un oraș de dimensiunea Giurgiului, iar Antonescu este mutat tocmai la Rădăuți.

Se vede cu Agh von Geza și la București, care-i remite dolari pentru plata informațiilor furnizate, valuta pe care Antonescu o schimbă la localul de noapte de proastă reputație din str. Matei Millo, ținut de Bandy Böhm, care de altfel era informatorul Siguranței.

Antonescu pleacă la Rădăuți, unde o aduce și pe Paula Vasilescu, pe care o dă drept sora sa, chiar față de superiorii săi. Fiind la Rădăuți, Antonescu pregătește un material informativ pentru Agh von Geza, pe care îl transcrie la mașina de scris în fața Paulei Vasilescu. Precizez că Antonescu avea să primească bani și instrucțiuni de la o persoană domiciliind în localitatea Cholojow din Polonia răsăriteană, azi în U.R.S.S. Paula Vasilescu, care aflase de Rita, îl denunță comandantului său de regiment.

În loc să procedeze conform instrucțiunilor precise date de Marele Stat Major, ca în fața unui astfel de caz să păstreze cel mai strict secret și să anunțe imediat Marele Stat Major, care atunci apela la Serviciul Secret, care nu proceda la arestări decât după prealabile informări și filaje menite să descopere cât mai multe elemente ale rețelei de spionaj; contrariu deci acestor ordine, comandantul de regiment, cu revolverul în mână, îl arestează pe Antonescu și abia după aceea anunță M.St.M.

Niky Ștefănescu a fost trimis urgent la Rădăuți, unde nu a mai putut face însă nimic, deoarece afacerea devenise aproape publică. Împreună cu un ofițer desemnat de comandantul regimentului, i-a adus la București pe Ion Antonescu și pe Paula Vasilescu, iar la Rădăuți a fost trimis în fosta locuință a lui Antonescu un agent al Serviciu-

lui, care a primit și ne-a trimis la București 2-3 scrisori cu dolari și având instrucțiuni scrise cu cernelă simpatică, primite din Polonia, de la Cholojow. De adăugat că pe drum scrisorile fuseseră violente și că sumele ce le cuprindeau erau inferioare celor despre care în scrisori se făcea mențiunea că au fost trimise.

La București, Antonescu a fost depus la sediul Secției Contrainformații, iar Paula Vasilescu, în stare de libertate, a început a ne da declarațiile necesare, eu fiind însărcinat să i le iau.

Între timp, din nefericire pentru Serviciul Secret, Agh von Geza nu mai era în țară, fiind plecat dinainte în Ungaria. Antonescu ne-a făcut propunerea ca să-l lăsăm liber, bineînțeles sub o libertate supravegheată, să meargă la Giurgiu, unde să apară în oraș cu Paula Vasilescu și, astfel, împrăștiind zvonurile ce începuseră să circule despre arestarea sa, să-l atragă pe Agh în țară, iar apoi, arestându-l pe acesta din urmă, să obțină date mai complete asupra rețelei de spionaj.

Am făcut în acest sens un lung și documentat referat, care a fost prezentat ministrului de război, mi se pare generalul Paul Angelescu, care însă nu a acceptat formula pe considerentul că un ofițer care a trădat nu mai poate îmbrăca haina militară, ca și când prin îmbrăcarea acestei haine l-am fi împins spre o avansare. Este adevărat că despre arestarea lui Antonescu la Rădăuți parveniseră oarecari zvonuri la Giurgiu și că reușita atragerii în țară a lui Agh von Geza nu prea ar fi fost sigură, dar nu acesta a fost motivul invocat de ministru. În schimb, pe baza sugestiilor date de Antonescu, pornite de la discuțiile ce le avusesse cu Agh von Geza, au fost puși sub supraveghere Putnik, director la București al M.F.T.R. pentru România, Bossel, de origine elvețiană, având legături cu M.F.T.R., și Mann, de origine maghiară, cumnatul în-

suși al lui Antonescu, sora lui și soția acestuia din urmă fiind de origine unguroaică.

Locotenentul Antonescu, aflat sub stare de arest, susținea cu tărie că prin materialul furnizat nu făcuse decât să pacălească serviciul maghiar, deparcând acest material se găsea expus în manualele militare franceze ce se găseau de vânzare, fără restricții de cumpărare, la Librăria „Cartea românească” din București. Totodată, își manifesta o dorință fermă de a ne fi cit mai folositor pentru descoperirea restului rețelei de spionaj și aveam cu el, la cererea sa și în acest scop, lungi convorbiri în cursul cărora formula presupunerii, bănuiele și încerca în fel și chip a ne fi folositor, în convingerea că va beneficia de articolul din legea contraspionajului și trădării care prevede exonerarea de pedeapsă, sau o reducere substanțială a acesteia pentru cei care, fiind chiar arestați, prin mărturisirile făcute și informațiile date provoacă arestarea altor membri ai rețelei. Pentru respectul adevărului, trebuie să precizez că acest articol era o momeală și că după știința mea nu prea a beneficiat cineva de el. Este adevărat că lui Antonescu i se aplica un tratament cit se poate mai bun, masa compunându-se din trei feluri, aduse de la restaurant, din apropierea sediului Secției C.I., și era tratat foarte bine, cu menajamente chiar. Aduag că Antonescu susținea că este copilul natural al actorului Petre Liciu¹ și că era un individ destul de vioi, relativ inteligent, oarecum citit, cu lecturi ce-i drept cam nesistematice și făcute în scop distractivist, precum și cu destule aspecte lacunare, atunci când îl analizai mai în adâncime, îndeosebi în ce privește gramatica și ortografia ce le posedă.

Supravegherea celor indicați de lt. Antonescu că ar fi făcut parte din rețeaua de

¹ Mare actor (1871-1912), a jucat cu aceeași măiestrie dramă și comedie pe scena Teatrului Național din București.

spionaj și pe care arăta că îi identificase din conversațiile avute cu Agh von Geza nu prea a dat rezultate, ceea ce este explicabil prin aceea că arestarea lui Antonescu devenise publică și cei care făceau parte din rețea erau avertizați. În afara de aceasta, mai târziu, după mulți ani, am aflat — pe de o parte — că supravegherea se desfășurase în astfel de condiții încât Putnik, când ieșea în oraș, saluta agenții noștri care îl supravegheau, ceea ce acestuia nu ne-au adus la cunoștință atunci — pe de altă parte, că unul din șefii echipei care-l supraveghease, Pascu-Vasilie, fost plutonier, major, fiind concediat din S.S. pentru alcoolism, s-a dus la Putnik, dezvăluindu-i că îl supraveghease și îi ceruse ceva bani. Putnik a fost mai prudent și, după ce l-a ascultat, l-a dat afară, fără să-i dea un sfânt.

În cadrul acestei afaceri am fost trimis într-o zi de Moruzov la atașatul militar polonez la București, lt. col. Kowalewski, pe care îl cunoșteam personal și căruia i-am făcut un raport verbal despre afacerea Antonescu, legat numai de faptul că acesta trebuia să primească banii de la un individ domiciliat la Cholojow, în Polonia. Lui Kowalewski nu i s-a părut curios acest fapt și mi-a făcut o teorie nu știu cit de oportună despre liniile informative de rezervă, care funcționează ca un motor la punctul mort, transmitând material inofensiv, de pildă o gazetă obișnuită, până la momentul când împrejurările le pun în mișcare ca să funcționeze în plin. De asemenea și-a formulat unele presupuneri legate de faptul că Cholojow era în apropierea U.R.S.S., în sensul că să nu fie cazul unei rețele mixte maghiaro-sovietice, fără a-mi pomeni de posibilitatea la care eu mă gândisem, a altei versiuni mixte, eventual maghiaro-polone, știute fiind atunci bunele raporturi dintre Ungaria și Polonia, care de altminteri, peste câțiva ani, au participat în bună înțelegere la înfrun-

tarea din trupul Cehoslovaciei.

De altfel, Kowalewski, căruia i-am dat numele și adresa persoanei din Cholojow, nu știu să fi dat cîndva și cuiva din S.S. vreun rezultat al cercetărilor pe care ar fi fost normal să le întreprindă autoritățile poloneze. Polonia trecînd ca fiind în stare de caldă amicitie cu România.

În primăvara anului 1935, am fost trecut la secretariatul Serviciului Secret, așa încît am predat întregul dosar lt. Antonescu cui mi-a succedat la secția C.I. La secretariatul Serviciului depindeam direct de Moruzov, care, la un moment dat, m-a trimis pentru o scurtă misiune la Viena. La înapoiere, am aflat că se dăduseră ordine pentru arestarea celor supravegheați de noi în afacerea Antonescu, adică Putnik, Bossel, Mann. În vara lui 1935 a urmat procesul.

În timpul procesului, lt. Antonescu a avut ghinionul suplimentar de a se îmbolnăvi de scarlatină și de a fi fost spitalizat la contagioși, ceea ce i-a redus posibilitățile de apărare, însă nu cred că altfel sentința să fi putut fi totuși atenuată, deoarece în materie de trădare și spionaj ea era ca și aprioric dată: maximum de pedeapsă.

Îmi mai amintesc că ziarele au relevat faptul că mama inculpatului Bossel, de origine elvețiană, a apărut la proces într-o rochie națională românească și că a făcut o declarație puțin cam patetică, de dragoste pentru țara românească, care însă nu a fost lipsită de oarecari simțăminte. Totuși sentința a fost dată pe baza unei scări, în care lt. Antonescu a căpătat maximum de pedeapsă, muncă silnică pe viață, iar ceilalți gradual, în jos. Fiind deus la Dofana, Antonescu a murit acolo cu ocazia cutremurului din 1940. ■

(Va urma)

Prezentarea

și selecția textului:

M. ȘTEFAN, GH. NEACȘU

CLIO ANUNTA

TOT DESPRE KGB

Cine a fost cel de al cincilea membru al celebrului grup de spioni englezi „de la Cambridge”, aflați în slujba sovieticilor și dintre care au fost identificați pînă acum, cu certitudine, doar patru (Burgess, Philby, McLean și Blunt — *Magazin istoric*, nr. 8/1990)? Un răspuns îl oferă Oleg Gordievsky, pînă în anul 1985 unul dintre personajele cheie ale KGB-ului (a alcătuit rapoartele pe baza cărora și-a pregătit președintele Mihail Gorbaciov prima sa vizită în Marea Britanie). Rechemat la Moscova și dinu-și seama că autoritățile sovietice îl suspectează, a fugit la Londra, unde trăiește și azi.

Într-o carte scrisă împreună cu istoricul britanic Christopher Andrew, el afirmă că al cincilea personaj a fost John Cairncross, vechi funcționar la Ministerul de externe, la finanțe, apoi secretar particular al unui ministru din cabinetul W. Churchill, pentru ca să ajungă în final la biroul de codificare și decodificare al serviciului de informații al Măiestrii Sale. Se știa că a fost agent sovietic, dar fusese considerat un „pește” mic. Gordievsky confirmă că John Cairncross a anunțat Moscova despre decizia britanică de a fabrica bomba atomică.

Astăzi, John Cairncross trăiește în Franța și este considerat cel mai bun specialist anglo-saxon al operelor lui Molière și Corneille.

AȘA NU NE PLACE ISTORIA!

CONVORBIRI TELEFONICE

INTERCEPTATE

Dezvoltarea telecomunicațiilor, în proporții cu siguranță nescontate de inventatori și de promotorii lor inițiali, a avut, printre multe altele, și o consecință, nebanuită pentru studiul istoriei. Într-adevăr, fără s-o fi dorit, istoriografia a văzut brusc adăugându-i-se un nou tărâm de investigație, deschis de o sursă absolut surprinzătoare. Anume: cercetarea stenogramelor convorbirilor telefonice interceptate, o practică cu totul abuzivă, de bună seamă, dar adoptată în multe țări din jurul anului 1930 și adusă la perfecțiune în anul celui de al doilea război mondial (de altfel și în primul război mondial, când telefonul era abia la început, interceptarea — deși rudimentară — avea loc). Iar expansiunea tehnicii electronice (terestră, aeriană, submarină și cosmică) în curs de desfășurare de cîteva decenii a creat în plus un arsenal ce ține aproape de domeniul fantaziei, atunci cînd e vorba de posibilitățile de urmărire ale oricărei conversații la distanță.

Regimurile totalitare din Germania nazistă, Italia fascistă sau Uniunea Sovietică stalinistă au ridicat, cele dintîi, la rang de politică de stat urmărirea convorbirilor telefonice, indiferent de persoană, ca și violarea corespondenței, percheziționarea locuințelor și nesocotirea oricăror drepturi și libertăți ale individului. Ulterior, această practică a fost continuată de regimurile totalitare post-belice, de extremă dreaptă sau extremă stîngă inclusiv de dictaturile militare de pe diferite continente. Anunțarea descoperirii și anihilării publice, după Revoluția din decembrie 1989, a instalațiilor de interceptare a convorbirilor telefonice utilizate de regimul ceaușist au scos la iveală extensiunea pe care o poate căpăta o asemenea rețea de spionare a cetățenilor propriii țări și cinismul cu care un regim despotice se poate însinua în existența lor privată. Și deși dezvăluirea publică a unor astfel de practici și a urmelor lor materiale a fost o acțiune impusă de alți factori decît dorința istoricului, nu ne putem totuși reprimă întrebarea: ce dimensiune poate lua un astfel de fenomen în țări în care există tehnologii înfinit mai

perfectionate decît cele pe care le posedă dictatura ceaușistă?

Acum știm. Interceptarea convorbirilor telefonice în România dinainte de Revoluția din decembrie 1989 era efectuată la scară națională și afecta sute de mii de oameni, de la simplii cetățeni pînă la virful ierarhiei comuniste. Este firesc să așteptăm descoperirea și dezvăluirea acestor stenograme — dacă mai există — care, în afară de multe alte dovezi aberante asupra insanității dictaturii ceaușiste, vor demonstra, deopotrivă, proporțiile de coșmar ale spalmii ce-i stăpînea pe convorbitorii telefonici, toți, sau aproape toți, conștienți că nu sînt singuri pe fir. Era încă unul din aspectele de coșmar ale unui regim ce descindea parcă din paginile ce amintesc de romanul Ministerul groazei al lui Graham Green.

În țările cu tradiții și instituții democratice, interceptarea convorbirilor telefonice este — se știe — riguros interzisă în timp de pace, cu excepția cazurilor precis determinate și numai cu aprobarea expresă a instanței prevăzută de lege. Și totuși, și în astfel de țări se pot produce, și chiar se produc, încălcări flagrante ale acestor norme, cum s-a vădit, de pildă, în cazul faimosului scandal Watergate, soldat cu demisia fostului președinte american Richard Nixon. În general, în orice stat cu o structură democratică, ascultarea convorbirilor telefonice este efectuată de serviciile de apărare a siguranței statului și de cele de contraspoială, civil și militar, exclusiv în scopuri defensive, de protejare a țării, inclusiv pentru dejucarea și combaterea acțiunilor teroriste sau de către poliție în lupta cu lumea răufăcătorilor, cu mafiele, cu rețelele de traficanți de armă și droguri.

Mai mult, o carte relativ recentă a unui distins diplomat francez, Jacques Baeyens (Au bout du Quai, Paris, Fayard, 1985) — fost o vreme în post și la București — ne lasă să întrevădem că pînă și ascultarea convorbirilor telefonice ale unor diplomați străini, veniți chiar în vizite oficiale, nu ține, uneori, doar de domeniul supozițiilor hazardate sau al literaturii de aventuri. Ceea ce este însă esențial e că, în statele democra-

tice, transgresarea deontologiei politice este sever condamnată de opinia publică, ori de câte ori aceasta la cunoaștință de ea, iar cei ce o favorizează se descalifică în ochii ei. În momentul de față există o întreagă literatură istorică, întemeiată pe surse ale serviciilor speciale și pe anchete ale unor riuri publicății, din care aflăm că în multe țări se practică curent interceptări ilegale ale convorbirilor telefonice (uneori de ordinul a zece și sute de mii pe zi) a căror relevare creează serioase dificultăți organelor respective. Scandalul provocat de mijloacele de interceptare descoperite în noul local al Ambasadei S.U.A. la Moscova este doar unul din cele mai recente exemple din ultimii ani. Aproape amuzant este faptul că, în cazuri deosebit de interesante, în actuala etapă a revoluției telefonice, pot avea și chiar au loc interceptări operate de serviciile speciale paralele (de stat sau private) din două ori chiar mai multe țări (să ne amintim cu titlu de exemplu de filmul american *Conversația*). Cea mai mare parte a acestor ascultări care pot avea loc în diferite țări este determinată de rivalitățile economice dintre gigantul industriei și finanței occidentale sau extrem orientale, precum și de interese strategice, militare și politice, acolo unde este cazul.

Aflăm abia acum, nu fără stupeoare, că și în România interbelică, în care regimul cenzurii și al stării de asediu țineau — în unele perioade — aproape de rutina jocului politic, interceptarea convorbirilor telefonice era intens practică. Cine citește însemnările politice ale lui Armand Călinescu (București, Editura „Humanitas”, 1990) se poate convinge foarte ușor de acest lucru. O notație datată 9 octombrie 1932, precizează, de pildă: „Mă întorc de la Pitești. Făcându-mi raportul, Cristescu de la Siguranță îmi comunică că astăzi a avut loc o convorbire telefonică între Mircea de la «Sud-Est», vorbind de la Londra, și Stelian Popescu, comunicând acestuia că Titulescu a primit să intre în guvern ca ministru de externe”. Sau, la aceeași pagină: „Seara mă cheamă Titulescu la telefon de la St. Moritz... Am impresia că Titulescu, știind că conversațiile sunt mereu ascultate, a spus minștrilor că se solidarizează cu guvernul”. Ori: „Duca, plecat în străinătate, a avut convorbiri telefonice cu Stirbey. S-a comunicat la Palat” (p.170). Și așa mai departe, la paginile 206, 261, 272 etc. Și să nu uităm că au existat și la noi în anii aceia, ca și după război, interceptări pa-

rale. Până și Elena Lupescu — amanta regelui Carol II — și-a avut un timp propriul serviciu de interceptare a convorbirilor telefonice.

Nu de mult, cercelind o seamă de aspecte ale vieții parlamentare din țara noastră, am avut surpriza să descoperim câteva mii de file de note stenografice ale convorbirilor telefonice interceptate — 24 ore din 24, de un personal special afectat — și să dobîndim astfel dovada palpabilă a celor relatate de Armand Călinescu. Ele sînt de un cert interes istoric, întrucît ne îngăduie să pătrundem în culisele vieții politice și să simțim parcă pulsul unei perioade extrem de agitate.

Spre exemplificare, am selectat pentru cititorii revistei *Magazin istoric* un număr de stenograme după convorbiri telefonice purtate între 28 ianuarie și 1 februarie 1938, adică în timpul scurtei guvernări Goga-Cuza și în febra pregătirii unor alegeri parlamentare. Scrutin pe care, în fața evidentului faliment electoral ce se vestea pentru precarul guvern instaurat la 27 decembrie 1937, Carol II l-a anulat pur și simplu, instaurînd, la 10 februarie 1938, propriu-l regim personal, el însuși preluînd unu mare dezastru național petrecut în 1940, prin grava ciuntire a trupului țării și instalarea regimului dictatorial legionaro-antonescian.

După cum reiese și din cuprinsul stenogramelor, se proceda la interceptarea convorbirilor cu provincia, cu străinătatea — și invers —, indiferent dacă erau purtate de persoane ce aveau o mai mare sau mai mică contingență cu viața politică. Stenogramele considerate importante erau comunicate mai multor foruri: Palatului, primului ministru, Marelui Stat Major, Serviciului Secret etc.

În fine, pentru ușurarea lecturii, mai menționăm că în partea superioară a fiecărei note erau specificate: ora interceptării, ziua, luna și anul, localitatea, numărul de telefon, numele și adresa celui care chema, iar dedesubt și datele aferente celui chemat. Cum era și firesc, am selectat aici doar un număr restrîns de stenograme, dar în care sînt evocate nume de persoane bine cunoscute în viața politică a vremii: Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, Virgil Madgearu, Nicolae Titulescu, Tiberiu Moșoiu, Corneliu Coposu, I. Mihalache, Gheorghe Brătianu, Gh. Tătărescu, Z. Boilă ș. a.

Dumitru HÎNCU

28. 1. 1938

Ora 13.43

București, 5. 20. 72, ziarul *Populare*, ziaristul [Ilie] Ciurtescu cu Cluj, 20. 84, Clubul Part[idului] Național[ă]-Târjănescu, ziaristul [Corneliu]

Coposu

Buc.: Vreau să vorbesc cu

dl. Z. Boilă

Cluj: Nu e aici.

Buc.: Cine vorbește?

Cluj: Ziaristul Coposu.

Buc.: Voiam să-mi se dea ceva despre discursul d-lui

Maniu de la Cluj, care l-a ținut acolo.

Cluj: A fost ședința Comisiei regionale, la care dl. Maniu a făcut un expozeu... Presa n-a fost admisă, întrucît e vorba de un caz periculos de stat. Dl. Jinga a fost

numit președinte al tineretului, în locul lui Petrescu, care a demisionat din partid. Președintele tineretului pentru Ardeal și Banat, dl. Dragoș Gh. Dl. Maniu și-a reînființat gărzile. Comandant suprem al gărzilor este dl. Maniu — pentru întreaga țară, iar pentru Ardeal și Banat, G. Rujinsky și Ilie Lazăr. Ardealul s-a împărțit în 5 regiuni pentru organizația gărzilor țărănești. A fost o însuflețire nemaipomenită. Declarațiile d-lui Maniu sunt de o gravitate extraordinară; ele au fost de proveniență de la răsărit, este vorba de filo-germanism, asta e de o gravitate excepțională. Acest discurs este pentru inițierea și lămurirea comunelor în vederea campaniei electorale. Nu poți să comunici cu dl. Maniu, de comun acord cu Garda de fier și cu dl. Vaida, va avea semnul 3 puncte la alegeri, întrucât, pe baza constelației campaniei electorale, s-a admis ca numai la Camera și Senat să aibă semnul 3 puncte.

28. 1. 1938

Ora 22.20

București, 2 92 13, Popescu N., avocat, Oslo 12, cu Cluj: 36 94, Moșoiu Tiberiu. Buc.: Guță [Gh. Tătărescu] m-a întrebat dacă am primit fără nici o condiție sau fricțiune. Eu i-am spus, sigur fără condiții, căci altfel n-ar fi primit Tiberiu, adică tu.

Cluj: De asta putea să fie siguri.

Buc.: Celălalt Z, știi cine, a spus „jos Brătianu!”

Cluj: Și l-au lăsat?

Buc.: P...M... a spus: dă-l dracului și a propus pe Costel [cap de listă la Tg. Mureș. Z a spus: n-are nici o importanță, căci totuși e pus cap de listă la Senat. Eu am spus că nu va candida deloc, că nu vrea să cheltuiască și nici nu vrea să activeze. Dinu a spus: pe noi nu ne interesează, noi nu vă dăm semnele de listă și să comuniceți și lui Moșoiu și să comunice comitetelor județene, așa că a rămas chestia cam incurcată.

Cluj: Cu adunarea cum a rămas?

Buc.: Am fost la club și am ris de el, de Petru și Bejan. Ceilalți ți-au dat toți ție dreptate. Pe Bejan l-au curățat. Eu cel puțin am fost cuzist și le-am spus cu 8 zile înainte că nu se poate. M. Răutu a fost foarte bine.

Cluj: Nu ți-am spus și eu că a semnat o declarație unde spune că n-a făcut parte din nici un partid.

Buc.: Ne-a băgat pe mai mulți odată. Tomă a spus că nu primește să fie subordonatul nimănui, iar Brătianu a început să-i injure și a spus că-i dă lui, că el este cap de listă, așa s-a terminat toate incidentele astea, ca să se ducă adeziunea la președintele tribunalului. Cu Grigorescu ai vorbit?

Cluj: Da! Acum am terminat.

29. 1. 1938

Ora 9.15

București, 3 17 87, casa Pi-perescu Marga, Uranus 39, dl. Radu Săveanu, cu Focșani 99, Clubul liberal

Buc.: Știi că s-a hotărât să fie cap de listă Dinu Brătianu. Se dă inițiativă georgiștilor. Eu am să vin să dau seama de mandatul pe care mi l-au dat băieții.

Focșani: Ar fi bine să veniți mai înainte de delegație, să discutăm între noi. Sunt unele chestiuni cari în mod onorabil trebuiesc să le punem la punct.

Buc.: Eu am vorbit să mă duc la Tătărescu; vreau să stau cu el de vorbă. Dacă nu mă poate primi astăzi, atunci vin după-masă acolo. Ați găsit sală?

Focșani: Se găsește la școala evreiască, dar imprejurările... Înțelegi ce vreau să spun?

Buc.: Da, da, nu se poate. Eu zic să la sala lui Soare.

Focșani: Vorbiți cu Șerbanescu.

Buc.: Știi că s-a dat câștig de cauză georgiștilor și că de aceeași linie se află și acest domn.

Focșani: Tocmai pentru asta e bine să veniți mai

înainte de delegație să stăm de vorbă.

Buc.: Dacă Tătărescu nu mă poate primi acum, vin după-masă. Acolo ce este? Ce fac băieții noștri?

Focșani: Sunt bine.

Buc.: Ați primit vreun răspuns de la participanți?

Focșani: Au spus toți că vin.

Buc.: Indivizii ce fac?

Focșani: Indivizii stau liniștiți, nu fac prea mult caz.

Buc.: Asta e o tactică a lor.

29. 1. 1938

Ora 18.15

București, 5 55 63, ziarul Cuvîntul, cu Pitești, 42, Georgescu Mihail

Buc.: Am ajuns cu bine și n-am întâmpinat nimic, tot în perfectă ordine.

Pitești: Ei se dirijează rău, se împart în două. La noi ar trebui la fel, ce zici?

Buc.: Vom vedea la fața locului ce este de făcut. Mîine dimineață ne vedem.

Pitești: Vin eu mîine la d-ta și executăm tot în surdina. Trăiască căpitanul!

29.1.1938

Ora 18.30

București, 3 48 19, Soc[ie]tatea Chibrituri, cu Pitești, 2 21, Theo Simionescu

Buc.: Aici [Nicolae] Penescu. Vreau pe dl. Simionescu.

Pitești: Nu e acasă, vorbiți cu mama.

Buc.: Uite ce rugăminte am: cînd vine, să-i telefoneze lui Berevoescu și să plece cu ei mîine dimineață la 7. Să facă Valea Arieșului și sectorul Jibla. Eu vin mîine. Plec de aici cu automobilul, voi fi pe la 10 acolo.

Pitești: Dacă nu găsesc mașini, cu ce pleacă?

Buc.: Vreau să fie mai multe echipe, să facem tot. Dl. Mihailescu vine acolo joi, aici e foarte ocupat. Am comunicat programul și lui Constantinescu.

Pitești: Theo este cam supărat de multe, va va spune ei.

Buc.: M-a speriat toată lumea cu supărarea de aceea

e dezbinare și nu facem treabă.

Pitești: Era să vină el la d-ta, să explice cazul.

Buc.: Noi vom fi la guvern în scurtă vreme. Acest guvern va fi curățat în curând. Calinescu la fel, acum trebuie să muncim cu putere. Ei să plece la Jibla, să pregătească adunarea pentru joi.

Pitești: Acela e negativ?

Buc.: Cum rămâne cu Calinescu.

Pitești: Da, sunt multe de spus.

Buc.: În fine, la 7 să-i comunice și lui Iordache.

29.1.1938

Ora 21

București, 3 52 43, casa Li-
vezeanu cu R. Vilcea, preotul
Ioan Marina

Buc.: Dl. Mihalache și-a fi-
xat vizita la noi joi. Avem
două întruniri: la Măluța și
Mateești. El vine de la Mehe-
dinți. La Mateești va dormi la
Rosianu, va prezida acolo în-
trunirea, apoi la Măluța, de
acolo la Jibla și joi în Rim-
nic. Aici se așteaptă venirea
celui mare din străinătate,
însă s-au cam complicat lu-
crurile cu studenții. În fine,
părinte, marți suntem la d-ta
și-ți mai spun eu. Cu Radu să
te întâlnești chiar astăzi, să-i
spui să treacă pe la Go-
deanu, să ducă vorba mai de-
parte prin sate, să avem în-
truniri frumoase. Mihalache
vine cu mașina, se scoboară
pe sub munte.

30.1.1938

Ora 19.10

București, 4 08 99, Athénée
Palace, dl. I. Maniu, cu Arad,
15 62, Raicu Aurel

Buc.: Uite ce este, dragă
Aurel, am vorbit nu de mult
cu Bocu Sever, de la Lipova,
în privința conducerii din jud.
Caraș și Severin, unde situa-
ția e foarte grea din cauză că
în aceste județene au fost
cele mai multe omoruri și o
multitudine de contestații de că-
tre șefii capilor de listă din
trecut. De aceea te rog pe

ține și pe Bocu să faceți pos-
sibilul ca lucrurile să meargă
bine. Miine vor veni la Timi-
șoara toți oamenii cei mai de
seamă din județe, iar Bocu va
ține cuvântare. Miine după-a-
miază, vă duceți cu toții la
Lugoj, unde trebuie să luați
contact cu oamenii de acolo
și să decideți în numele Co-
mitetului tot ce am spus eu.
Sever Bocu le știe în amă-
nunțit, că nu pot vorbi la te-
lefon amănunte... Vă rog, dar,
pe toți să vă înțelegeți și să
formați listele așa cum am
cerut eu. Îl găsești pe Bocu
la hotel Carlton din T[imi]-
șoara și poți lua contact cu
el în asta seară, dacă o fi ple-
cat de la Lipova.

Arad: Programul nostru de
pină acum este pus foarte
frumos în aplicare și avem
rezultate uimitoare.

Buc.: Lui Hațiegan să-i co-
municăți că e nevoie ca el să
stea în județ 2-3 săptămâni.

Arad: Dacă vine și el aici,
atunci va merge de minune.
Noi vom activa până în ulti-
mele zile ale alegerilor.

Buc.: Vin și eu la Arad, la
adunare, dacă o țineți. Am
toată nădejdea în tine și în
Bocu. Fiți energici și impună-
tori!

31.1.1938

Ora 11.10

București, dl. Dinu Bră-
tianu, cu Pitești, dl. Purcă-
reanu

Pitești: Dl. Brătianu? Aici
Purcăreanu!

Buc.: D-le Purcăreanu, tre-
buie să facem lista candida-
ților. Pune-te în legătură și cu
Gh. Brătianu, că el este capul
listei; noi făcusem așa: Gh.
Brătianu, Zamfirescu, fostul
prefect, Mihail Antonescu (al
lui Gheorghe), Grigorescu și
Arsenescu. Ar fi bun așa?

Pitești: D-le Dinu, vin eu la
București, să vorbesc cu
d-ta.

Buc.: Și la Senat ar fi Văl-
sănescu și Preotescu.

Pitești: Am vorbit cu dl.
Antonescu. A spus că dl.
Gheorghe este la Iași.

Buc.: Atunci regulăm noi.
Pitești: Când să vin la d-ta?

Buc.: Pe la 12 1/2 miine, să
fii la mine. La revedere!

31.1.1938

Ora 13.40

București, 4 08 99, Athénée
Palace, dl. Maniu, cu Cluj,
13 86, casa Romulus Boila.

Buc.: Ce este?

Cluj: Nu a rămas altă cale
decît să vorbești personal cu
Bejan (?), să-mi dea pentru
ziar, iar dacă refuză să-mi
dea, atunci să-i propui să-mi
dea împrumut 30 mii. Te rog
să-mi comunici imediat cum
vei avea rezultatul, că dacă
nu, mai am încă altă cale.

Buc.: Dar de unde să te
chem? Pînă acum am cheltuit
azi 250 lei numai pentru tele-
fon.

Cluj: Apoi cînd este vorba
de existență trebuie făcut un
sacrificiu. Eu sunt acasă pînă
la ora 4; iar de la 4 sunt la
Corso.

Buc.: Bine! Ionel întreabă
ce este nou?

Cluj: Nu știu nimic încă.

31.1.1938

Ora 14.30

București, 2 16 04, casa
Cosăcescu, cu Silistra, 26,
casa Tașcu Pucerea, regina
Elisabeta 7

Buc.: Ce gândiri ai cu
mine? Ar strica să mă ai cap
de listă?

Silistra: N-am aranjat ni-
mic, nici la centru, nu s-a dat
dispoziție.

Buc.: Am vorbit cu Gheor-
ghe, mi-a spus că dacă d-ta
l-ai stimula pe acolo, atunci
eu voi rămîne. Mi-a spus
Gheorghe că nu-mi mai pune
contracandidat, nici pe Papa-
costea, nici pe nimeni.

Silistra: Să nu mai vorbești
cu Gheorghe, că e mare
scandal. Dinu s-a supărat că
Gheorghe se amestecă, eu
tranșez tot cu Dinu.

Buc.: Știu că Gheorghe e
plecat la Iași și vine miine.

Silistra: Nu te interesează,
voi vorbi cu Dinu.

1.2.1938

Ora 8.50

București, 2 36 04, Goi-
ceanu Alex., Armenească-17,

cu T. Severin, drogueria Naum

Buc.: Azi și miine se termină chestiile cu candidaturile. Sunt ocupat pînă peste cap! Miine seară dă-mi un telefon și-ți spun tot ce te privește.

Severin: Aici chestiile s-au incurcat. Baciuc s-a retras. Zaharia pleacă cu ei; Vulcănescu și ceilalți se pîngă cu nu le dai nici un răspuns.

Buc.: Ce să răspund, pînă nu pun totul la punct? Dar la voi?

Severin: Aici s-au certat țigănește; cînd a fost punctul culminant — banii —, atunci a fost ceva îngrozitor. Ducîndu-se la Baciuc, el a spus: „să mai cheltuiască cine are”.

Buc.: Atunci stăm tare bine. Spune-i inginerului Zaharia să-și fixeze atitudinea.

1.2.1938

Ora 8.55

București, 2 00 16, Ci-păianu Gh., Romană 55, cu Jibău, 1, Pretura

Buc.: L-ai mai văzut pe el? Jibău: Nu.

Buc.: El a fost un om care a defăimat partidul liberal în trecut. Caută să-i spui că nu mai sunt dispus să-i dau subvenția care i-am dat-o pînă acum pentru ziar, dacă i-aș da-o ar însemna că sunt de acord cu el. Dacă prietenul meu îl mai trimite subvenție, îl privește pe viitor. Sunt de părere că ar fi bine ca, în locul acestui ziar, să facem manifeste și ajungem la un rezultat mai bun decît cu ziarul.

Jibău: El denaturează.

Buc.: Este de rea credință. Să nu cauți să-i faci acum vreun proces pentru acest motiv, însă eu nu pot uita de articolul celălalt. Caută de vorbește cu Păduraru, apoi să-mi scrii. Eu plec la Abrud săptămîna viitoare în propagandă și ne întîlnim la Tirnavă-Mare, unde vom stabili lucruri importante. Nu uita să vorbești cu Păduraru, d-le Motu.

1.2.1938

Ora 10.15

București, casa Dimitriu, fost ministru, cu Găești, Ionescu, avocat

Găești: Am luat contact cu Cătănoiu și Stoienescu — cel mai greu de convins.

Buc.: Va las vouă grija, eu nu pot avea atîta bătaie de cap; vezi, mi se par oamenii aceștia foarte șireți. Miine am ordin să depun listele. Am să-ți spun ceva în secret — caută și ține gura: situația celor de aici, adică de sus; este așa de grea, că mi se pare că vor amîna alegerile. Dar nu împrăștiă zvonul, să nu se alarmeze lumea și să nu creadă că am muncit degeaba.

Găești: Da, vorbește de seară cu dl. Gh. Brătianu, vine de la Iași. El vrea un loc la Senat, altul la Camera și îmi dai răspunsul.

1.2.1938

Ora 12.30

București, cabina Oteteleșanu, cu Timișoara, d-ra Klein, avocat

București: Nu avem, decît trei minute. Ascultă ce-ți spun; să-ți faci bagajul imediat și să vii la București. Ai să tragi la hotel „Traian”.

Timișoara: Ai mei toți vor să plece din țară. Nu mai este de trăit. Nu ne mai putem duce în oraș, nici în piață. Asta nu este o viață de cetățean într-o țară liberă. Ți-o repet: toți ai mei sunt gata de plecare.

București: Nu mai avem timp pentru asta, vorbim cînd vii la București.

Timișoara: Dar cu baroul ce fac, mă retrag?

București: Te vor șterge ei singuri. În ziua cînd pleci, îmi dai o telegramă: dosarul plecat. Și vezi, nu uita, hotel „Traian”.

1.2.1938

Ora...

București, 2 05 40, Astra Vagoane, cu Brașov, 11 84, Astra Vagoane

Brașov: Dacă Maniu nu vrea, spune-i să ne dea autorizație deplină. Caută de vor-

bește joi cu Maniu și explică-i situația, că asta e singura soluție în împrejurările critice de azi. I-am spus că nu vreau să candidez, însă mă împinge de la spate Miha-lache. Caută de-i explică, că nu este decît soluția asta. Dacă nu vrea, să se ducă dracului!

Buc.: Nu uita să te interesezi și de chestia cealaltă de acolo.

1.2.1938

Ora 20.20

București, 3 21 80, Condruș Mihail, Stirbei Voda 38 bis, cu Sighet, 88, Banca Maramureșană

Buc.: S-a completat numărul? Tu nu te pui?

Sighet: Acolo nu te-ai întîlnit cu nimeni?

Buc.: Nu, rămîne cum am vorbit acolo. Tu nu candidezi?

Sighet: Nu.

Buc.: Atunci ce are de gînd acela?

Sighet: Așteaptă.

Buc.: Așteaptă să facem noi? Foarte bine! Probabil că-l va chema. Aici chestiunea se prezintă foarte grav. Nu se știe dacă se va ajunge acolo.

Sighet: Nu s-au contestat alegerile?

Buc.: Se aude că Curtea de Casație nu admite separațiile. Tot ce se intenționează nu este constituțional.

Sighet: Asta nu va împiedica alegerile (Convorbire intreruptă).

Buc.: Știi că intreruperile astea la telefon nu înseamnă bune... Să lăsăm pe altă dată. Acum nu e nimic nou. Cînd va fi, te chem eu.

1.2.1938

Ora 22

București, 2 20 18, dl. Madgearu, cu St. Moritz, Sorretahaus, Dl. Titulescu

St. Moritz: ...și eu nu mă pot duce personal, să fac una ca asta.

Buc.: Bine, Titulescu, lasă că dacă vii peste cîteva zile, mai discutăm noi chestia asta.

St. Moritz: Nu mai discut nimic. O să vedem noi la Senat. Personal, nu mă duc, să răcesc pe drum. Nu pot.

Buc.: Bine, vad că, cu glasul stai bine.

St. Moritz: Da, acum mă simt mai bine. Ce mai este pe acolo?

Buc.: O să vezi când vii. Nu-ți spun acum, știi pentru care motiv...

La revedere, te așteptam cu nerăbdare.

1.2.1938

Ora 22.10

București, 4 38 00, Ministerul aerului și al marinei, Brătianu 31, cu Crasna, Industria silvică

Crasna: Din toate județele din nordul țării, Cernăuții stă cel mai rău, Storojinețul nu. Situația de aici este aproape

de anarhie, v-am telegrafiat lucrul acesta, în toată regiunea chestiunea este foarte gravă! Ați face bine să luați informații.

Buc.: Vedeți dvs. chestiunea în ansamblu nu ne interesează pe noi. Principalul este să ne executăm programul de lucru impuls.

Crasna: Eu mi-am făcut datoria și am telegrafiat în toate părțile competente. Acum faceți cum credeți, dar vă repet: situația este foarte gravă!

2.2.1938

Ora 21.40

București, 2 24 31, casa Ionescu, cu Pitești, dl. Coștăntinescu (convorbire începută)

Buc.: Mircea, sectorul II sub-sef; Mihalache, sectorul I, sub-sef. Pe dr. Enescu îl

convoci și-i trimiți scrisoare semnată de mine. Convocările se țin duminică și luni.

Pitești: Pițigoi a spus băieților și eu am discutat convocările.

Buc.: Să rămână înțeles că eu când spun un lucru, nu dau voie să se treacă peste mine. D-le Coștăntinescu, să nu mai am nici un fel de modificări. Cine le-a discutat?

Pitești: Chiriac!

Buc.: Eu nu vorbesc decât cel mult cu șefii de sectoare, Pițigoi, Chiriac, Ioniță, învățătorul. Dacă s-a discutat, s-a făcut o prostie, asta nu este luptă politică, este o ceartă de... și cine bate cu pumnul în masă, eu îi dau cu pumnul în cap și să comuniceți d-lui Pițigoi că nota ce-am dat-o, aceea rămâne; cui nu-i place, să plece din partid! ■

COPERTELE

① Ieremia Movilă și Elisabeta, doamna sa, prin intermediul fiicelor lor, au transmis singele copiii al familiei lor unui mare număr de dinastii europene. În imagine: Doamna Elisabeta și copii săi, așa cum ni-i înfățișează miniatura unui tetraevangheliar din 1607 (**Singele Movileștilor**, p. 36)

② „Secolul de aur” spaniol a adus țării lui Filip II o inegalată prosperitate, dar și germeii decăderii. Detaliu dintr-un privilegiu acordat de suveranul spaniol orașului Sevilla

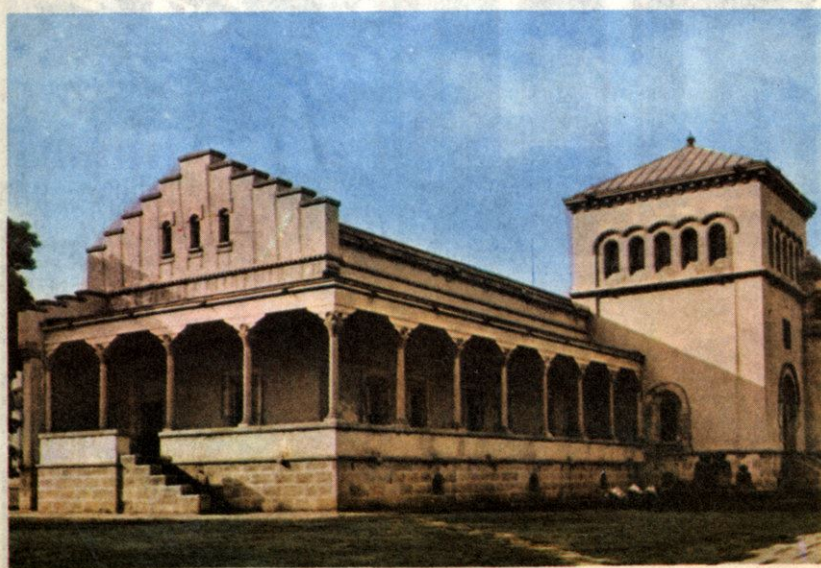
③ Secvențe dintr-o friză a palatului marchizului de Santa Cruz, reprezentând, într-o manieră fantastică, personaje care au asistat sau au participat la diferite bătălii din sec. XVI. Într-altă, Lope de Vega și Miguel de Cervantes (**Filip II - Antonio Pérez: conflict sau intrigă obscură?**, p. 69)

④ Două împărătese și o regină — figuri reprezentative din istoria monarhiilor europene: Maria Terezia (Austria), în reprezentarea unui pictor anonim, al cărui tablou este expus în Muzeul Risorgimento-ului din Torino (**stînga sus**), Ecaterina II (Rusia), într-o pictură de Friedrich de Grosse (**stînga jos**) și Elisabeta I (Anglia), în viziunea pictorului Hans Eworth (**Înrudirea universală**, p. 39)

PLANSELE

① ② ③ ④ Monumentele lașilor — depozitare ale unei bogate istorii politice și, deopotrivă, ale unei istorii culturale — ilustrează, prin bogăția și varietatea lor, o strălucită pagină de spiritualitate românească în strînsa ei contacte cu spiritualitatea universală: în imagini, cîteva dintre reprezentativele construcțiilor bisericești ale străvechii capitale a Moldovei: biserica Baranovschi (planșa 1); Trei ierarhi — biserica și sala gotică (planșa 2); mănăstirea Golia și Mitropolia veche (planșa 3); Catedrala mitropolitană (planșa 4). (**Mentalități și monumente: lași**, p. 41)

Prin hotărîrea celor două Camere ale Parlamentului — Senatul și Adunarea Deputaților — s-a convocat o comisie de istorici și specialiști în vederea stabilirii noli steme a României.

De-a lungul existenței sale, țara noastră (ca, de altfel, multe alte state ale lumii) a avut, cum se știe, diferite steme. Revista noastră a publicat unele articole consacrate stemelor medievale ale Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei (Magazin istoric, nr. 7-8/1969, 3/1972, 11/1977, 11/1986). Nu am putut însă niciodată consacra vreun articol stemei statului român modern, simpla ei reproducere fiind interzisă, socotită ca simbol monarhic. Or, în realitate, elementele proprii familiei regale constituiau numai o parte a stemei României, care cuprindea însemne și simboluri cu majore semnificații istorice și politice. Unui asemenea simbol îi este consacrat articolul din paginile ce urmează, datorat unui cunoscut specialist — secretar general al Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie de pe lângă Academia Română —, articol ce reconstituie evoluția stemei României între 1859 și 1921.

ACVILA ROMÂNIEI: simbol heraldic unitar al statului român modern

JEAN N. MĂNESCU

Prin legea din 23 iulie 1921, stema României Mari, rezultată în urma unirii provinciilor-surori cu patria, avea ca element esențial o acvilă de aur (cu zbor în jos), cu ciocul și ghearele roșii, încoronată cu coroană regală, ținând în cioc o cruce latină și în gheare o spadă și un sceptru în cimp albastru. Acvila poartă pe piept un scut cu stemele Munteniei, Moldovei, Banatului, Transilvaniei și Dobrogei, având în centru ecusonul familiei domnitoare, de Hohenzollern. Textul legii definea această acvilă ca „acvila României, armele regalității române”.

Dacă din punct de vedere strict juridic, introducerea în stema României a acestui simbol unitar al regatului era o inovație, în fapt legea din 1921 oficializa, în sfârșit, un simbol heraldic care avea în urma sa

o existență de mai bine de o jumătate de secol.

Dar, pentru a lămurii acest lucru, trebuie să ne întoarcem în timp, până la 1859, anul Unirii Principatelor Române.

Între acvila Romei...

Proiectul Constituției Principatelor Unite, elaborat de Comisia Centrală de la Focșani în iulie 1859, stipula că armele Principatelor Unite vor fi: vulturul Valahiei, cu coroană princiară, spadă și sceptru, având pe piept un ecuson hexagonal cu capul de zimbru (stema Moldovei). Supus discuției Adunării în sesiunea din 1 octombrie 1859, acest articol a fost respins, urmare a opoziției

Stema României în felurile ei ipostaze, de-a lungul anilor (de sus în jos): 1863, 1914, 1915, 1921

energice a lui Mihail Kogălniceanu, ca incompatibil cu stipulațiile Convenției de la Paris. Totuși se hotărîse încă mai înainte ca o compoziție heraldică conformă acestui proiect să figureze pe aversul medaliei instituite la 30 iulie 1859, pentru a comemora lupta din 13 septembrie 1848, de la cazarma din Dealul Spirii.

Semnalez, de asemenea, o compoziție heraldică similară, dar cu o coroană antică pe capul acvilei, în partea de jos a portretului lui Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, litografiat la București, de către maiorul Dimitrie Pappazoglu, către 1860.

Cînd, în 1867, deputatul A. Holban a readus în discuție același proiect de stemă, Kogălniceanu s-a opus, încă o dată, declarînd: „Există considerente ca acelea că o parte a României ar vedea ca un fel de umiliațiune ca vechea marcă a Moldovei... să fie pusă astăzi în scut mic pe pieptul vulturului”. Și avea dreptate: adoptarea proiectului Comisiei Centrale în 1859 ar fi fost o gafă politică de proporții, avînd în vedere considerabilele forțe antiunioniste, în acțiune încă în acel moment în Moldova.

Indirect însă, acest proiect de stemă al Comisiei Centrale se află, poate, la originea acvilei României. El va inspira pe de altă parte, în 1921, proiectul inițial al lui Pavel Gore. Dar să nu anticipăm.

La 12 martie 1863, Consiliul de Miniștri prezidat de dr. Nicolae Kretzulescu (*Magazin istoric*, nr. 2,3/1988) decidea că „acvila romană cu crucea în cioc să fie pusă ca emblemă a României, pe drapelul armatei, iar zîmbrul și vulturul reuiniți, constituind armele României, vor forma sigiliul și timbrul [sic] statului”. Formulă vagă, mai ales dacă ne gîndim că era vorba să se decidă, cu notabilități întîrziate, asupra noilor drapele ale armatei, ale cărei regimente aveau încă, la vremea aceea, vechile lor drapele muntene și moldovene, cu adaosul banderolei albastre, semn al Unirii introdus de Convenția de la Paris.

Prin urmare, la 18 martie 1863, raportul către Domn al

generalului I. Em. Florescu, ministrul de război, și înaltul ordin de zi nr. 274, din 19 martie 1863, ambele redactate în aceiași termeni făceau două precizări ce ni se par cu deosebire interesante. Iată-le: „Considerînd că armele Principatelor Unite nu sînt încă fixate în conformitate cu noua stare de lucruri...” și „considerînd că adevărata emblemă a României nu poate fi decît acvila romană...”.

Aceste documente au fost de mult incluse în literatura heraldică română. Ceea ce nu a fost sesizat, este importanța lor teoretică, căci ele constituie, fără îndoială, actul de naștere al simbolului heraldic unitar al statului român modern: acvila României.

Interpretînd în litera lui primul articol al înaltului ordin de zi, Ministerul de război a pus pe lîncea noilor drapele un vultur de metal galben, de factură napoleoneană, cu crucea în cioc. Dar a făcut încă mai mult: interpretînd cu o mare libertate pasajul din înaltul ordin de zi referitor la „adeverata emblemă a României”, ministerul a făcut ca vulturul să figureze chiar pe pînza drapelelor (tricolor orizontal, roșu, galben și albastru), unde scutul Principatelor Unite, acoperit cu o coroană princiară închisă¹, era așezat pe pieptul unui mare vultur heraldic, avînd pe cap o coroană princiară, de asemenea, închisă, iar în gheare însemnele puterii domnești, topuzul (buzduganul) și sabia, pe care se înfășura o eșarfă de purpură, cu deviza HONOR ET PATRIA, deviza armatei după 1861, gravată, de asemenea, și pe soclul vulturului de pe lîncea drapelelor.

Intrucît stemele istorice ale celor două principate figurau ambele în ecuson, acvila mare nu poate fi interpretată decît ca expresie heraldică modernă a acvilei române „adeverata emblemă a României”. Acvila României se născuse!

...și leiul Daciei

Din nefericire, această compoziție heraldică, atît de inspirată și frumoasă, exprimînd de o manieră pregnantă unitatea României n-a fost folosită decît de armată și numai pînă la abdicarea principelui Alexandru Ioan Cuza. Chiar în timpul la care se confecționau noile drapele, în 1863, problema stemei definitive preocupa guvernul Principatelor Unite, iar orientarea sa mergea spre un nou tip de stemă: scut sfertuit de Țara Românească și Moldova „peste tot” (*Magazin istoric*, nr. 3/1970) a imprimat o direcție nouă de alcătuire a stemei României.

După detronarea lui Cuza Vodă, la 11 februarie 1866, drapelele model 1863 au fost imediat înlocuite cu altele, avînd pe flamură, în loc de stemă, denumirea corpului de trupă. În noua stemă a României, adoptată prin legea din 27 aprilie 1867, se păstra ultima împărțire a scutului de sub fosta domnie, cu stemele Munteniei și Moldovei repetate în cele patru cartiere (dar cu ecusonul Hohenzollern în centru) și se introduceau ca tenanți o femeie dacă și un leu. Era o idee mai veche a lui Ion Ghica președintele Consiliului de Miniștri, care încercase să introducă aceeași tenanți și în stema Principatelor Unite, în 1859.

Sursa de inspirație era un proiect de modificare a stemei Transilvaniei, supus Curții din Viena în 1849 de către Consiliul Național Român, proiect ce se inspira la rîndul său din motivele cu legenda DACIA FELIX, emise de împăratul român Filip Arabul (244-249). În stema României din 1867, rolul de simbol unitar al statului revenea astfel tenanților, care exprimau ideea Daciei romane. În 1872, o nouă lege modifica radical stema României: în scut apăreau cartierele Valahiei, Moldovei, Olteniei și litoralului (moldav) al Mării Negre; avînd în centru ecusonul familiei domnitoare. Noii suportați erau doi lei naturali „veritabilul” simbol al Daciei — după cronica lui Nicolae Costin).

¹ Pentru terminologia heraldică specifică, vezi articolul lui Dan Cernovodeanu din *Magazin istoric*, nr. 11/1977, unde se prezintă și un desen cuprînzînd toate elementele constitutive ale unei steme.

Dar a apela în 1867 la ideea Daciei romane pentru a exprima pe aceea de România, însemna să schimbi cursul evoluției istorice a stemei statului român. În fapt, adoptarea tenanților din 1867, urmată de aceea a suportilor din 1872, a împiedicat aproape o jumătate de secol acvila României să-și recapete locul legitim în stema oficială a statului.

În virtutea înaltului ordin de zi din 1863, text cu putere de lege, acvila romană cu crucea în cioc își păstra însă locul ca emblemă a României în virful noilor drapele. Iar lumea din acea vreme înțelegea că însemnul din virful hampei (*signum*) întruchiează Patria, în aceeași măsură ca și culorile flămurei (*vexillum*). Evoluția ulterioară a acvilei României va fi, așadar, solidară cu Cultul Drapelului. Pe de altă parte, compoziția heraldică de pe pinza drapelelor din anii 1863-1866 nu a dispărut fără a exercita o anumită înrîurire asupra zonelor profunde ale conștiinței sociale românești. Ea a fost primită, asimilată și reținută în acele zone, de unde a revenit apoi luind forme vizibile în compoziții heraldice noi, oficioase sau numai decorative.

Prima categorie e reprezentată de însemnul din virful drapelelor Gărzii Civice, instituție democratică și revoluționară creată în martie 1866. Era un vultur din lemn aurit, mai mare decât cel de pe drapelele militare, cu coroană închisă și fără cruce în cioc, purtând pe piept ecusonul Principatelor Unite - reproducere liberă, dar fidelă a compoziției heraldice din 1863, fără însemnele puterii.

A doua categorie este reprezentată de decorația amvonului din Catedrala din Tirgu Jiu. Pe parapet, apare în trei locuri un scut cu armele României, așa cum erau folosite în primii ani ai domniei lui Carol I. Deasupra fiecăruia, o mare acvilă aurită cu trăsnete în gheare. Nu poate fi vorba de simbolul Sf. Ioan Evanghelistul, trăsnete din gheare arătând limpede că este vorba de zeul păgîn Jupiter; acvila este deci evident cea romană - „adevărată

emblemă a României”, cum fusese definită.

În avangarda artei heraldice europene

După proclamarea regatului, la 14 martie 1881, Carol I a adoptat în armele sale acvila (cu coroană regală, cruce în cioc, spadă și sceptru în gheare) ca emblemă unitară a României și a pus să fie gravată pe marele sigiliu personal, cu scutul stemei din 1872 pe piept. Acest mare sigiliu este reprodus în tabloul votiv al Bisericii episcopale din Curtea de Argeș. Destinat să valideze numai documentele solemne de cea mai înaltă importanță, precum tratatele de alianță etc., sigiliul a rămas practic necunoscut marelui public și n-a făcut niciodată obiectul unui studiu heraldic sau sigilografic. Matricea nu se află nici la Arhivele Statului, nici la Muzeul Național de Istorie.

Ceea ce publicul putea vedea cu ochii, mai ales după 1881, era acvila de pe medalionul central al ordinului național „Steaua României”, aceea de pe mărcile poștale din 1885, precum și de pe biletele de bancă (începând cu biletele ipotecare de 100 lei din 1877), pe tablouri alegorice și chiar pe monumente și edificii publice.

În 1906, anul jubileului de 40 de ani de domnie a regelui Carol I, acvila României apare și pe monedele jubiliare de aur de 12 1/2 și 25 lei. Ea e înfățișată ca acvilă heraldică, cu coroană regală, cruce, spadă, sceptru și cu deviza PRIN STATOARNICIE LA IZBÎNDĂ. Aceasta era deviza noului ordin.

„Regele Carol I”, instituit cu aceeași ocazie la jubileului și a cărui decorație are ca element principal tot acvila României. O compoziție liberă, în stil oarecum american, decorează, în 1909, biletele de bancă de 20 lei: imaginea înfățișează o acvilă naturală, zburind, cu crucea în cioc, ținând în gheare scutul armelor oficiale, cu coroana regală și, cu deviza NIHIL SINE DEO. În 1913, acvila României apare pe aversul medaliei „Avântul Țării”, în

1914-1915 pe coperta *Buletinului Comisiunii Istorice*, cu scutul stemei oficiale pe piept (două variante). Era evident că după 1906 se punea problema unei modificări majore a stemei României.

În toate construcțiile heraldice unde acvila României își încorporase scutul oficial, sinteza între emblemă și armorie era încă imperfectă. În 1921, după desăvârșirea statului național român, una din problemele heraldice care se puneau cu acuitate era aceea a integrării în emblemă a stemelor noilor teritorii, în acord cu realitățile politice rezultate din actul Unirii de la 1 Decembrie 1918. A doua, era integrarea la locul cuvenit a acvilei României.

Literatura heraldică referitoare la stema României adoptată în 1921 este uimitor de săracă. Propriu-zis, ea se rezumă la un scurt articol de popularizare apărut în 1921, în revista *Ilustrația*, sub semnătura lui Jozsef Sebastyén de Kőpecz (realizatorul formei definitive) și, în principal, la studiul *Stema României*, al lui Constantin Moisil, apărut zece ani mai târziu. Din acest studiu reiese că proiectul care a servit ca bază de discuții în 1921 fusese elaborat de Pavel Gore, renumit cărturar și heraldist basarabean.

În realitate, proiectul lui Gore conținea acvila de aur în cîmp albastru, cu coroană antică, ținând în cioc o cruce și în gheare o spadă și un sceptru - simbol al Țării Românești - purtând pe piept un scut cu stemele Moldovei, Transilvaniei, Olteniei și Dobrogei.

Făcînd abstracție de întreaga evoluție istorică tradițională, proiectul lui Gore se lega direct de acela al Comisiei Centrale de la 1859. Coroana antică dezvăluia sursa: litografia lui Pappazoglu, pe care am menționat-o! Proiectul din 1859 risca atunci să fie interpretat ca o încorporare a Moldovei la Țara Românească și acest fapt - ne amintim - a constituit motivul respingerii lui de către Kogălniceanu. Cel al lui Pavel Gore prezenta, la rîndul său, în

(Continuare în p. 50)

La 17 Iunie 1909, Dimitre Onciul, profesor universitar, membru al Academiei Române, director general al Arhivelor Statului, se adresa din București prietenului său Sever Zotta, și el istoric, director al Arhivelor Statului din Iași, cunoscut pentru pasiunea cu care cerceta documentele medievale necesare studiilor sale de genealogie moldovenească: „Studiile D-tale genealogice sunt pe cale de a reperta un nou mare triumf: nici mai mult, nici mai puțin decât dovada de înrudire a unor familii românești cu un mare domnitor al Austriei. E vorba de Ieremia Moghila, constatat între străbunii arhiducelui Francisc Ferdinand, viitorul împărat al Austriei. Genealogistul însărcinat a face penonul arhiducelui Imi cere date din Arhivele Statului asupra familiei Moghila, și anume cei 16 străbuni ai lui Ieremia și ai soției sale, după tată și mamă”.

SÎNGELE MOVILEȘTILOR

ȘTEFAN S. GOROVEI

Tabla de strămoși — *Penon* în franceză, *Ahnentafel* în germană conține expunerea, în diferite modalități de reprezentare grafică, a tuturor înaintașilor *cunoscuți* ai unei persoane. Numărul lor crește în fiecare generație în progresie geometrică, prin puterile succesive ale lui 2 (doi părinți, patru bunici, opt străbuni, 16 răstrăbunici, 32, 64, 128 etc.). Obiceiul alcătuirii acestor table s-a statornicit în evul mediu ca o consecință practică (după explicația dată de același genealogist Sever Zotta) a „noțiunii egalității de naștere, care nu depindea numai de filiațiunea în partea bărbătească, ci și de proba unui anumit număr de ascendenți de pe amândoi părinți”. Cu timpul, s-au statornicit adevărate bariere, foarte severe, și nu numai acordarea titlurilor de noblete și a funcțiilor importante erau condiționate de probarea unui anumit număr de strămoși născuți nobili, dar chiar și primirea la curtea imperială a Habsburgilor era precedată de o asemenea cercetare.

Dincolo, însă, de aceste necesități ale aristocrației, alcătuirea și studiile tablelor de ascendenți prezintă un mare interes nu numai pentru genealogie — știință care are ca domeniu de cercetare nașterea și evoluția familiilor (pe parcursul mai multor ge-

nerații), ascendența sau descendența unei persoane, înruderile stabilite între persoanele unei epoci date, precum și rolul pe care aceste înruderiri l-au putut avea în desfășurarea unor evenimente istorice; din asemenea table, se desprind concluzii prețioase și pentru studierea altor probleme, legate de ereditate, dinamică socială etc. Ele arată, deopotrivă, falsitatea teoriei raselor pure, căci, cu cât se merge mai înapoi, în timp, în cercetarea ascendenței cuiva, cu atâta cresc șansele de a se găsi, printre strămoșii persoanei respective, reprezentanți ai altor popoare. Datorită unor condiții obiective (în primul rând, o informație mai bogată, mai precisă și mult mai lesne de procurat), aceste studii sînt considerabil ușurate atunci cînd se folosesc genealogiile familiilor nobiliare sau ale dinastiilor.

Alcătuiind, înainte de primul război mondial, o asemenea tablă de strămoși pentru arhiducele Franz Ferdinand — moștenitorul tronului Austro-Ungariei, care avea să fie asasinat în 1914 la Sarajevo — genealogistul Otto Forst a ajuns pînă la Ieremia Movilă, domnul Moldovei (1595-1606); pentru a afla amănunte despre el și soția sa, Forst s-a adresat lui D. Onciul, care, la îndru-i, a

apelat la Sever Zotta, stîrnind interesul acestui erudit genealogist român pentru problema în cauză. Cîțiva ani mai tîrziu, Zotta a publicat, în revista sa *Arhiva Genealogică*, rezultatele unei cercetări mai întinse asupra descendenței europene a lui Ieremia vodă Movilă. Acest principe a avut — pe lângă cei trei băieți, Constantin, Alexandru și Bogdan, morți fără urmași — patru fiice, toate măritate cu mari nobili poloni. Irina (Reghina), căsătorită cu cneazul Mihail Wiśniowiecki, a fost mama lui Ieremia Wiśniowiecki — erou al romanului *Prin foc și sabie*, de H. Sienkiewicz — și bunica lui Mihail Wiśniowiecki, rege al Poloniei (1669-1673). Alte două fiice — *Ecatarina* și *Ana* — nu au avut urmași în generațiile mai îndepărtate. A patra fiică, însă, *Maria*, căsătorită cu Ștefan Potocki, a transmis singele românesc al Movileștilor unei foarte mari părți din nobilimea polonă (prin fiii Pavel și Ioan Potocki) și din cea europeană în general — prin fiicele Ana și Ecatarina.

Prin cea dintîi, Ana, Ieremia vodă Movilă a devenit străbunul altui rege polon, *Stanislas Leszczyński* (1704-1709, 1733-1735). Fiica acestuia, Maria, a fost soția regelui Franței Ludovic XV, astfel încît, prin ea, ultimii Bourboni care au purtat co-

Șeremeti Movilă și familia lui, așa cum ni-l înfățișează tabloul votiv din biserica mănăstirii Sucevița

roana regală franceză — *Ludovic XVI, Ludovic XVIII și Carol X* — fac și ei parte dintre strănepoții aceluiași domn moldovean. Printr-o fiică a lui *Ludovic XV*, cercul acestor strănepoți se lărgeste: *Luiza*, căsătorită cu vărul ei primar, ducele *Filip de Bourbon-Parma*, a transmis picături de sînge românesc casei regale spaniole (*Ferdinand VII, Isabela II, Alfons XII, Alfons XIII, Juan-Carlos*) și ramurei ei carliste; casei regale a Portugaliei (*Petru IV, Maria II de Gloria¹, Ludovic, Carol I, Manuel*) și ramurei ei, casa imperială a Braziliei (*Petru I și Petru II*); ducilor de *Parma și Plezanța* (din casa de *Bourbon-Spania*), pînă la ultimul, *Robert*, silit să abdice în 1859; dintre copiii acestuia (20 la număr!), *Maria-Luiza* a fost soția țarului *Ferdinand I* al Bulgariei și mama țarului *Boris III*, descendent ca și fiul său, *Simeon II*, din *Movi-*

lești; *Zită* a fost soția lui *Carol I* de Habsburg, ultimul împărat al Austro-Ungariei (părinții arhiducelui *Otto* de Habsburg, șeful actual al fostei case imperiale); *Sixt* și *Xavier* de *Bourbon-Parma*² au îndeplinit anumite roluri în timpul primului război mondial, iar *Felix*, căsătorit cu *Charlotte* de *Nassau*, mare ducesă de *Luxemburg*, este tatăl actualului mare duce *Jean*.

Din cealaltă fiică a *Măriei Movilă-Potocki*, *Ecaterina*, căsătorită *Radziwill*, descinde alt grup de strănepoți ai *Movileștilor*, anume toți urmașii lui *Maximilian I*, primul rege (1806-1825) al *Bavariei*. Întîi sînt, firește, toți ceilalți regi bavarezi (*Ludovic I, Maximilian II, Ludovic II, Otto și Ludovic III*), plus *Otto*, cel dintîi rege al *Greciei*. Fiicele regelui *Maximilian I* au transmis

sîngele lor multor altor capete încoronate. Cea mai mare, *Augusta*, a fost căsătorită cu *Eugène de Beauharnais* (fiul *Josephinei*, soția lui *Napoleon I*); prin una din fiicele sale (*Josephine*, căsătorită cu *Oscar I*, regele *Suediei*, fiu al celebrului mareșal francez *Bernadotte*, devenit în 1818 regele *Carol XIV*), sîngele *Movileștilor* a trecut și în familia regală a *Suediei* (*Carol XV, Oscar II, Gustav V Adolf, Gustav VI Adolf, Carol XVI Gustav*), în cea a *Danemarcei* (*Cristian X, Frederic IX, Margrethe II*) și a *Norvegiei* (*Haakon VII* — frate cu *Cristian X* al *Danemarcei* — și *Olaf*).

Altă fiică a lui *Maximilian I* al *Bavariei*, *Amalia*, a fost căsătorită cu regele *Johann* al *Saxoniei* și din ea au descins ultimii regi saxoni (*Albert, Georg și Frederic-August*). Altă fiică, *Sofia*, a fost mama împăratului *Franz Josef*, bunica arhiducelui *Franz Ferdinand* (a cărui mamă, infanta de *Portugalia*, îi aducea același grup de strămoși) și străbunica împăratului *Carol I*

¹ Fiica ei, *Antonia*, căsătorită cu prințul *Leopold* de *Hohenzollern-Sigmaringen*, a fost mama regelui *Ferdinand I* al *României*; astfel, sîngele *Movileștilor* s-a transmis și urmașilor acestuia, *Carol II* și *Mihai I*.

² Alt frate, *René*, este tatăl prințesei *Anne* de *Bourbon-Parma*, căsătorită (1948) cu *Mihai I*, fostul suveran al *României*; între strămoșii acestei prințese, *Ieremia* vodă *Movilă* figurează de patru ori.

(căsătorit cu Zita de Bourbon-Parma, care aparține precedentului cerc de urmași ai lui Ieremia vodă Movilă, cum s-a văzut mai sus). O ultimă fiică a lui Maximilian, *Luiza*, căsătorită cu un văr îndepărtat tot din casa de Bavaria, a avut mai mulți copii; Elisabeta a fost soția împăratului Franz Josef, vârul ei primar; Maria a fost căsătorită cu ultimul suveran al Regatului Celor Două Sicilii, Francisc II (din casa Bourbonilor spanioli), iar ducele Karl-Theodor de Bavaria a fost tatăl reginei Elisabeta a Belgiei, mama regelui *Leopold III* (și a ultimei regine a Italiei, Marie-José, soția lui Umberto III) și bunica actualului suveran al belgienilor, regele *Baudouin I* și a surorii sale, *Joséphine-Charlotte*, mare ducesă de Luxemburg (soția lui Jean de Luxemburg, menționat și el între urmașii lui Ieremia vodă Movilă).

Multe din personajele enumerate în rîndurile precedente (sau descendenții lor) au contractat căsătorii tot cu urmași din singele Movileștilor. Astfel, împăratul Franz Josef s-a căsătorit cu vara sa primară, Elisabeta de Bavaria, iar fiica lor Gisela — cu vârul ei în gradul doi, prințul Leopold de Bavaria; dacă am încerca să refacem tabla de strămoși a copiilor rezultați din acest ultim mariaj, am constata, nu fără surprindere, că, în generații mai îndepărtate, numele lui Ieremia Movilă și al doamnei Elisabeta se repetă de citeva ori (de exemplu, între cei 32 de ascendenți ai arhiducelui Otto de Habsburg, opt sînt descendenți din Ieremia Movilă — deci exact un sfert!). Aceasta face ca, în generația corespunzătoare lui Ieremia vodă, numărul *real* de strămoși să fie mai mic decît acela calculat matematic, prin puterile lui 2. Acest fenomen — puțin paradoxal la prima vedere — se numește în genealogie *pierderea strămoșilor* (Ahnenerverlust, l'impléxe des ancêtres). Datorită lui se explică de ce, cu cît ne

întorcem în timp, populația unui tînut determinat scade, și nu crește — așa cum ne-am aștepta dacă am lua în considerare suma strict matematică a strămoșilor locuitorilor de azi ai aceluși tînut. Reluăm, pentru a înțelege această ciudățenie, exemplul dat în 1913 de Sever Zotta: „Pe timpul lui Alexandru cel Bun, în 1413, *fiecare din noi* avea 131 072 ascendenți” trăitori în aceeași vreme; strict matematic, totalul locuitorilor Moldovei lui Alexandru cel Bun ar trebui aflat prin înmulțirea celor 131 072 strămoși cu numărul locuitorilor de azi (respectiv, din 1913). Cifra ar depăși multe milioane! „E clar că nu e așa — adăuga Sever Zotta — ci, intervenind mereu încuscări între rude, numărul *real* al ascendenților noștri era incomparabil mai mic”. Pe acest temei, genealogiștii francezi vorbesc despre *înrudirea universală* care unește toate popoarele și toate clasele sociale (se citează, de obicei, cazul țarinei Ecaterina I, soția lui Petru cel Mare, de obîrșie foarte umilă, dar devenită strămoașa a nenumărați împărați și regi din Europa). Această *înrudire universală* face ca între ascendenții altor capete încoronate din Europa să se afle și un domnitor al Moldovei de la cumpăna veacurilor XVI-XVII.

Cît privește cele 16 cartiere de strămoși ai lui Ieremia vodă Movilă și ai soției sale, pe care Otto Forst le cerea în 1909 lui D. Onciul, trebuie spus că, în lipsa documentelor, nici astăzi ele nu pot fi completate. Despre doamna Elisabeta, știm doar că era fiica lui *Gheorghe*, pîrcălab de Hotin, grec de origine (se numea *Kataratos*), înobilat în Polonia, și a *Cristinei*, dintr-o familie necunoscută. Despre strămoșii pe care Ieremia vodă i-a adus auguștilor săi urmași se pot spune ceva mai multe lucruri; întîi, că mama sa, *Maria*, a fost, foarte probabil, o fiică a lui Petru vodă Rareș (există indicii denune de crezare, dar încă nici un document direct pro-

batoriu); bunicii lui paterni se numeau *Dragotă Movilă* și *Salomia*, iar străbunicii — *Cozma Movilă* (Moghilă), paharnic, și *Marena*, fiica lui *Iașco Hudici*, boier din sfatul lui Ștefan cel Mare.

Dar, dacă printr-un joc al soartei, Ieremia vodă Movilă a lăsat urmași exclusiv în afara spațiului românesc, în schimb, fratele său, Simion vodă, a avut, prin același ciudat joc, o posteritate exclusiv românească¹. Singurul dintre fiii acestuia care a avut urmași a fost cel mai mic, Ioan Movilă; fiica sa, Ileana, a fost soția cronicarului Miron Costin (1633-1691). Una din neputele de fiu ale acestuia, Ilinca, a fost căsătorită cu Miron Cuza, din care descinde, în a patra generație, *Alexandru Ioan Cuza*, văr în gradul opt cu regii Franței Ludovic XVI, Ludovic XVIII și Carol X și „unchi” de văr în același grad al împăratului Franz Josef! Constatările par lipsite de orice semnificație — alta decît cea genealogică —, dar nu este mai puțin adevărat că asemenea cercetări pot duce la concluzii de un anumit interes. Astfel, vedem pe cel dintîi domnitor al Principatelor Unite coborînd din cel dintîi principe moldovean care a ocupat și tronul muntean: scena alegerii unui moldovean ca domn al Țării Românești, în persoana lui Simion Movilă, în 1600, se repetă, cu un urmaș al acestuia, peste 259 ani.

Iar dacă într-o zi se va dovedi în chip definitiv că mama fraților Ieremia și Simion Movilă a fost, în adevăr, fiica lui Petru vodă Rareș, atunci ne vom putea mindri cu faptul că dinastia voievozilor moldoveni, întemeiată la mijlocul veacului XIV de Bogdan I, stă și ea la temelia caselor domnitoare europene, numărînd, între urmașii ei mai îndepărtați, atît pe domnitorul Unirii, Alexandru Ioan Cuza, cît și trei dintre regii României. ■

¹ Există, totuși, și un „punct de contact” între aceste două posterități „exclusiviste”, prin căsătoria prințului Carol de România (viitorul rege Carol II) cu Ioana Lambrino, descendentă din Simion Movilă prin filiera Cuza-Costin!

ÎNRUDIREA UNIVERSALĂ

MIHAI SORIN RĂDULESCU

Stiință auxiliară a istoriei, genealogia își propune să studieze, printre altele, ascendențele capetelor încoronate, ale personalităților politice și culturale, dar ea se poate apleca, în aceeași măsură, asupra zestrei de strămoși a oricărui individ. Urmărirea firului ascendențelor de-a lungul veacurilor permite tragerea unor concluzii de istorie politică și culturală, dar și demografice și sociologice. Rezultatele unei atari investigații sînt adesea surprinzătoare și pun în evidență legături peste veacuri între diferite personaje ale istoriei universale. Acestea au fost studiate de genealogiști erudiți, precum Stephan, Kékulé von Strad-

nitz, Wilhelm Karl von Isenburg sau Otto Forst de Battaglia, a cărui lucrare, *Das Geheimnis des Blutes* — Taina singelui (1932) —, se referă la multe dintre aceste filiații.

Aparent, marile dinastii ale evului mediu — carolingienii, împărații saxoni, dinastiile de Hohenstaufen și de Luxemburg, Piaștii, Arpadienii, Premyslizii, Rurikizii, Comnenii și Paleologii, Lascarizii, Anghelii — s-au stins, dar în realitate singele lor s-a perpetuat la diferiți urmași pe linie feminină, monarhi și prinци, nobili mici și mijlocii, dar și numeroși orășeni și țărani. Să nu ne închipuim, de asemenea, că singele regilor englezi ai evului mediu, de la Alfred cel Mare pînă la Stuarti, ai Folkungerilor suedezi, al dinastiilor norvegieni din neamul Sfîntului Olaf, al suveranilor spanioli și al patri-cienilor Italiei medievale și renaștentiste a dispărut fără urmă; el există și astăzi, formînd o punte genealogică, uneori surprinzătoare, între trecut, și prezent.

Genealogistul Otto Forst de Battaglia a descoperit, de

pildă, o filiație neîntreruptă ce leagă familiile domnitoare ale Europei moderne și contemporane de Orientul antic. Este vorba de un fir genealogic ce pleacă de la Sasanizi, Arsacizi (*Magazin istoric*, nr. 6-12/1985, 1-4 și 6-12/1986), trece prin dinastia georgiană a Bagratizilor, al cărei singe s-a transmis Comnenilor de Trapezunt și, prin ei, despoților sîrbi din familia Brankovici, pentru ca, apoi, prin căsătorii succesive, să pătrundă în familia Paleologilor de Montferrat și apoi în aceea a ducilor Gonzaga de Mantua, să se transmită casei de Lorena și, de aici, Habsburgilor. Prin strămoșii săi Habsburgi, Mihai I intra și el în această lungă filiație genealogică. Legătura cu Orientul există și în genealogiile unor familii boierești din țara noastră, prin urmașii generalului conte Pavel Kiseleff (*Magazin istoric*, nr. 3/1991), între aceștia soția scriitorului Alexandru Odobescu. Luxandra Bagration — iubita generalului și mama a șase copii pe care i-au avut împreună — descindea direct din regii Ba-

Spre surprinderea noastră, în timp ce revista se tipărea, autorul acestui articol (colaborator mai vechi al *Magazinului istoric*) a găsit cu cale să publice o serie din datele lui principale (în colaborare) într-o revistă săptămînală. Regretăm procedeul și atragem atenția asupra respectării deontologiei nu numai a istoricului ci și a publicistului — n.r.

În imagine: Praga, 1612: miniatură înfățișînd curtea imperială a lui Rudolf II

gratizi ai Georgiei și, astfel, din aceeași îndepărtată tulpină sasanidă...

Praskovia Urusova, mama contelui Kiselev, aparținea unei mari familii princiere ruse, care cobora dintr-un urmaș creștinat al lui Gingis Han. Din același faimos personaj istoric descindea direct și regina Maria a României, prin mama sa, marea ducesă Maria Alexandrovna.

Pentru a rămâne în acest domeniu — aproape al senzaționalului — se cuvine subliniați afirmația genealogiștilor potrivit căreia la baza descendenței mai multor case princiere europene s-ar afla însuși profetul Mahomed. Legătura dintre urmașii islamici ai acestuia și dinastiile europene s-a realizat prin căsătoria fiicei lui Al Motamid (mort în 1069), coborât în linie directă din seminția profetului, cu Alfons VI, regele Castiliei (1072-1109). Din ei descind, tot în linie dreaptă, Habsburgii spanioli. Astfel, se poate spune că singele lui Mahomed s-a răspândit în toată marea aristocrație europeană.

Casele domnitoare ale Europei posedă în patrimoniul lor genealogic membri ai unor familii ai căror reprezentanți au urcat pe scaunul papal: Aldobrandini, Barberini, Colonna, Fieschi, Grimaldi, Ludovisi, Medici, Pamphili, della Rovere, Orsini, Tomacelli, Visconti ș.a., precum și trei papi care au avut urmași: Inocențiu VIII Cybo, Alexandru VI Borgia, Paul III Farnese.

In galeria de strămoși ai suveranilor europeni, între care se numără și familia regală a României, se află, de asemenea, celebri comandanți de oști, precum Cidul Campeador, mareșalul Trivulzio, amiralul Coligny și adversarul său, ducele de Guise, dar și personalități sanctificate ulterior de Biserică: sfinții Grigore Luminătorul, patronul Armeniei, Olaf al Norvegiei, Ștefan al Ungariei, Leopold de Babenberg, Brigitta a Suediei, Elisabeta a Turingiei, Hedwiga a Sileziei.

Alături de aceștia, între strămoșii dinastiilor europene se numără și revoluționarul din sec. XIV Etienne Marcel, „*prévôt des marchands*” din Paris, precum și artiști ai cîntului sau versului: minnesängerii (trubadurii) Walther von Klingen, Gottfried von Hohenlohe, Oskar von Wolkenstein, Ulrich von Liechtenstein, cronicarii francezi Joinville, Philippe de Commines, Thibaud de Champagne, poezii Guillaume de Aquitania, regina Margareta de Navarra, Charles d'Orleans. Însuși celebrul scriitor Geoffrey Chaucer, unul dintre clasicii literaturii engleze, este strămoș al unor familii princiere europene: strănepoata sa în linie dreaptă, Anne de Candalle, contesă de Foix, s-a căsătorit cu regele Vladislav Jagiello al Ungariei (1490-1516) și Boemiei (1471-1516), din care descind toți suveranii europeni actuali.

Această galerie a strămoșilor, pe care o pun în lumină tabelele de ascendenți, realizate de cei mai erudiți genealogiști europeni conține, de asemenea, figuri de femei celebre în istoria medievală și modernă, dintre care am putea cita pe Maria Terezia, dar și pe Maria Stuart, Sfânta Olga, poeta Catherine de Parthenay, metrese celebre, ca Agnes Sorel, Diane de Poitiers, Gabrielle d'Estrées, Madame de Montspan, Éléonore Desmiers d'Olbreuse. Alături de aceste personaje găsim între strămoșii monarhilor europeni — la generații îndepărtate — și oameni de condiție modestă, ca de pildă hangul Crateros. Fiica acestuia, urcată prin căsătorie pe tronul imperial bizantin, a fost mama lui Theofano, soția împăratului romano-german Otto II, de la care, prin diferite filiații, coboară mai toate neamurile domnitoare ale Europei.

Examinarea ascendenței monarhilor europeni ne duce la concluzia că între strămoșii îndepărtați ai acestora se află și români. Astfel, între cei 4 096 strămoși ai celei de-a 12-a generații de ascen-

denți ai arhiducelui Franz-Ferdinand d'Este, principe moștenitor al Imperiului austro-ungar, asasinat la Sarajevo în vara anului 1914, se află, pe lângă 2 676 germani, 396 francezi, 249 plonezi, 248 italieni, 205 spanioli, 139 danezi, 68 portughezi, 44 olandezi, 26 englezi, 15 lituanieni, 6 suedezi, 6 cehi, 5 ruși, 5 ruteni, 3 unguri, 1 sîrb și 4 români. Între cei 1 024 strămoși ai lui Rupprecht de Bavaria, fost șef al casei de Wittelsbach, se numără, după cercetările lui Otto Forst de Bataglia, și un român.

Studiile genealogistului englez Sir Iain Moncreiffe (*Magazin istoric*, nr. 1/1985) au dus la concluzia că între ascendenții direcți ai reginei Elisabeta II a Marii Britanii se află *primii Basarabi* și *primii Mușatini*, precum și — adăugăm noi — *cnezii Căndești* ai Țării Hațegului. Soția regelui George V, Mary de Teck — bunică reginei Elisabeta II — descindea direct din domnița Stanca, fiica lui Mircea Ciobanul și a Doamnei Chiajna, fiica lui Petru Rareș. Iată-l, așadar, pe ctitorul curții viodale din București, al celei mai vechi biserici din Capitală, în ipostaza de strămoș direct al reginei Marii Britanii!

Problema ascendenței românești a dinastiilor europene a preocupat pe câțiva genealogiști români, ale căror lucrări au rămas însă prea puțin cunoscute publicului românesc: Sever Zotta, Emanoil Hagi Moscu și Ferdinand Bartsch. Aceștia au subliniat faptul că toate casele domnitoare europene au între strămoșii lor direcți, prin două filiații diferite, pe Tihoimir și Basarab I întemeietorul, pe de-o parte, iar pe de altă parte, pe Ștefan cel Mare și pe Movilești. Îndepărtată ascendență basărăbească și mușatină au avut atât regele Carol I, cât și soția sa, regina Elisabeta, atât regina Maria, soția regelui Ferdinand I, cât și regina Elena, soția repudiată a regelui Carol II și

(Continuare în p. 50)

Mentalități și monumente: IAȘI

RĂZVAN THEODORESCU

„Iașul este singurul oraș din țară în care trecutul cel mai îndepărtat al istoriei noastre este legat printr-un lanț continuu cu ziua de astăzi. La Iași, mai bine decât oriunde, înțelegi adincimea dorului nostru, vechimea rivnelor noastre cele mai sfinte și continuitatea cugetului românesc”.

Rîndurile acestea, vechi de mai bine de o jumătate de veac, au fost scrise de un mare senior al culturii românești a timpului nostru, de un arhitect ce a fost și un intelectual de orizont european care în ultimii ani ai vieții - printr-o potrivire a destinului - și-a înălțat proiectele din urmă la Iași chiar, sub oblăduirea Mitropoliei Moldovei. L-am numit pe George Matei Cantacuzino.

Cuvintele sale despre străvechea metropolă politică și spirituală a pămînturilor românești de la răsărit de Carpați sînt printre cele mai adevărate și mai frumoase scrise în legătură cu un ținut de nespūsă armonie și largă, generoasă deschidere culturală, al cărui loc rămîne eminent în istoria civilizației mai vechi și mai noi a românilor. Ele au o valoare cu atât mai mare cu cît trecutul, la care se referea ilustrul profesor-arhitect ce odihnește în pămîntul Iașilor, poate fi deslușit în primul rînd prin arta intrupată în lăcașurile pe care voievozi, boieri și mitropolii le-au înălțat aici la finele evului mediu și în zorii epocii moderne.

Ca niciunde, poate, pe întinsul țării, Iașul a fost, pentru întregul ținut ce-l înconjoară, dător de măsură și de izvod, prin bisericile sale, prin curtea sa domnească, îndată după 1600 mai ales. Așezarea definitivă a reședinței voievodale pe malul Bahului - într-un paralelism plin de semnificații cu coborîrea capitalei muntene spre Dimbovița - într-o epocă istorică nouă ce a coincis cu o

sporire a hegemoniei Porții în spațiul carpato-dunărean o dată cu a doua jumătate a veacului XVI, cu ridicarea în scaunul domnesc a unor „dinastii” noi în locul celei legiuite și medievale a Mușatinilor, în fine, cu afirmarea unei noi boierimi puternice, bogate, orgolioase, constituie momentul în care această parte a Moldovei intră efectiv în istoria majoră a artei și a culturii noastre vechi. Dacă de la întemeierea ei încă, „poarta creștinătății” - cum își desemna propria țară, în 1475, Ștefan cel Mare - fusese împodobită aproape pretutindeni cu o salbă de biserică mănăstirești, de capele princiare și boieresti, în chip firesc mai numeroase în Țara de Sus, în preajma Sucevei, cea de a doua parte a secolului XVI, impunînd treptat Iașul pe primul loc al politicii și al culturii moldovenești, a făcut ca în acest vechi ținut medieval pe care nu îl ocolise nici ambiția ctitoriească a lui Alexandru cel Bun, nici aceea a marelui Ștefan, să se ivească monumente pe cît de ilustrative pentru spiritul epocii, pe atît de reprezentative pentru gustul ei în materie de artă.

Tradiționala deschidere moldavă spre arii culturale dintre cele mai diverse, deopotrivă spre Occidentul italo-polon și spre Orientul turco-persan - aceea deschidere care, pentru alte sfere ale spiritului, fusese remarcată de un lăbraleanu ce găsea aici geneza „criticismului cultural” și a puterii de selecție de care a dat mereu dovadă provincia unde s-a născut Eminescu și unde a luat ființă Junimea - a făcut ca aceste monumente ale artei și istoriei să se rînduiească într-un capitol de civilizație plin de noutate. El mărturisea, prin arhitectură și pictură în primul rînd, o relativitate de gust ce

nu mai poate fi socotită de-acum o scădere față de momentul „clasicității” mușatine, ci semnul unei nevoi de înfrigorare, neostoite căutări specifice timpurilor moderne ce se deschideau pretutindeni, în Europa Renașterii tirzii și a barocului. Mai mult încă, monumentele din părțile Iașului fac dovada, din deceniu în deceniu, aproape, pentru cursul întregii vieți spirituale și politice moldovenești din veacurile XVI, XVII, XVIII, pentru strînsele legături ale voievozilor, cărturarilor și neguțătorilor de la miazăzi și miazănoapte de Milcov, pentru cristalizarea unei autorități, a unei ideologii monarhice românești cu puține analogii în restul Europei ortodoxe, pentru receptivitatea acută și pentru spiritul de sinteză culturală din epoca zisă a „Luminilor”.

Un întreg capitol al spiritualității românești din vremea lui Mihai Viteazul - voievodul care, la Iași, desăvîrșea efemera unitate politică, aici intitulîndu-se, la 27 mai 1600, „domn al Țării Românești și Ardealului și Moldovei” - ne este înfățișat prin ctitorii ce hotărînesc orașul și care ilustrează o trăsătură notabilă a timpului. Este vorba de prezența unor elemente stilistice din Țara Românească, pătrunse mai ales odată cu voievodul din stîrpea basarabească a Mihneștilor munteni, Petru Șchiopul (*Magazin istoric*, nr. 7, 8/1982), mai apoi cu principii urcați alternativ în scaunele de la București și Iași în primele decenii ale secolului XVII (*Magazin istoric*, nr. 4/1979).

„Muntenismele” prezente în conceperea spațiului interior și pe fațadele cu arcaturi de la Galata, ceramica decorativă de la exteriorul bisericii mănăsti-

rii „din țarina lașului” a lui Aron vodă - regăsită după cîțiva zeci de ani la biserici din Moldova apuseană -, pridvorul deschis al ctitoriei de la Hlincea a fiicei lui Petru vodă Șchiopul - cea însoțită, pe rînd, cu un mare dregător de neam epirot și cu un nobil venețian - indică toate, cu limpezime, acele apropieri și afinități culturale între ținuturile românești pe care și cărțile tipărite de Coresi le vădiseră nu demult.

Pe de altă parte, într-o epocă în care, dincolo de fruntariile spațiului nostru, se manifesta tot mai evident un generos patronaj voievodal românesc asupra Orientului creștin, asupra ortodoxiei prigonite adesea în regimul Turcocrăției, în legăturile cu biserica ecumenică, cu patriarhatele răsăritene, în acea „Byzance d'Eglise” despre care cu atîta dreptate vorbise Nicolae Iorga, afierosirile (consacrarile, sfîntirile) de biserici ieșene - și moldovenesti în general - către Athos sau Ierusalim, călătoriile tot mai frecvente ale unor ierarhi și călugări răsăriteni spre țările române, spre acei cîrmuitori cu „mina mereu deschisă” despre care se rostea patriarhul Athanasie al III-lea Patelaros, spre curțile levantinizate din anii '20-'30 ai veacului XVII ale unor Radu Mihnea și Alexandru Iliș, continuați de strălucitorul monarh de obscură origine balcanică Vasile Lupu, lăcașurile ieșene sînt cele ce vor indica, semnificativ, prin structură și decorație, o receptare plină de interes a lecției Orientului.

Așa, de pildă, s-au petrecut lucrurile în 1625 la biserica Sf. Sava ridicată - pe locul unei mai vechi biserici cu planul de tradiție bizantină al crucii grecești înscrise din timpul lui Petru Șchiopul - de un „proto-maistru” creștin din Stambulul otoman pentru un ctitor grec din neamul Caragea și pentru o comunitate grecofonă condusă de un egumen cipriot; era o biserică pe care, nu întîmplător, călători veniți din Răsări-

tul islamic o găseau foarte asemănătoare lăcașurilor turcești, dar pe care meșteri locali aveau să o transpună, simplificată, în ctitorii ale marilor boieri moldoveni din anii '30-'60 ai aceluiași veac. La fel, vestita biserică a mănăstirii Trei Ierarhi - paradigmă a gustului vasilian în materie de artă - întruchipa către 1639 un moment încă orientalizat, prelungit pînă către mijlocul deceniului următor, al domniei „Lupului bei”, fabulosul decor în piatră, fastul abanosului, al fildeşului, al catifelei, al aurului, al pietrelor prețioase înconjurînd cu un nimb de strălucire o structură arhitectonică tradițională. Această ctitorie somptuoasă ridicată sub semnul culturii aulice - curînd după înălțarea ei franciscanul bosniac Marco Bandini remarcă faptul că banda mediană de marmură cenușie a bisericii, pîrînd incizate măști și vrejuri, amintea de ornamentica tiparului de cartel - avea să fie copiată, în mult mai sobru dar cu interesante inovații în alcătuirea paramentului, la o altă biserică ieșeană, cea a mănăstirii Cetățuia, ctitorită de un alt levantin, domn al Moldovei și hatman al Ucrainei, Gheorghe Duca. După cum biserica Trei Ierarhilor fusese modelul bisericii de la Cetățuia, tot așa ctitorul celei dintîi fusese modelul inițiatorului celei de-a doua, acesta făcînd figură de „nou Alexandru” înaintea ilustrului său înaintaș ce fusese un „nou Filip” într-o hiperbolică și encomiastică paralelă dintre regii cei vechi ai Macedoniei și principii Moldovei datorată arhierului ierosolimitan Dositei Notaras, în paginile unei cărți grecești tipărite tot la Cetățuia, în 1682, anume *Întîmpinare contra primatului papei a lui Nectarie al Ierusalimului*.

La mijlocul veacului XVII gustul moldovenesc pentru bogăția materialelor puse în operă la ridicarea unor biserici de excepție - unice, la timpul lor, pe meridianul românesc -, aplecarea spre somptuozitatea marmurei și a pietrei cioplite, a lemnului sculptat, a icoanelor iarăși daurite, situa

Fragment de frescă din tabloul votiv de la Trei Ierarhi, înfățișîndu-l pe Ioan, fiul lui Vasile Lupu

această lume sub semnul vâ-
zului, al aceluia vâz, care -
scrisa, tot atunci, Miron Costin
- „den toate aşază într-ade-
văr gindul nostru”. La Trei Ie-
rarhi, în chipul cel mai evident,
fuziunea mai multor meşteşu-
guri şi profuziunea materiale-
lor nobile dau dreptul să se
vorbească despre conturarea
aici - ca şi în Kievul mitropolitu-
lului de singe princiar moldo-
venesc Petru Movilă (*Magazin
istoric*, nr. 9/1990) - a ceea ce
am numit cu ani în urmă „ba-
rocul ortodox postbizantin”.
Acelaşi stil de care nu este
străină, spre 1650, nici cea mai
vestită biserică a vechii Mol-
dovei, cea a mănăstirii Golia,
ilustrând, în ultima parte a
domniei Lupului vodă, noua
orientare politico-culturală
spre Occident, pe filiera Polo-
niei. Aceeaşi Polonie unde mo-
denatura¹ atât de clasică a fa-
tadelor Goliei, cu ove, arhi-
trave, cornişe cu denticuli îşi
găsesc analogii pe care mi s-a
părut a le fi recunoscut în cti-
torii de la Cracovia, de la Bie-
lany, de la Liov - aici, la bise-
rica „frăţiei ortodoxe” cu atâtea
danii de la voievozii Moldovei
- datorate toate unor arhitec-
ti de origine sau de şcoală ita-
liană, în prima parte a veacu-
lui XVII tocmal. Dacă voi mai
aminti că în corespondenţa sa
cu magistraţii Bistriţei arde-
lene Vasile Lupu cerea expres
- fără să poată primi - un
meşter italian („oloszmester”)
pentru alte zidiri ale sale,
ideea că în puritatea atât de
clasică a Goliei am putea recu-
noaşte, alături de un sigur duh
al pământului, şi ecoul unei at-
mosfere clasicizante din Italia
primului baroc, nu îmi apare
deloc lipsită de teme. Citi-
va ani mai târziu Caşinul lui
Gheorghe vodă Ştefan, uzurpa-
torul şi urmaşul lui Vasile
Lupu, avea să fie, în cheie
moldavă, plină de savoare şi
pitoresc, replica locală dată de
ctitoria unui mare boier de
tară, devenit domn, eleganter
biserică de la Golia, cea cti-
torită de un personaj iubitor de
sonorităţi ale luxului princiar
cum a fost fiul agăi Nicolae
Coci. Dacă pasul către veacul

XVIII îl făceau monumente
boiereşti mai curind modeste,
ale Cantacuzinilor moldoveni,
ale Costăcheştilor, ale Tîfestei-
lor - la Budeşti-Roman, la De-
leni-Hirlău, la Paşcani (unde se
păstrează şi admirabilul foisor
cu friză sculptată datorat lui
Iordache Cantacuzino, prefa-
tind parcă reşedinţele „postel-
niceştilor” din Muntenia), la
Floreşti-Birlad, la Răchitoa-
sa-Tecuci - sau restaurări ale
unor lăcaşuri medievale ale lui
Ştefan cel Mare, demers deja
încărcat cu sensuri „istoriste”
ce nu lipsesc nici din opera li-
terară a mitropolitului Dosoftei
- aşa cum e cazul bisericii Sf.
Gheorghe din Hirlău de care
s-a îngrijit Antioh vodă Cante-
mir, ctitorul Merei vrîncene,
sau cel al bisericii ieşene a Sf.
Nicolae unde Antonie vodă Ru-
set „au zugrăvit pistolul” -,
monumentele epocii iluministe
devin, în întreaga Moldovă şi
în primul rând la Iaşi, semnele
unui specific cultural inconfun-
dabil în peisajul românesc.

Acum, mai mult că nicio-
dată, dau tonul în materie de
artă şi arhitectură ecleziastică
pentru întreaga Moldovă bise-
ricile Iaşului, ctitorite de boieri
şi mari ierarhi în primul rând
(ctitorii voievodale sînt foarte
puţine în acest veac aristocra-
tic prin excelenţă, cea mai
ştiută fiind aceea - din nou cu
multe elemente munteneşti -
de la Fistic, a lui Mihai Raco-
viţă, din 1721, apoi citeva schi-
turi zidite de membri ai famili-
lor domneşti Ghica şi Cali-
machi).

Viaţa spirituală cu neşterse
accente europene, cu mult mai
vădite decît în alte zone romă-
neşti, încă dintr-a doua parte a
veacului XVII - aici s-au for-
mat, să nu uităm, un Nicolae
Milescu şi un Dimitrie Cantemir
-, înregistrînd tîlmăciri şi lec-
turi din aria literară a Occiden-
tului baroc şi preiluminist, din
Voiture² şi Fénelon³, cunoscînd
episcopi şi mitropoliţi cărturari
ca Amfilohie al Hotinului, Ghe-
rasim Clipa, Leon Gheuca, Ia-

cov Stamati şi Veniamin Cos-
tachi sau boieri cultivaţi din
neamurile Sturza, Beldiman,
Vîrnăv şi Dărmănescu, îşi are
un capitol distinct prin zidirile
acum apărute în părţile Iaşului.
Toate, aproape, ducînd la con-
secinţe decorative extreme ba-
rocul atât de sobru de la Golia,
vor prezenta - mai ales într-a
doua jumătate a secolului XVIII
- faţade „mişcate” cu panouri
decorative amintind şi de Con-
stantinopol, acolade, fron-
toane, pilaştri etajaţi, cornişe
în relief, console sculptate.
După 1760 sînt ridicate două
monumente ce vor crea la rîn-
du-le tradiţie, biserica Sf. Teo-
dori şi biserica metropolitană
a Sf. Gheorghe - ctitorită de
arhiepiscopul de neam domnesc
Gavril Calimachi şi menită a fi
necropolă a unor ierarhi ai
Moldovei - clădită foarte „mo-
dern” după cum remarcă în
1804 Andreas Wolff („eine nach
der neusten Bauart schön ge-
baute Kirche”). Urmează, pe
rînd, biserici neoclasiche, cu re-
miniscente baroce încă, cum ar
fi rotunda lui Constantin Balş,
din 1795, de la Leţcani, sau
elegant-unduoasa biserică a
Sf. Haralambie zidită pe la
1800 de un tragic ctitor din Ia-
şina. Şi tot pe atunci, în prag
de veac nou, gustul pe
de-a-ntregul european în mate-
rie de arhitectură era înfăţişat
de bisericile Sf. Spiridon şi
Banu - aceasta din urmă a mi-
tropolitului Iacov, operă a unui
„Herr Leopold” ce aducea la
Iaşi, ca şi alţi „arhitectoni”,
Freywald sau Kubelka, moda
neoclasică din Europa de
mijloc austriacă. O modă recu-
noscută, dealtminteri, şi în ar-
hitectura palăială ieşeană, de-
scriasă de toţi apusenii ce tre-
ceau prin capitala Moldovei,
oraşul românesc cel mai avan-
sat, în acel timp, în ordinea
gustului, a imaginii, a lecturi-
lor, a mentalităţilor.

Receptacole de istorie, cul-
tură şi frumuseţe, monumen-
tele ţinuturilor ieşene rămîn
astfel, în posteritate, o lume
deschisă în care poţi desluşi
pulsul atîtor veacuri şi al atîtor
oameni - ctitori, artişti, călă-
tori şi mii de credincioşi ano-
nimi - care le-au ridicat, le-au
admirat, le-au descris, dîndu-le
astfel faima binemerită. ■

² Vincent Voiture (1597-1648), scrii-
tor francez, autor al unor *Scrisori ce-
lebre* prin spiritul lor.

³ François de Salignac de la Mothe,
zis Fénelon (1651-1715), prelat şi
scriitor moralist, cartea sa de căpete-
nie, *Télémaque*, cunoscînd o largă
răspîndire.

¹ Denumire dată diferitelor muluri
profilate care decorează un element
de arhitectură.

N-am scris această notă cu intenția de a reface istoricul relațiilor dintre Ion I.C. Brătianu și Take Ionescu la sfârșitul primului război mondial, asupra cărora s-au purtat discuții pasionante¹, ci pentru a comunica un fapt descoperit printr-o lectură întâmplătoare. După cite se știe, în luna iulie 1918 Take Ionescu ajunge la Paris după o călătorie nu lipsită de peripeții cu faimosul „tren Take Ionescu”. Așa cum nota și biograful său C. Xenii (lucrarea citată p. 368 și urm.) și Gheorghe I. Brătianu (vol. citat p. 34) Take Ionescu este ales președintele Comitetului Național Român care se constituie în prima săptămână a lunii septembrie 1918 la Paris, comitet recunoscut de Aliați la cîrma țării fiind în acel moment guvernul condus de Al. Marghiloman.

Ionel Brătianu și Take Ionescu la Paris:

ȘI TOTUȘI S-AU ÎNTÎLNIT!

VALERIU RÂPEANU

După formarea guvernului Ion I.C. Brătianu, din care au refuzat să facă parte atît N. Iorga (propunere adresată prin George G. Mărzescu) cît și Take Ionescu (al cărui acord fusese solicitat telegrafic), Ion I. C. Brătianu, va pleca la Paris în ziua de 11 ianuarie (stil nou) 1919 pentru a participa în calitate de prim delegat la Conferința Păcii. După cum ne încredințează I.G. Duca: „El pleca la conferință avînd în geantă decretul iscălit de rege pentru eventuala numire [a lui Take] Ionescu” ca al doilea delegat al României” (*Amin-tiri politice*, III, 158). Dar după mărturiile intimilor și ale biografilor, Ionel Brătianu și Take Ionescu au schimbat doar cărțile de vizită și — eventual — s-au întîlnit în usa unui hotel. Iată cum ne

înfățișează C. Xenii (lucrarea citată, p. 389) acest episod: „Tocmai la 15 ianuarie, sosind în fine Brătianu apare în *Le Matin* declarația sa că România va fi reprezentată prin el și N. Mișu, ministrul nostru la Londra. Surpriza e generală [...] Oricît de obișnuit a fost în cursul vieții sale politice cu ingratitudinea, el [Take Ionescu] nu se putea aștepta ca Brătianu să-l înlăture de la Conferința Păcii [...] Venit în Paris, Brătianu și-a depus cartea de vizită la Hôtel Meurice, iar Take Ionescu i-a întors-o pe a lui, a doua zi. La atît s-a redus, la o cotitură atît de mare a Istoriei românești, colaborarea între acești doi bărbați. Așa s-a produs izolarea completă între ei”.

Aceeași imagine ne-o dă și unul din cei mai devotați prieteni politici ai lui Ionel Brătianu, I.G. Duca, reproșîndu-i șefului său această atitudine: „Cred că Brătianu a comis în acea epocă două greșeli inutile. Prima, raporturile sale cu Take Ionescu și, a doua, vizita la Paris și Londra

a reginei Maria. Este evident că după angajamentele pe care Take Ionescu le luase înainte de armistițiu cu Pasic² și Venizelos³, angajamente prin care consimțea la împărțirea Banatului, și pe care, nici nu era în drept să le ia, căci, oricare ar fi fost personalitatea sa, nu era atunci decît un simplu particular, o colaborare la conferința [de pace] între Brătianu și dînsul era imposibilă. Nu puteau conlucra doi oameni care aveau două concepții ce reprezentau două politici deosebite.

Dar, orice ar fi făcut Take Ionescu, oricît de mare ar fi fost vina lui, Brătianu avea datoria, îndată ce a sosit la Paris, să meargă la el, să se explice cu dînsul, să caute a-l convinge de greșeala lui, să se străduiască a-l readuce pe calea cea dreaptă. Că nu ar fi reușit, că eforturile lui ar

² Nikola Pasic (1845-1926), om politic sîrb, unul dintre fondatorii Iugoslaviei; prim-ministru în repetate rînduri.

³ Eleutherios Venizelos (1864-1936), om politic liberal grec; de mai multe ori prim-ministru al țării sale.

¹ Vezi C. Xenii *Take Ionescu* — Ed. Universul, ediția III, 1933; Gheorghe I. Brătianu, *Acțiunea politică și militară a României în 1919 în lumina corespondenței diplomatice a lui Ion I.C. Brătianu*, ed. II, p. 35 și urm. Editura Cartea Românească, I.G. Duca *Amin-tiri politice* Ion Dumitru Verlag 1982, vol. III, pp. 150, 151, și Iorga *Memorii*, II, Editura Națională I. Ciornei, p. 130 etc.

fi fost zadarnice, nu importa. Încercarea trebuie neapărat făcută, căci era inadmisibil ca acești oameni care colaboraseră în timpul războiului, care erau exponenții unor partide politice din țara lor, să fi schimbat în momente hotărâtoare numai cărți de viză. Este inadmisibil ca singurul lor contact în tot timpul cât se hotărâu la conferință destinele României, să se fi mărginit la a se întâlni numai odată, întâmplător, pe pragul unei uși și că toată convorbirea lor să se fi mărginit la un salut rece și la un bună ziua banal. Nici azi nu pot pricepe cum a putut face Brătianu această neiertată eroare" (*Amintiri politice*, III, pp. 183-184).

Și totuși... Dintr-o carte de memorii a unui cunoscut snob parizian, Boni de Castellane *L'art d'être pauvre* (Paris, des Editions G. Crès et C., 1925, 277 p.), aflăm că cei doi... s-au întâlnit. Dar mai întâi cine a fost Boni de Castellane? Așa cum ni-l prezintă autorul unei noi ediții a scrierilor sale memorialistice *Mémoires de Boni de Castellane, 1867-1932*, introduction et notes d'Emmanuel de Waresquiel, Librairie Académique Perrin, 1986, Boni de Castellane (1867-1932) a fost, împreună cu Robert de Montesquiou, binecunoscutul prieten al lui Marcel Proust, una dintre figurile dominante ale perioadei numită „la Belle Époque”. Dandy celebru „cu un șic nebun”, purtând unul din cele mai mari nume ale aristocrației franceze, era „regele eleganței, prîntul modei și al bunului gust”. În urma unei călătorii în America se căsătorise cu Anne Gould, fiica „regelui căilor ferate” din această țară. A fost deputat între 1898-1910. Titlul acestei cărți de amintiri se explică prin faptul că în anul 1906 soția sa a cerut divorțul pe care l-a obținut și în consecință Boni de Castellane a devenit sărac. Dar în timpul Conferinței de la Paris din anul 1919 mijloacele sale materiale se amelioraseră sau i se puneau la dispoziție anumite sume de bani pentru a

facilita, prin intermediul unor dăruiri, întâlnirii neoficiale la locuința sa, cu intenția — nemărturisită — de a concilia anumite poziții ireductibile în sala Conferinței, de a facilita anumite apropieri, de a ușura unele contacte. Evocînd atmosfera Conferinței, care i se părea că avea „mai degrabă aerul reuniunii unui Consiliu de Administrație a unei bănci pe pragul falimentului decît a unei întâlniri a oamenilor care trebuiau să salveze Europa”. Boni de Castellane spune: „am încercat să fac un contrast cu această atmosferă, să atrag înalte personalități care erau fericite să se întâlnească pe un teren neutru”. Mai afirmă că după dăruirea oferea oaspeților săi „distracții artistice”, muzică și literatură, „ceea ce nu-i împiedica să se retragă ca să vorbească într-o cameră îndepărtată”. Și după ce înșiruie numele celebrităților care au trecut, cu acel prilej, prin casa lui (lordul Balfour, Maurice Barres, Paul Deschanel, Paul Claudel, Venizelos etc. etc.) Boni de Castellane spune următoarele: „A venit apoi rîndul d-lui Brătianu. Reprezentantul român n-avea darul de a plăcea englezilor. Era totuși un spirit superior, și-am făcut eforturi ca să-l împac cu dl. Balfour. l-am invitat împreună la cină și am procedat în așa fel încît [l.I.C. Brătianu — n.n.] să întâlnească tot la mine pe compatriotul său, dl. Take Ionescu, ale cărui idei nu le împărtășea pe de-a-ntregul. A fost sedus în mod deosebit de conversația cu contesa de Montabello care mi-a spus: «Este cel mai mare om de stat pe care l-am întâlnit la Paris»” (ediția 1925,

¹ Ediția din 1986 a *Memoriilor* lui Boni de Castellane conține în afara introducerii și comentarii semnate, reamintind de Emmanuel de Waresquiel. Reproducăm pe cea privitoare la acest pasaj, notă elocventă pentru... aproximațiile de care dau dovadă străinii în ceea ce ne privește: „Ion Brătianu (1864-1927) et Take Ionescu (1858-1923), ministri în mai multe rânduri, făcînd amîndoi parte din delegația română la Conferința de Pace [sic! — s.n.], dar opunîndu-se pe plan politic. Primul conducea partidul liberal român, în timp ce al doilea a contribuit la întemeierea partidului conservator de tendință germanofilă [sic! — s.n.]”.

p. 235; ediția 1986, p. 376).

Deci Ionel Brătianu și Take Ionescu s-au întâlnit la Paris și au stat la aceeași masă!

Cele citeva rînduri ale lui Boni de Castellane care atestă și ele că inimiciția dintre cei doi era de notorietate publică nu ne spun cine a avut ideea acestei întâlniri, pe care nici unul nici altul nu a refuzat-o și — mai ales — ce anume s-a discutat. Cert este faptul că oricare a fost durata discuției și caracterul ei, tentativa de împăcare a eșuat. Un fapt rămîne iarăși sigur: taina pe care cei doi au păstrat-o în legătură cu această întâlnire, incît nici întîmii fiecărui, C. Xeni și I.G. Duca, și nici fiul lui Ionel Brătianu, Gheorghe I. Brătianu n-au știut nimic despre faptul că cei doi s-au văzut în circumstanța amintită.

Paragraful ne mai dezvăluie și faptul că Ionel Brătianu s-a întâlnit cu James Arthur Balfour. Nu putem ști ce rezultate a avut această întâlnire și dacă ne-a adus un sprijin din partea ministrului afacerilor externe al Marii Britanii. Cartea lui Boni de Castellane a apărut în 1925 deci cu șapte ani înainte de cea dintîi ediție a biografiei lui C. Xeni despre Take Ionescu și cu trei ani înainte ca I.G. Duca să înceapă redactarea *Amintirilor sale politice*. E, totuși curios că această carte, care a circulat destul de mult în epocă nu a căzut în mîna nimănui din țara noastră.

Ceea ce atestă un fapt: circulația cărților e necesară dar nu și suficientă. Ele mai trebuie și citite. ■

TEZAURUL INCENDIAT

În flăcările care au mistuit clădirea Bibliotecii Centrale Universitare din București, în zilele Revoluției din decembrie 1989, au pierit cca. 500 000 volume, între care valori de mare preț ale artei tiparului românesc și universal, manuscrise ale scriitorilor români, un bogat fond de fotografii-document, corespondență, stampe etc. Unele dintre aceste comori au intrat din nou în fondurile bibliotecii, în urma amplelor acțiuni de solidaritate inițiate chiar din primele zile de după dezastru, în cadrul cărora oameni de cultură și de știință, instituții din țară și din străinătate, cetățeni de toate virstele și profesii, și-au adus contribuția, prin donații, la refacerea colecțiilor B.C.U.

Iată, în continuare, cîteva dintre cărțile și manuscrisele prefăcute în scrum.

Manuscrise: Eminescu, corespondență cu diferite personalități; T. Arghezi, Manual de morală practică; Lucian Blaga, Renaștere sau creație?; Alexandru Busuioceanu, Zamolxis sau Mitul dacic; Mircea Eliade, Domnișoara Cristina, Isabel și apele diavolului, Nuntă în cer, Yoga; Mircea Florian, Noțiunea de timp la H. Bergson; Ion Marin Sadoveanu, Sfîrșit de veac în București.

Carte vechi românească: Pravilă, Govora, 1640; Carte românească de învățătură, Iași, 1643; Noul Testament, Bălgrad, 1648; Îndreptarea legii, Tirgoviște, 1652; Biblia, București, 1688; D. Cantemir, Divanul sau Gîlceava înțeleptului cu lumea, Iași, 1698. Acestor li se adaugă numeroase tipăriuri din sec. XVIII-XIX, între care ediții princeps, rarități bibliofile, volume cu autografele autorilor etc.

În fondul de carte veche străină, s-au pierdut, între altele, 6 incunabule, exemplare rarissime pe plan mondial: Sanctus Vicentius-Ferarius, De fine mundi, 1475; Astesamus de Ast, Canones poenitentiales, 1485; Nicolaus de Ausmo, Supplementum Summae Pisanellae, 1485; Hartmann Schedel, Das Buch der Chroniken, 1493; Guillelmus Parisiensis, Postilla Guillelmi..., 1497; Petrus Lombardus, Textus Sententiarum..., 1498.

Au fost, de asemenea, distruse importante scrieri din sec. XVI, multe dintre ele cuprinzînd și prețioase știri referitoare la români. Amintim dintre acestea: Ioannes Aubanus Boemus, Mores, leges et ritus omnium gentium, 1541; Justini Justiniani, Leonis novellae constitutiones, 1558 (volum cu ex-libris autograf al lui Nicolae Mavrocordat); Dictionarium medicum, 1564; Antonio Bonfini, Rerum Ungaricarum, 1568; Martin Cromer, De origine et rebus gestis Polonorum, 1568; Martin Cromer, Polonia, 1578; Giovanni Botero, La relationi universale, 1595; Ioannes Leunclavius, Annales sultanorum othomanidarum, 1596.

Alte și alte titluri de cărți din sec. XVII, XVIII, XIX și pînă în anii noștri sporesc șirul comorilor distruse în incendiul Bibliotecii Centrale Universitare — una dintre crimele împotriva culturii naționale, prin care dictatura și-a pavat ieșirea de pe scena istoriei.

22 Decembrie 1989: un monument

al culturii românești salvat

PSALTIREA LUI DOSOFTEI:

ediția necunoscută de la B.C.U.

DORU BĂDĂRĂ

Între comorile de inestimabilă valoare căzute pradă flăcărilor devastatoare în zilele Revoluției din decembrie 1989, când a fost incendiată Biblioteca Centrală Universitară din Capitală (Magazin istoric, nr. 3/1990) s-au aflat și multe lucrări unicate, a căror pierdere este cu atât mai grea cu cât ele aduceau importante informații despre vechea noastră cultură, despre strădanile cărturarilor noștri de a îmbogăți limba și scrisul românesc cu opere de seamă.

Cîteva dintre aceste prețioase comori ale vechiului tipar românesc au reușit totuși a fi salvate. Printre ele, și unicul exemplar intact care a mai ajuns pînă la noi dintr-o ediție necunoscută pînă acum a Psaltirii în versuri a lui Dosoftei. Împlinirea a făcut ca acest exemplar să fie reținut de noi pentru a fi studiat doar cu cîteva zile înalțea dezastrului, însemnările de mai jos avînd, așadar, menirea de a-l face cunoscut, acum, cercurilor largi de cititori.

„După Izvodul cel asemenea”

A doua jumătate a sec. XVII a fost marcată, după cum se știe, de biruința limbii române în toate planurile vieții spirituale. Limba slavonă, haina culturii românești scrise din veacurile anterioare, ca formă „de expresie hieratică a statului voievodal cu aspectul său de tradiție sacră”, după cum scria P.P. Panaitescu, a cedat locul limbii române, devenită „formă de expresie națională a statului boieresc”. Acest fenomen nu poate fi dissociat de înflorirea umanismului în țările române în sec. XVII. În ansamblul contactelor spirituale, cultura românească a evoluat în contextul mai larg creat în sud-estul Europei de renașterea ortodoxiei prin cultură.

În acest cadru de răsplin-

dire a luminii cărții în limba română, un rol deosebit a revenit tipografilor și artei tiparului. Producția centrelor tipografice românești, ca și scrierile în limba română apărute în tiparnițe din afara hotarelor, au fost înregistrate, printr-o migăloasă cercetare inițiată de I. Bianu și Nerva Hodoș, în *Bibliografia românească veche*, pentru perioada 1508-1830. Dar, așa cum observa prof. Dan Simonescu, în prefața tomului IV (București, 1944), al acestei prestigioase lucrări, „viltoarele descoperiri de alte cărți vechi românești vor îndreptăți și de acum înainte actualitatea mereu vie a așa-ziselor contribuții la *Bibliografia românească*...” Previziunea s-a adevărit și, astfel, de la încheierea tomului IV al *Bibliografiei*... și pînă în prezent noi și noi identificări de vechi cărți românești s-au făcut și

continuă să se facă în toate colțurile țării.

O astfel de tipăritură, necunoscută, a fost și ediția — păstrată într-un singur exemplar — a celebrei *Psaltirii în versuri*, tradusă de Dosoftei și tipărită la Unieș în 1673. Lucrarea, identificată de noi în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din București, provine dintr-o generoasă donație făcută Bibliotecii Fundației Universitare „Carol I” de Ioan I. Movilă, jurist, colecționar de artă și bibliofil.

Comparînd exemplarul aflat în posesia noastră cu alte exemplare din ediția înregistrată în *Bibliografia*... am ajuns la concluzia că el aparține unei ediții diferite față de cea cunoscută. Ambele ediții au fost tipărite în același an, 1673, la Unieș, dar au deosebiri marcante, privind atât conținutul, cit și forma de

prezentare. Dintre diferențierile mai semnificative semnalam: stihurile la stema domniei sînt ale mitropolitului Varlaam și nu ale lui Dosoftei, cum apar în ediția cunoscută pînă acum; frontispiciile sînt total diferite; existența unor grafii felurite și, ceea ce este mai important, diferențieri în text.

Exemplarul descoperit la Biblioteca Centrală Universitară din București nu este singura dovadă a existenței acestei ediții din lucrare, necunoscută pînă în prezent cercetătorilor vechii noastre culturi. O altă dovadă este furnizată de un exemplar al scrierii aflat în colecțiile Bibliotecii Naționale, căruiu, incomplet fiind, i s-au înlocuit fila de titlu și filele cuprinzînd prefața-dedicație cu copii manuscrise. Aceste copii au fost realizate după un exemplar identic cu cel descoperit de noi. Aflăm aceasta dintr-o însemnare de pe ultima pagină manuscrisă: „S-au scris cu mîna după izvodul cel asemenea în tipari găsit la altă de acest feali de Psaltire de Ioan Popescu paroh la Brețcu și Protopop Haro... 16 iunie 1831”, oferind astfel o prețioasă informație despre existența și circulația acestei ediții.

Și totuși, cum au apărut cele două ediții ale *Psaltirii* într-un singur an? Diverse mărturii de epocă ne ajută să reconstituim traseul scrierii lui Dosoftei, de la manuscris la textul tipărit.

Se pare că drumul ei spre tipar a început încă din anul 1671, atunci cînd Gheorghe Duca se interesa, printr-o scrisoare din 26 ianuarie, de prețul la care tipografia Stavropighii din Liov ar fi dispusă să îi imprime 400 de psaltiri și 200 de cazanii în limba română, cu caractere chirilice, destinate „poporului care nu știa slavonește”, anunțînd, cu această ocazie, și trimiterea textului psaltirii ce urma să fie imprimată. Textul trimis este considerat de N. Iorga a fi cel al *Psaltirii în versuri* tradusă de Dosoftei.

Pentru prima dată în spiritualitatea ortodoxă

Deși este cunoscut faptul că manuscrisul scrierii a fost dedicat de traducătorul său lui Gheorghe Duca, s-a insistat mai puțin asupra dedicației, moment ce ni se pare deosebit de semnificativ. Dedicția a fost făcută, probabil, spre finele anului 1670, fiind semnată încă „Dosoftei smeritul episcop al Romanului”. Supoziția se poate susține și pe baza interpretării unor informații pe care însuși Dosoftei le dă despre procesul de elaborare al acestei opere, el afirmînd pe fila de titlu a ediției cunoscute pînă în prezent, că *Psaltirea* a fost „pre versuri tocmită în cinci a[n]i cu osîrdie mare”, după ce, în prealabil, a fost „cu lungă osteneală în mulți a[n]i socotită și cercată prin sfintele cărți”.

Dacă admitem anul 1670 ca punct final al muncii de versificație, putem considera, după afirmația mai sus-citată, că Dosoftei și-a început lucrarea prin 1665-1666. Traducerea s-a făcut cu „lungă osteneală” avînd în vedere dificultățile întîmpinate de traducător în găsirea și redarea în limba română a sensurilor originalului. Greutățile din timpul traducerii i-au sugerat ideea să pregătească pentru cititori unele deslușiri necesare, pe care, așa cum declară în *Cuvînt către cititori*, le-a solicitat viitorului patriarh al Ierusalimului, Dosoftei, în timpul vizitei sale la Iași în 1664, pe cînd era arhidiacon al patriarhului Nectarie. Admiterea anului 1670 ca moment al dedicării manuscrisului *Psaltirii în versuri* lui Gheorghe Duca face posibil ca la 26 ianuarie 1671 acesta să se fi aflat în posesia unui text în limba română pe care să-l poată trimite la Liov spre tipărire. Cert este că, la scurtă perioadă după aceasta, în iulie 1671, învățatul episcop de Roman va fi ridicat de Gheorghe Duca în scaunul mitropolitan. Astfel,

Dosoftei, care avea pe atunci 47 de ani, devenit deținătorul puterii spirituale supreme în țară și dispunînd de importante resurse economice ale mitropoliei, va avea posibilitatea să își creeze o extrem de favorabilă poziție pentru abordarea vastului său program de traduceri, program cu fundamentale implicații în devenirea spiritualității românești.

După cum este știut, în sec. XVII, biserica ortodoxă se vedea confruntată cu o puternică acțiune de penetrație a diferitelor culte reformate și a catolicismului contrareformei, penetrație, care, dacă nu ar fi fost contracarată prompt și eficient, nu s-ar fi mărginit și nu ar fi putut să se mărginească, în condițiile politice din sud-estul Europei, numai la o chestiune dogmatică sau alta, ci ar fi avut implicații mult mai profunde în sfera structurilor politice sau chiar naționale din această parte a Europei.

Semnificativă apare opțiunea lui Dosoftei pentru realizarea unei versiuni verificate a *Psaltirii*, știut fiind faptul că în practica liturgică se folosește textul ei în proză, cea în versuri nefiind admisă în cult, considerîndu-se a nu fi conformă tradiției. Cunos-cînd însă consecvența cu care mitropolitul urmărea consacrarea limbii poporului în serviciul liturgic, înțeleasă de el în perspectiva mai largă a unui dorit progres cultural, menit să facă accesibilă cartea adresată tuturor românilor ca important mijloc de edificare a conștiinței naționale, considerăm că alegerea forme verificate a scrierii face parte dintr-o adevărată strategie culturală. Traducînd dintre cărțile de bază ale cultului, *Liturgierul* și *Molitvelnicul*, Dosoftei a făcut astfel ca pentru prima dată, în spiritualitatea ortodoxă, limba poporului să capete consacrarea liturgică, fenomen de importanță fundamentală pentru evoluția civilizației românești. Alegerea s-a oprit asupra *Psaltirii*, carte de mare audiență în cultura noastră feudală (între 1508 și

1830 ea a cunoscut 96 de ediții) a cărei răspindire în rândurile poporului corespunde intențiilor sale culturale.

De altfel, în prefața-dedicatie a acestei cărți, Dosoftei declara că „precum am putut mai frumos, am tălcut și-am scris... să poată trage hirea omului către cetitul ei”, dezvăluind limpede intenția sa de a face cât mai accesibilă scrierea unor categorii largi de cititori sau auditori.

Între Liov și Uniev

Opțiunea sa pentru forma versificată a psaltirii își găsește sprijin și în replica ce se impunea dată propagandei religioase ce o desfășurau în Transilvania diferite culte, prin intermediul rugăciunilor în versuri ce se răspindeau aici și cărora psalmii versificați cu măiestrie poetică și acuratețe dogmatică de Dosoftei li se puteau opune cu succes.

Tratatul cu Stavropighia din Liov nu s-au finalizat cu tipărirea *Psaltirei* și, în condițiile crizei interne provocate de răscoala lui Hincu și Durac și a campaniei turcești împotriva Cănenței — care avea să-i aducă și maziirea —, Gheorghe Duca nu a mai avut posibilitatea să se ocupe de inițiativa sa editorială.

La 20 august 1672, Ștefan Petriceicu a fost ales domn al Moldovei, în locul lui Gheorghe Duca. Sub noul domn, Dosoftei și-a continuat programul său cultural, editând pe speze proprii *Psaltirea în versuri*. Publicarea s-a realizat la Uniev, în tipografia mănăstirii ortodoxe de aici. Impriarea făcându-se pe cheltuiala mitropolitului, numele fostului domnitor nu a mai fost menționat pe fila de titlu a acestei ediții din care face parte și exemplarul descoperit la Biblioteca Centrală Universitară: în schimb, este menționat numele lui Ștefan Petriceicu, în dedicația cărții, așa cum cerea tradiția.

Relațiile dintre Dosoftei și noul domn au fost favorizate în primul rând de orientarea ferm antiotomană a lui Ștefan Petriceicu. Animat, la rândul

Foale de titlu a Psaltirii în versuri, exemplarul unicat de la B.C.U.

său, de un patriotism fierbinte, mitropolitul-poet se afla și el, cu toată convingerea, în tabăra celor ce luptau împotriva apăsării otomane. Această orientare politică și-a găsit o posibilitate de reflectare chiar și în traducerea și versificarea psalmilor, acolo unde textul davidic cîntă victoriile asupra vrăjmașilor sau deplînge umilințele vechilor evrei, traducătorul aflînd un prilej admirabil ca printr-o licență poetică, ce îi permite să vorbească de creștini înainte de Hristos, să dea glas simțămîntelor sale și astfel apare identificarea păgîn-turc și evreu-creștin (moldovean).

Dar opțiunea lui Dosoftei nu este numai una de ordin intelectual, ci este și una directă, angajantă, mitropolitul aflîndu-se alături de Ștefan

Petriceicu în politica sa de colaborare cu Polonia împotriva Porții. Iar atunci cînd domnitorul, părăsit de boierii care refuzaseră să-l sprijine, este nevoit să ia calea exilului, Dosoftei îl va urma în Polonia. Apropierea dintre cei doi era atât de strînsă, încît în pofida sprijinului pe care Gheorghe Duca l-a acordat lui Dosoftei, aflat prin ridicarea lui în scaunul mitropolitan, cit și prin sprijinirea întregii sale activități editoriale, atunci cînd, după asediul Vienei, Ștefan Petriceicu a revenit în Moldova pentru a recupa tronul, Dosoftei se afla alături de el. Astfel, la 1 ianuarie 1684, deci înaintea capturării lui Gheorghe Duca de către potgheazul căpitanului Bainski la 4 ianuarie 1684, mitropolitul se afla în fruntea semna-

tarilor unei petiții adresate țarilor Rusiei în numele lui Ștefan Petriceicu, a clerului și a boierilor prin care se solicita ajutor împotriva turcilor. Dosoftei a plecat, de altfel, în fruntea unei delegații pentru a susține această cerere, încît îl găsim la 3 martie 1684 la Kiev, oprit în drumul său spre Moscova de carantina declarată, el răspunzînd acolo la întrebările puse în legătură cu scopul călătoriei sale.

În condițiile acestei apropieri politice și flatat de dedicația de pe ediția întâia a *Psalterii în versuri*, Ștefan Petriceicu a hotărît probabil să susțină financiar reeditarea acestei lucrări, pe care Dosoftei nu a putut, presupunem, să o editeze într-un tiraj convenabil.

Din datele prezentate putem trage concluzia că exemplarul descoperit de noi face parte din prima ediție a *Psalterii în versuri*, iar exemplarele cunoscute *Bibliografiei românești vechi* aparțin celei de a doua ediții. În privința datării fiecăreia din cele două ediții, trebuie să pornim de la observația că ambele sînt date în sistemul erei bizantine la 7181 și, avînd în vedere că, în acest sistem cronologic, anul începe la 1 septembrie, cele două ediții trebuiesc plasate în timp în intervalul 1 septembrie 1672-31 august 1673.

Prima ediție din *Psalteria în versuri* a apărut probabil fie la sfîrșitul anului 1672, lunile noiembrie-decembrie, nu mai devreme, avînd în vedere că inițiativa editării a fost luată după maziirea lui Gheorghe Duca, și luînd în calcul timpul necesar pentru tratare, trimiterea textului manuscris la Uniev și tipărirea lui, fie, mai degrabă, la începutul anului 1673. Pornind de la aceleași elemente cronologice, precum și de la evenimentele politice interne și externe ale momentului, putem presupune că a doua ediție a apărut în vara anului 1673, probabil în lunile iulie-august, intervalul dintre cele două ediții fiind marcat de apropierea politică dintre Dosoftei și Ștefan Petriceicu. ■

ACVILA ROMÂNIEI: SIMBOL HERALDIC UNITAR AL STATULUI ROMÂN MODERN

(Urmare din p. 35)

1921, realizarea statului național român ca o încorporare succesivă de provincii la aceeași Țară Românească. Era nu numai contrar realității istorice, dar reprezenta un punct de vedere politic antiromănesc atît de bine cunoscut, încît e de mirare că Pavel Gore să-l fi ignorat.

Iată, așadar, motivul pentru care proiectul lui Gore nu putea fi admis. Comisia a reținut acvila cu coroană antică, dar a așezat emblema Munteniei în scutul principal, ce conținea și stemele Moldovei, Banatului, Dobrogei și Transilvaniei.

În ședința din 1 iulie 1921 s-a hotărît că acvila României să fie încoronată cu coroană regală, textul de lege precizîndu-i identitatea de „acvila a României”. Astfel, ultimele inovații, puțin oportune, ale lui Pavel Gore în materie de heraldică a statului român au dispărut. A dispărut, de asemenea, pavilionul, înlocuit (în desen, dar nu și în textul de lege) de o simplă mantie, ca în armele principrului din 1872. Dar trebuie să ținem cont de faptul că noua stemă a României cu stilul ei „bizantin”, se situa atunci, la începutul deceniului trei, la avangarda artei heraldice europene.

Paternitatea acvilei României nu poate fi atribuită lui Pavel Gore și nici altcuiva dintre cei care au participat, în 1921, la stabilirea stemei României Mari. Carol I o adoptase *proprio motu*, după 1881, în sigiliul său, ca emblema unitară a României. Și el avusese însă precursori pe dîrmuitorii din 1863, doctorul Kretzulescu, generalul Florescu și principele Cuza, creatorii cadrului juridic aproximativ care justifica apariția acvilei României pe drapelele ostirilor. În fine, societatea românească, în ansamblul ei, a asigurat, între 1866 și 1881, continuitatea simbolului heraldic unitar al statului român. ■

ÎNRUDIREA UNIVERSALĂ

(Urmare din p. 40)

mama lui Mihai I. Dacă, de pildă, regele Ludovic cel Sfînt al Franței îl avea în ascendență sa pe Carol cel Mare de aproximativ 500 ori, putem estima că Mihai I îi are ca ascendenți pe Basarab I și pe Ștefan cel Mare de cîteva zeci de ori. Iată, spre exemplificare, numai a dintre aceste ascendențe.

Una dintre fiicele domnitorului Nicolae Alexandru (1352-1364), fiu al lui Basarab I întemeietorul, s-a căsătorit cu Ioan Sracimir, țarul de Vidin. Fiica lor, căsătorită cu Ștefan Tvrtko, regele Bosniei, a fost mama Ecaterinei, măritată cu Hermann I, conte de Cilli. Prin căsătoria nepoatei acesteia, Barbara de Cilli, cu împăratul Sigismund de Luxemburg, singele bărbătesc s-a transmis fiicei acestora, Elisabeta, soția împăratului Albrecht II de Habsburg. Fiica lor, Elisabeta, s-a căsătorit cu Cazimir IV Jagiello, regele Poloniei. Fiul acestora, Vladislav, regele Boemiei și Ungariei, a devenit socrul împăratului Ferdinand de Habsburg, fiind strămoșul tuturor monarhilor europeni din sec. XIX-XX, cu excepția regilor Serbiei și apoi ai Iugoslaviei. Sora lui Vladislav, Sofia (†1512), căsătorită cu marchizul Frederic de Brandenburg-Ansbach, a avut doi copii: Elisabeta (†1518), căsătorită cu Ernst, marchiz de Baden, și Albrecht, duce de Prusia (†1568). Fiica primilor doi, Anna (†1579), s-a căsătorit cu Carol, conte de Hohenzollern (†1576), fiind ascendența directă a regelui Carol I al României și, implicit, și a regelui Ferdinand I. Din Albrecht, duce de Prusia, coboară în linie directă regina Elisabeta, soția lui Carol I, născută principesă de Wied, precum și regina Maria și rudele sale, țarul Nicolae II, împăratul Wilhelm II, precum și regina Elena, mama lui Mihai I. ■

Reluăm cu aceste două articole, o mai veche rubrică a revistei noastre, aceea de Opinii, controversă, prin care am dorit să aducem în fața cititorilor subiecte mai puțin elucidate din istoria românească, prezentând felurite argumente și ipoteze asupra unui eveniment sau altul (vezi, în acest sens, Magazin istoric, nr. 1 și 10/1971, 9/1974, 10/1983). Din păcate, deși a avut un larg ecou în rândul cititorilor, dovadă numeroasele opinii exprimate la primul dintre aceste articole, acela al acad. Constantin C. Giurescu, Căutând pe hartă Posada, Vicina, Rovine, în ultimul deceniu, ca urmare a dispoziției fostului regim care stabilise că în istoria românească nu există subiecte controversate, a trebuit să renunțăm și la această rubrică.

Ne propunem deci să reluăm firul unor asemenea subiecte cu unul dintre cele mai disputate: acela al localizării celebrei bătălii din 1330, în urma căreia Țara Românească și-a confirmat statutul independent: unul datorat unui tânăr cercetător de pe meleaguri prahovene — Florin Nicu Smărăndescu — care, firește, opinează pentru Valea Prahovei; celălalt solicitat dr. Constantin Rezachevici, autor a două ample studii consacrate localizării luptei din 1330 (publicate în Anuarul Institutului din Iași, — 1984 și 1985, respectiv, în Studii și comunicări, apărut la Curtea de Argeș în 1987), care propune o soluție în acord cu mărturiile documentare ale vremii. Deci...

LUPTA LUI BASARAB I CU CAROL ROBERT ÎN BANATUL DE SEVERIN...

Dr. CONSTANTIN REZACHEVICI

Interesul deosebit față de bătălia dintre 9-12 noiembrie 1330 (*Magazin istoric*, nr. 12/1980), prin care Țara Românească și-a statornicit neafirmarea, lipsa oricărei numiri

geografice legate de locul desfășurării ei în izvoarele din sec. XIV, ca și introducerea, de către N. Iorga, a topicului Posada (existent în multe locuri în Carpați) a făcut ca locali-

zarea luptei dintre oștile lui Basarab I și Carol Robert să devină una din cele mai debătute probleme de geografie istorică medievală românească, zeci de ipoteze propunând localizarea ei în lungul aproape întregului lanț al Carpaților Meridionali, între Bran și Dunăre.

Care sînt principalele trăsături comune ipotezelor formulate pînă în prezent? În primul rînd, toate porneau de la acceptarea necondiționată a retragerii oștirii lui Carol Robert de la Curtea de Argeș spre Transilvania, pe drumul cel mai scurt, spre Brașov sau spre Sibiu. Excepție făcea ipoteza formulată de P. Dragalina. Într-o lucrare din 1899, autorul amintit afirma că bătălia s-ar fi dat în „cheile Crainei, în strîmtorile dintre Orșova și Meedia [Mehadia]”. Opinia — s-a spus — era determinată de interesul autorului pentru istoria banatului de Severin, mai ales că P. Dragalina nu aducea nici o dovadă în sprijinul ipotezei sale. Se uita însă că și retragerea spre Transilvania pe calea cea mai scurtă era, de asemenea, doar o deducție logică, neprișinită de nici un izvor!

În al doilea rînd, autorii diferitelor ipoteze acordau credit total descrierilor și miniaturilor din *Cronica pictată* maghiară, căutînd locuri pe teren cît mai asemănătoare celor imaginate în respectiva scriere. Se cuvine reamintit că textul acesteia este cu totul imprecis în ceea ce privește locul luptei, afirmîndu-se doar că bătălia ar fi avut loc pe „o cale oarecare” (*quondam viam*). De subliniat, de asemenea, că lucrarea amintită a fost alcătuită cu puțin înainte de 1370, descrierea terenului unde s-a desfășurat bătălia fiind influențată de înfrîngerea suferită de regalitatea ungară în anul 1368, în confruntarea cu Vlaicu (Vladislav I), victoria acestuia fiind obținută tot între „locuri strîmte” (*passus strictissimos*) și întărituri, ca și aceea din 1330. Iar cele două cunoscute miniaturi reprezentînd bătălia din 1330 din *Cronica pictată* reproduceau modele bologneze, fără legătură cu realitatea geografică românească.

În același timp, s-a trecut prea ușor peste relatările privind locul luptei, din documentele regale maghiare emise în deceniile 4-5 ale secolului XIV și din cronica atribuită cavalerului teuton Petru de Duisburg. Aceste izvoare menționează că bătălia ar fi avut loc într-o regiune pîduroasă, presupunînd un defileu montan împădurit, și nu amintesc niciăieri de o vale stîncoasă neîmpădurită (element de teren principal în *Cronica pictată*). Izvoarele narative polone, maghiare și germane din sec. XV-XVI care se referă la el, nu fac decît să reproducă, aproape aidoma, textul respectiv al *Cronicii pictate*.

Ca atare, ținînd seama de imprecizia izvoarelor din veacul XIV în privința detaliilor

de teren, ca și de faptul că ele nu amintesc un anume toponim, ceea ce putem stabili, în stadiul actual al documentării, este nu indicarea exactă a unei anume văi sau vîlcele, ca loc de desfășurare a luptei, ci a *colțului de față* în care aceasta s-a desfășurat.

O replică din anul 1395

Mai întîi, de unde provine toponimul „Posada” și, în fapt, la ce luptă din sec. XIV s-ar putea referi? Deși nu apare în nici un izvor referitor la bătălia din 1330, N. Iorga, în primii ani ai secolului XX, a socotit că lupta din 1330 s-ar fi desfășurat „în cazonul de la Posada, pe drumul Cîmpulungului”, spre Bran, în același loc „din Munții Muscelului”, unde s-ar fi dat și bătălia din anul 1395, dintre Vlad Uzurpatorul și regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg. Într-adevăr, în legătură cu această din urmă bătălie, în documentele vremii apare menționată „posada”, dar nu ca topic, ci ca un nume comun. Într-un document din 1397, Sigismund arată că bătălia a avut loc „pe cînd urcam culmile munților zise în vorbire obișnuită [în limba română] posada, prin niște strîmtori și poteci înguste, strînse între tufisuri mari”.

Reluînd afirmația, alte documente maghiare din 1408 și 1438 transformă românescul „posada” într-un nume propriu, bătălia din 1395 avînd loc „în munții ziși ai Posadei”, care în realitate nu există. Cum N. Iorga a asociat locul bătăliilor din 1330 și 1395 și a înlocuit „munții Posadei” prin „Posada”, topic foarte răspîndit în Carpații sudici, bătălia din 1330 e numită și astăzi eronat „de la Posada”!

Ce este, de fapt, o „posadă”? În graiul românesc din veacul XIV și de la începutul celui următor, *posada* — termen de origine latină, păstrat cu aceeași sensuri și în alte limbi neolatine — avea înțelesul de loc greu accesibil, apărut fie pe cale naturală (cum erau culmile munților, dificil de străbătut de către oști), înțeles care ulterior s-a pierdut, fie pe cale artificială (prin fortificații sau cetăți anume construite), pentru ridicarea și întreținerea cărora se presta muncă, cunoscută în documente cu termenul de „posadă” (*Magazin istoric*, nr. 7/1977). Astfel de cetăți sînt menționate și în documente. În 1419, același Sigismund de Luxemburg emitea un act „în posada de lîngă Dunăre”. În apropierea „cetății noastre Orșova”, fortificația amintită fiind desigur, una din cetățile ridicate de Filipso Scolarii (Pipo Spano) de Ozora (*Magazin istoric*, nr. 2/1977) împotriva otomanilor, într-un străvechi ținut românesc, dovadă denumirea autohtonă sub care era cunoscută această cetățuie. După defăcarea fortificațiilor de acest fel, numele lor

s-a transformat în toponim, întâlnit astăzi pe la mai toate trecătorile și văile Carpaților Meridionali.

Așadar, asocierea termenului „Posada” cu bătălia din 1330 nu are temei documentar; așa cum nu are temei nici identificarea locului bătăliei din 1330 cu acela din 1395; altfel, documentele vremii ar fi făcut, neîndoindu-ne, legătura între cele două bătălii desfășurate la interval de numai 65 ani una de alta. Este deci cazul ca bătălia din 1330, dintre oștile lui Basarab I și cele ale lui Carol Robert să nu mai fie numită „de la Posada”!

Sibienii alături de Basarab

Bătălia a avut loc, cum precizează izvoarele, undeva „la ieșirea regelui din țară”, deci pe drumul de întoarcere de la Curtea de Argeș, pînă unde a înaintat Carol Robert. Să ne oprim, așadar, asupra posibilului traseu urmat de oastea ungară la această întoarcere. În afara localizării bătăliei propuse de N. Iorga (pe drumul spre Bran), sau chiar lîngă Curtea de Argeș (E. Hurmuzaki, D. Onciul, I. Lupaș etc.), cele mai multe opțiuni le-a înfruntat punctul de vedere, care plasa bătălia în Țara Loviștei. Cel dinții care a formulat această ipoteză a fost Aurelian Sacerdoțeanu (octombrie 1934), dar, studiul său nu a fost citat decît recent de autorul acestor rînduri. În anul următor, geograful I. Conea a exprimat același punct de vedere, impunîndu-l ulterior în istoriografia problemei. Argumentele lui I. Conea erau strict de natură logică, izvorînd din privirea hărții și parcurgerea terenului, ignorînd cu totul izvoarele istorice, în afara unui mic fragment din *Cronica pictată*. Ca atare, localizarea propusă de Conea în mica strîmtoare Perșani-Pripoare, unde, evident, nu putea încăpea o „oaste generală” (oastea cea mare) cum era aceea a lui Carol Robert, se baza pe trei premise false (expuse și de A. Sacerdoțeanu), acceptate ca adevăruri neîndoelnice și anume: 1) regele Ungariei se retrăgea ca fugă, pe ascuns; 2) așadar, pe drumul cel mai scurt spre hotar; 3) deci, spre Transilvania, prin Loviște. În realitate, Carol Robert nu avea de ce să fugă pe ascuns, cînd dimpotrivă, el urmărea să dea bătălia pe care Basarab I o amina din motive strategice, urmărind epuizarea fizică și morală a inamicului.

S-a mai spus ulterior că retragerea s-ar fi datorat foamei care cuprinsese oastea maghiară. În legătură cu această presupunere, trebuie însă remarcat că foamea s-a ivit — cum precizează *Cronica pictată* — de la începutul campaniei, fiind o constantă a ei, rezultat al tacticii adoptate de Basarab, care a pustiit totul în calea inamicului.

Nu este exclus ca lipsa de hrană, înfățișată în *Cronica pictată* ca principală justificare pentru retragerea lui Carol Robert, să fie o plâsmuire a autorului, pentru a ascunde adevăratele cauze, de ordin militar, ale înfrîngerii. Cu atît mai mult cu cît oastea maghiară purta provizii în campanii și niciodată cotropitorii nu s-au retras de pe pămîntul românesc din pricina foamei. Dincolo însă de acest motiv, ce traseu ar fi putut urma oastea regală?

Se știe că, în 1330, venind de la Timișoara, Carol Robert a intrat în Țara Românească prin banatul de Severin, pe străvechiul drum roman, sau „drumul sării”, prin culoarul Timiș-Cerna, acesta fiind drumul obișnuit care lega Ungaria de Țara Românească. De altfel, distanța dintre Curtea de Argeș și Timișoara este doar cu puțin mai lungă pe acest drum obișnuit, prin banatul de Severin, atît cît să nu conteze pentru o oaste de călăreți, față de ruta neobișnuită, prin Loviște-Sibiu, propusă de I. Conea, rută care, în plus, era mult mai dificil de străbătut.

Dar mai există un motiv care l-ar fi împiedicat pe Carol Robert să aleagă retragerea prin Transilvania, un motiv ignorat, în chip ciudat, de toți cei care s-au ocupat de rezolvarea acestei probleme. Este vorba de evenimentele din Transilvania și, îndeosebi, de relațiile lui Carol Robert cu sibienii, prin ținutul cărora ar fi trebuit să treacă. Aceste relații erau încordate, chiar ostile, sibienii fiind ultimii care s-au supus autorității lui Carol Robert în Transilvania, după ce acesta înăbușise în singe, în anul 1324, răscoala ce izbucnise în sudul țării, în frunte cu greavii (conducători ai sașilor) Ioan de Tâlmăciu și Henning din Petrești. Cu toate încercările ulterioare ale lui Carol Robert de a-i atrage pe sibieni, relațiile nu s-au îmbunătățit, iar greavii Ioan de Tâlmăciu și Pavel de Loamneș nu s-au supus. Nu numai că sibienii nu au luat parte în 1330 la campania din Țara Românească, dar un izvor necunoscut pînă de curînd, anume cea mai veche cronică săsească (*Chronica antiqua*), aduce interesanta știre că în timpul conflictului, sibienii sași s-ar fi ridicat împotriva lui Carol Robert, în colaborare cu Basarab I. Or, în condițiile unei colaborări militare româno-sibiene e greu de crezut că regele Ungariei s-ar fi retras prin Loviște spre Sibiu. Semnificativ este și faptul că nici un izvor săses nu amintește despre vreo retragere prin acest ținut, care, dacă s-ar fi produs, nu ar fi scăpat cronicarilor ardeleni, îndeosebi sași, (*Magazin istoric*, nr. 12/1977), atît de atenți la evenimentele din ținutul lor.

De altminteri, cercetarea războaielor de apărare purtate de români în evul mediu

arată că inamicul extern pătrundea spre reședința domnească și se înapoia numai pe drumul obișnuit de legătură cu țara sa. În cazul de față, acest drum era, cum am precizat, prin banatul de Severin. Acest mod de retragere, impus de necunoașterea țării de către inamic, explică pe de altă parte, siguranța cu care domnii români (și Basarab I nu a făcut excepție) alegeau și pregăteau din vreme locul bătăliei hotărâtoare. De asemenea, e de precizat că atunci când se hotărâa apărarea reședinței domnești, bătălia se dădea înainte de sosirea inamicului în preajma acesteia. Or, din desfășurarea bătăliei din anul 1330 rezultă că Basarab a dat lupta după arderea Curții de Argeș. Dacă Basarab a îngăduit arderea curții sale domnești aceasta s-a datorat unei alte concepții strategice, folosită și de Ștefan cel Mare cu prilejul bătăliei din Codrul Cosminului în anul 1497; în asemenea cazuri se urmărea susținerea luptei după epuizarea inamicului într-o lungă campanie sterilă; bătălia decisivă dându-se cit mai aproape de hotare, unde consecințele, în caz de înfrângere, erau mai puțin dramatice pentru voievod. Aceasta pare, după toate informațiile de care dispunem, și tactica adoptată de Basarab I.

Un document revelator

Există totuși, și un izvor contemporan, care, interpretat corect ne conduce spre concluzia că bătălia s-a dat undeva pe drumul obișnuit ce lega cele două țări. Cum spuneam, izvoarele de epocă nu cuprind nici o precizare de natură topică privind localizarea luptei. În lumina lor se pot reconstitui doar detaliile „decorului” în care ea s-a desfășurat: o trecătoare de munte, destul de largă pentru a permite lupta corp la corp a celor două mari oști, mărginită de păduri, întărită de ambele părți de fortificații temporare și zăvorâtă de acestea spre capătul mai larg, în direcția de înaintare a oștii inamice. Nu ne rămâne, așadar, decât să căutăm regiunea geografică în care aceste elemente s-au aflat.

Răspunsul e cuprins în detaliile pe care le putem reține din documentele ungare referitoare la bătălie. La 7 aprilie 1331 se arată că aceasta s-a dat în vreme ce oastea lui Carol Robert străbătea dincolo de „muntele românilor”, iar la 2 și 22 noiembrie 1332 regele amintea că lupta a avut loc „la ieșirea noastră de acolo”, deci lângă hotarul de atunci al Țării Românești. În sfârșit, un document din 26 noiembrie 1332 aduce prețioasa mărturie privind localizarea cu certitudine a luptei, precizare trecută cu vederea de toți cei ce s-au ocupat de această problemă. Actul prin care, după numai doi ani de la evenimente, Carol Robert întărea o danie unor partici-

panți de vază la bătălie, comitelui Pavel, judele curții, și fratelui său, Laurențiu, comitele de Zarand, care au „întîmpinat primejdia morții”, cel din urmă fiind greu rănit și capturat de români, în timp ce-l apăra pe rege, recunoaște că în lupta nenorocoasă cu Basarab I au pierit capetele multor nobili și „s-au tras nu puțin robii, cazne și primejdii pentru neamul unguresc”. Recunoscînd înfrîngerea, Carol Robert precizează, de astă dată, nu doar „decorul”, ci chiar spațiul geografic în care s-a dat lupta, „cînd am ajuns în niște ținuturi de margine ale regatului nostru, ce erau ținute pe nedrept în Țara Românească de către Basarab schismaticul, fiul lui Tihomir, spre marea noastră nesocotire și a sfintei coroane”. Referirea privește clar banatul de Severin („marcă” ungară de graniță), care în 1330 constituia singurul teritoriu de margine al regatului, cuprins atunci între hotarele Țării Românești, pentru stăpînirea căruia Basarab I depusese în 1324 legămînt de credință, legămînt nesocotit de rege odată cu izbucnirea războiului.

La el se referă și Ludovic I de Anjou la 23 aprilie 1341, arătînd că predecesorul său a pornit războiul din 1330: „pentru a redobîndi unele părți ale sus-zisului regat al Ungariei, cîmpionate de voievodul Basarab, necredincios față de tatăl nostru”. Nici Făgărașul și nici viitorul district al Amlașului nu pot fi luate în considerare ca loc de desfășurare a luptei, deoarece ele se aflau pe atunci dincolo de hotar, nefiind stăpînite de Basarab I, iar Loviștea, evident, nu putea fi socotită teritoriu de margine al regatului ungar.

Ținînd seama și de faptul că atît la venire, cit și la întoarcere oastea regală a trecut pe la Timișoara, că bătălia s-a dat dincolo de „muntele românilor” (*trans alpeim Olachorum*), adică la apus de Vlașcu (Mic, 1739 m), care, după obiceiul medieval, dădea numele munților denumiți azi ai Cernei, considerăm că aceasta poate fi localizată în banatul de Severin, undeva în culoarul montan Timiș-Cerna, mai probabil între Orșova și o porțiune la nord de Mehadia.

Aici, la hotarul muntos, de unde și topicul de „muntele românilor” dat de unguri, dintre banatul răsăritean, stăpînit aproape tot veacul XIV de domnii români, și cel apusean, rămas mai mult sub ascultarea regatului ungar, pe drumul obișnuit care lega Ungaria de Țara Românească și-a putut organiza Basarab I, din vreme și cu chibzuință, marea biruință care avea să închidă pentru totdeauna calea oștilor maghiare spre stăpînirea Țării Românești.

În lumina izvoarelor documentare înfățișate, în stadiul actual al cunoștințelor, ipoteza științifică care plasează bătălia din 1330 în banatul de Severin poate fi considerată, așadar, ca reflectare a realității. ■

... SAU PE VALEA PRAHOVEI?

FLORIAN-NICU SMĂRĂNDESCU

Un document din anul 1351, mai puțin luat în considerație de către istorici, precizează că în lupta sa împotriva regelui Ungariei Carol Robert de Anjou, Basarab I ar fi avut și sprijinul „păgînilor vecini” — prin care trebuie să subînțelegem pe tătari, așa cum, de altfel, conchidea și Gheorghe I. Brătianu (*Originile stemelor Moldovei și Țării Românești*, București, 1931).

De altfel, Țara Românească a întreținut relații bune cu tătarii și în perioada următoare, până spre anul 1343, când, după decesul lui Carol Robert de Anjou, sub noul rege, Ludovic I, au fost restabilite relațiile cu regatul Ungariei.

Participarea tătarilor la conflict impune o firească întrebare: în ce condiții ar fi acceptat Basarab I intervenția acestora? Socotim că în nici un chip el nu putea admite pătrunderea tătarilor până în preajma capitalei Țării Românești, sau chiar dincolo de aceasta; în Țara Loviștei sau — după alte ipoteze — până în Severin, pentru considerentul că i-ar fi venit greu, apoi, să-i împărțească.

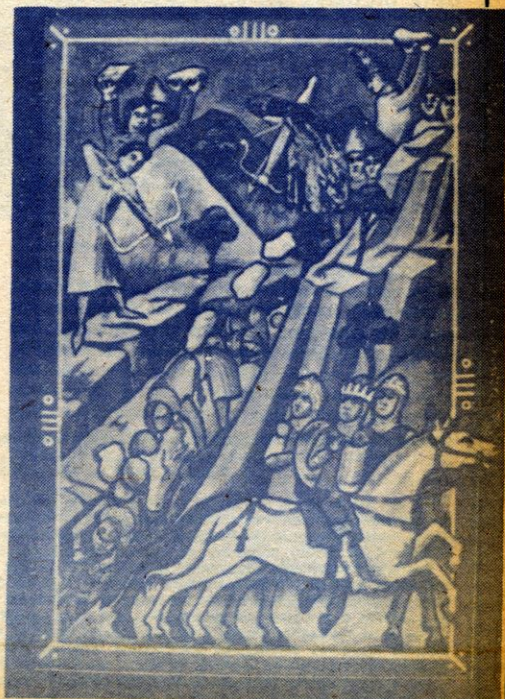
În chip firesc, deci, Basarab I ar fi căutat să dea lupta, cât mai aproape de hotarele răsaritene ale Țării Românești, adică în Pasul Prahovei, acolo unde expunea mai puțin teritoriul Țării Românești primejdiilor tătare.

Retragerea oștilor lui Carol Robert pe drumul, mai lung, dar — măcar aparent — mai lipsit de primejdii al văii Prahovei este sugerat și de amănuntul că drumul pe care venise Carol Robert fusese pustiit chiar de oștile ungare, deci nu ar fi asigurată aprovizionarea unei armate despre care știm că era „înfometată”, și nici prin Țara Loviștei, ale cărei căi de acces erau controlate de Basarab I. Știm asta dintr-o diplomă pe care Carol Robert o acordă la 11 noiembrie 1336 vicecancelarului voievodului Transilvaniei, Thatamer și fratelui acestuia, Bako: „Cînd noi [Carol Robert] — se spune în diplomă — împreună cu întreaga putere a armatei noastre am cercetat Țara Românească, acesta [Bako — n.n.], din porunca maritului bărbat Toma, voievodul Transilvaniei, stăpînul său, s-a grăbit în urma noastră și a stă-

pinului său cu puțini oameni, în niște solii și treburî tainice, apărîndu-se de dușmani și de primejdia morții prin iscusința sa isteasă și mintuindu-se printr-un noroc și o întimplare vrednică de mirare, ne-a ajuns chiar sub cetatea Argeș, unde ne-am minunat, împreună cu toată oastea, de venirea sa neașteptată”. Așadar, Thatamer și Bako au răzbatut numai cu greu prin barajul pe care oș-

9-12 noiembrie 1330: confruntarea dintre oștile lui Basarab I și Carol Robert, decisivă pentru independența Țării Românești, se menține și azi în atenția cercetătorilor. Imagine din Cronică pictată...

În p. 51... și din Cronică lui Thurocz

tile lui Basarab îl puseseră de-a lungul căii de acces dintre Sibiu și Argeș, deci Carol Robert nu avea motive să se încumete să pornească pe același drum.

În sfârșit, comentatul pasaj al călătorului polon Maciej Strykowski (1547-1582) privind depărtarea la care s-ar afla locul luptei de Gherghița, precum și lăcașurile de pomenire ce ar fi fost înălțate pe locul luptei de către Basarab, par a indica tot Valea Prahovei: „Cînd Carolus [Robert—n.n.], regele Ungariei a pornit fără pricină război împotriva lui Basarab, domnul Munteniei, el a fost biruit prin șiretenie, de munteni și moldoveni, așa încît cu o mică suită abia a scăpat regele de mîcel, în Ungaria. Pe acel loc, unde a fost bătălia, muntenii au clădit o mănăstire și au ridicat trei stîlpi de piatră, pe care eu însumi i-am văzut în anul 1575, venind din Turcia, dincolo de orașul Gherghița, la două zile de drum de Sibiu, oraș în Transilvania, dincolo de munți”.

Strykowski, care venea de la Constantinopol pentru a merge în Polonia, a trecut Dunărea pe la Siliștra-Călărași, îndreptîndu-se spre țara sa, prin Moldova. Ar fi fost, așadar, nefiresc ca el să urmeze din Gherghița, un traseu ocultat, pe la Curtea de Argeș și apoi prin Lovișteșea pe la Sibiu! Mult mai logic era să urmeze firul văii Prahovei, apoi, prin Țara Birsei să treacă în Moldova prin locul obișnuit de traversare, pasul Oituz.

Care puteau fi, în acest caz, monumentele pe care el le-a văzut? Socotim că e vorba de schitul Lespezi din Posada Prahovei, reconstruit de Cantacuzini în 1661 (pictura datîndu-i-se lui Pirvu Mutu Zugravu), cei trei stîlpi fiind probabil încorporați în zidul noii clădiri, numită de localnici și „Trei Lespezi”.

Cît privește faptul că Posada se află la două zile de drum de Sibiu, consider, de asemenea, că Strykowski are dreptate, întrucît de aici pînă la Sibiu sînt cam 220 km — pe care un călăreț îi poate străbate în două zile —, în vreme ce — cum s-a mai arătat (*Magazin istoric*, nr. 10/1971) — din Lovișteșea pînă la Sibiu, drumul poate fi străbă-

tut cu ușurință într-o zi de mers pe jos sau o jumătate de zi, călare.

Mai există un document care sugerează ca loc de bătălie Posada Prahovei. Astfel, în diploma regelui Carol Robert către Nicolae Radoslav, din 13 decembrie 1335, se spune: „Și astfel, cu ajutorul lui Dumnezeu, se potoli ardoreea dușmanilor și se putu sparge latura dreaptă [s.n.] a zidului de dușmani și luînd-o la picior prin spărtura făcută din bătălia venită fără veste... aflarăm prilejul mîntuirii și o luarăm spre casă”. Dacă bătălia ar fi avut loc în Țara Lovișteșea, regele ar fi trebuit să fugă spre stînga, sau spre nord-vest, spre Sibiu, nu spre dreapta, adică spre est, unde se afla — către Curtea de Argeș — oastea lui Basarab! În sfârșit, încă un fragment dintr-un document artistic — de astă dată din *Cronica pictată de la Viena* — ne îndreaptă atenția spre Valea Prahovei. În cronică se spune că oștenii regelui au fost prinși „ca peștii în vișă”. Nu poate fi vorba de o figură de stil; mai ales că în aceeași cronică locul unde a fost surprinsă oastea era asemuit cu „o corabie strîmtă”, în fundul unei văi adînci, unde ostașii se izbeau unii de alții „cum se clatină treștiile în vînt”. Evident, o asemenea descriere nu și-ar fi avut nici un rost, dacă drumul de întoarcere nu ar fi urmat firul unei ape — așa cum e Prahova, de-a lungul căreia și azi există mici petice de teren mîlașinos, unde crește trestia.

Aici, Basarab a putut da cele două atacuri de care vorbesc documentele: unul în susul apei, oprind coloanele inamice, altul de pe platoul din dreptul Posadei, după ce, mai înții făcuse un baraj de-a lătul Prahovei, la Breaza, astfel încît în zona îngustă din munți, apa râului crescuse mult, sugerînd acea prindere a „peștilor” (respectiv a oștenilor lui Carol Robert) în vișă.

Acestea ar fi, succint, argumentele plasării luptei din 1330 în Posada Prahovei, acolo unde o seamă de toponime: Ripa Orădiei, Cheile Cornului, Podu Cornului, Valea Șarului, Malul, Podul și Drumul Tătarului sugerează evenimente istorice care își așteaptă o amănunțită cercetare. ■

CELE MAI VECHI STATUI DIN LUME

Cu opt ani în urmă, arheologii au descoperit la Ain Ghazal, lângă Amman, capitala Iordaniei, 26 statui, transformate, în cel aproape 9 000 ani cît au zăcut îngropate, într-un bloc compact. Monolitul a fost expedit la Londra, unde Kathryn Tubb, conservatoare la University College's Institute of Archaeology, a început dificila muncă de a le separa. „Este foarte periculos să admiri chipurile, pe măsură ce ele pot fi identificate” — declară ea revistei Observer.

Resturile carbonizate descoperite în același loc au fost datate ca fiind din jurul anului 6700 î.e.n., dar statutele pot fi și mai vechi. Se descoperiseră anterior, în Europa, figurine de clivă centimetri, mai vechi, dar cele de la Ain Ghazal sînt primele sculpturi păstrate, care pot fi catalogate drept statui. Jumătate dintre ele au în jur de un metru înălțime, la celelalte aproximativ o jumătate de metru. De asemenea, trăsăturile fiecărui chip sînt foarte individualizate.

Opera de restaurare merge greu. Sînt foarte vechi și au fost afectate de buldozerele care le-au adus la suprafață, în timp ce lucrau la amenajarea unei șosele. Kathryn Tubb este obligată să folosească instrumentar stomatologic. Ea a apreciat că restaurarea depășește de două ori aproximativ 10 ani.

De ce au sculptat artiștii epocii de piatră statutele? Reprezintă ele într-adevăr indivizi care au trăit atunci? Sînt simboluri ale fertilității? Specialiștii speră că atunci cînd vor fi restaurate, vor putea afla răspunsurile.

Doctrinarii noii credințe (IV)

Conf. univ. dr. REMUS RUS

Căutind „adevărata fericire“

Referindu-se la miracolul răspîndirii creștinismului în primele veacuri, reputatul istoric britanic Henry Chadwick spunea: „El apare ca o istorie lungă a unei coincidențe stranii în care intențiile umane au jucat un rol subordonat și unde ochiul credinței are dreptul să discearnă lucrarea liniștită a unei providențe înțelepte“ (*The Early Church*, p. 54). Că lucrurile au stat așa, nu avem de ce să ne îndoim. Creștinismul nu aducea cu sine făgăduința unor bogății materiale, a puterii și cîștigului material, ci propovăduia sărăcia, renunțarea la ambiții pămîntești și la bunurile lumii acesteia. Mesajul său era, am putea spune, în totală opoziție cu tot ceea ce contextul social al vremii susținea ca valoare.

cu mistuirea și vocația ei universalistă.

Activitatea de propovăduire a credinței creștine nu fusese însă deloc ușoară. Este suficient să ne gîndim la greutățile cu care misionarii și credincioșii creștini s-au confruntat, la persecuțiile dezlănțuite împotriva marelui mase a adepților acestei religii. Și totuși, în pofida presiunilor de tot felul la care a fost supusă, credința creștină s-a răspîndit în Imperiul roman și a trecut în unele părți peste granițele lui. Cum a fost posibil acest lucru?

Unul dintre cei mai înverșunați critici ai creștinismului din sec. II istoricul și filosoful păgîn Celsus, încerca să explice răspîndirea și popularitatea credinței creștine în perspectiva dizidenței și nemulțumirilor sociale din Imperiul roman, iar tăria și coeziunea comunităților creștine le vedea ca o consecință a persecuțiilor. Fără îndoială, dizidența, nemulțumirea și persecuțiile au făcut parte integrantă din experiența creștinilor, însă tăria și coeziunea lor a venit din cu totul altă parte.

Evangelhia creștină vorbea despre harul divin în Hristos, despre iertarea păcatelor și cucerirea puterilor Răului, ea se adresa sufletului bolnav, obosit de viață și înfricoșat de moarte, care căuta certitudinea nemuririi, a siguranței și libertății, într-o lume în care nu putea face altceva decît să se supună destinului. Chintesența învățăturii ei era exprimată în principiile la care se adera prin botez: renunțarea la păcat și la orice aso-

ciere cu puterile demonice, idoli, astrologie și magie; declararea credinței în Dumnezeu Tatăl, în opera de minuire a lui Hristos, prin viața, jertfa și învierea Sa și în lucrarea sfințitoare a Duhului Sfânt în Biserică. Deși este puțin probabil că toți convertiții erau conștienți de boala lor sufletească totuși botezul și admiterea la Sfânta Împărtășanie reprezenta o rupere radicală cu trecutul, iar darul harului divin le dădea tăria să trăiască potrivit imperativelor morale recunoscute de conștiința creștină. Cu alte cuvinte, creștinismul răspundea direct căutării umane după adevărata fericire, prin care se înțelegea ceva mai mult decât vagul sentiment al fericirii de moment. Filosofia stoică avea și ea ca temă fericirea, înțelegând-o însă ca o suprimare a dorinței.

Reținând această dimensiune a filosofiei stoice, creștinismul va accentua asupra harului lui Dumnezeu care face posibilă viața creștină, asupra dragostei lui Dumnezeu ca țintă supremă a omului și asupra „milostivirii” față de aproapele. Mai ales această iubire față de aproapele — ca reflectare a credinței — a fost lantul și cheia succesului.

„Priviți cum se iubesc creștinii între ei!” — a afirmat un filosof păgîn, preluat de Tertulian. Într-adevăr, milostivirea se făcea simțită în cazul celor săraci, al văduvelor și orfanilor; în vizite la frații închiși și condamnați la munci silnice; în acțiuni sociale în timpul foametei, cutremurelor, ciumei sau războaielor. Comunitatea creștină a ajutat, urmînd exemplul sinagogal, la înmormîntarea celor săraci, procurîndu-și propriile cimitire încă din sec. II. La fel, grija față de călători, față de misionarii și slujitorii Bisericii erau acțiuni bine concertate. Acțiunea de într-ajutorare s-a intensificat după primirea libertății, cînd Biserica a putut avea proprietăți și venituri pe care le folosea în acest scop.

„Nu v-am lăsat decît templele”

În planul vieții sociale, creștinismul nu a oferit emanciparea politică a femeilor și sclavilor, dar propovăduind egalitatea tuturor prin creație și în Hristos, a contribuit la stimularea unor noi relații inter-umane. Proprietarii creștini de sclavi erau îndemnați să-și elibereze sclavii în virtutea acestei egalități. În sec. IV, Biserica a început să protesteze împotriva sclaviei. Chiar dacă aceste proteste nu au fost revoluționare și nu au schimbat economia lumii antice, ele au avut o importanță istorică și morală deosebită, contribuind — măcar indirect — la afirmarea noilor relații feudale.

Dincolo de toate aceste activități de ordin social și ca o motivație a acestora, se regăsea permanent viața sacramentală a Bisericii, în centrul căreia se afla Sf. Euharistie (Sf. Liturghie) sau Cina Domnului. Partici-

parea la Sf. Euharistie și împărtășirea cu adevăratul „Trup” și „Sînge” al Mîntuitorului sub chipul pîinii și al vinului a menținut vie credința în jertfa mîntuitoare a lui Iisus Hristos dînd creștinilor tărie în chinurile persecuțiilor și capacitatea de a iubi dezinteresat pe semenii lor și de a-i ajuta în necazuri și nevoi.

În scrisoarea către împăratul Traian, scrisă pe la anul 111-112 (*Magazin istoric*, nr. 2/1991), proconsulul din Bitinia, Pliniu cel Tânăr, observa că „superstiția cea mare (adică creștinismul) s-a răspîndit pretutindeni”, iar Sf. Iustin Martirul și Filosoful (+ 165) preciza că: nu există popor, la care să nu fi fost predicat Hristos. Mai tîrziu, Sf. Irineu din Lugdunum (+ 202) afirma: „creștinismul s-a răspîndit și în provinciile Iberia (Spania), Alemania, la celții din Galia și Britania, în Egipt, Libia, Grecia, Siria și Asia Mică și în Orient”. Pe la anul 200, Tertulian (+ a. 225) arăta că religia creștină a cuprins toate țările, lăsînd „păgînilor” doar templele goale, fiind cunoscută pașilor, mezilor, elamiților, mesopotamienilor, frigilor, capadocienilor, în regiunile Asiei și Pamfiliei, în Egipt și în Ierusalim, apoi geturilor, maurilor, sarmaților, *dacilor*, și germanilor, și *scîților* (prin care trebuie să înțelegem și pe locuitorii din Dobrogea — *Scythia Minor*) și multor altora. *Faptele lui Toma*, scriere apocrifă din sec. III, menționează activitatea Sf. Apostol Toma în Persia și India. Prezența în India a Sf. Toma, considerată a fi legendă, a fost indirect confirmată prin descoperirile arheologice din Taxila (Takhashila) din sec. XIX, care au scos la lumină măturii privind existența împăratului Gondofornes, în timpul căruia Sf. Toma ar fi debarcat în India.

Cît privește numărul creștinilor în Imperiul roman la începutul sec. IV, Karl Biehlmeier admite cifra de 3-4 milioane de credincioși. De altfel, încă la sfîrșitul sec. II, creștinii aveau conștiința numărului ridicat al membrilor Bisericii. Tertulian scria: „Sîntem de ieri și am umplut toate ale voastre: orașele, insulele, locuirile întărite, municipiile, tirgurile, chiar castelele, triburile, decuriile, palatul, senatul, forul; nu v-am lăsat decît templele” (*Apologeticum* 37,4). Chiar dacă afirmația marelui scriitor creștin exagerează în scop apologetic, el nu ar fi făcut-o dacă nu s-ar fi întemeiat pe realitatea unei largi răspîndiri a creștinismului.

Împlinire a Vechiului Testament

Dar doctrina creștină nu s-a conturat nici ea fără tensiuni. Am putea spune chiar că ea este rezultatul unor vii dispute doctrinare și intelectuale ce au avut loc încă de la începutul existenței Bisericii creștine; avînd a se confrunta cu o serie de critici și opoziții atît din interiorul cît și din afara ei. Primii

critici au fost iudeii „ortodocși” sau tradiționaliști și de aceea nu trebuie să ne surprindă faptul că atenția gânditorilor și scriitorilor creștini a fost reținută, timp destul de îndelungat, de disputa dintre Biserică și Mozaism. În acest context se înscrie substanțiala lucrare a lui Justin Martirul și Filosoful, *Dialog cu iudeul Trifon*.

Fără a fi un tratat sistematic, lucrarea abordează temele-cheie ale controversei iudeo-creștine al căror numitor comun era universalitatea creștinismului. Creștinismul, susțineau creștinii, era religia universală spre care au privit profeții Vechiului Testament, iar apariția lui în istorie a fost prefigurată și pregătită de întreg Vechiul Testament. De aceea, departe de a fi contradicție cu tradiția vechi-testamentară, Biserica creștină se conturează ca împlinire a acesteia.

La aceste postulări statutare, iudeii au răspuns printr-o serie de argumente, respingând doctrinele creștine ca fiind interpretări alegorice sofisticate; ajustări periculoase care încearcă să transforme religia neschimbabilă descoperită lui Moise într-o credință accesibilă prejudecăților Neamurilor.

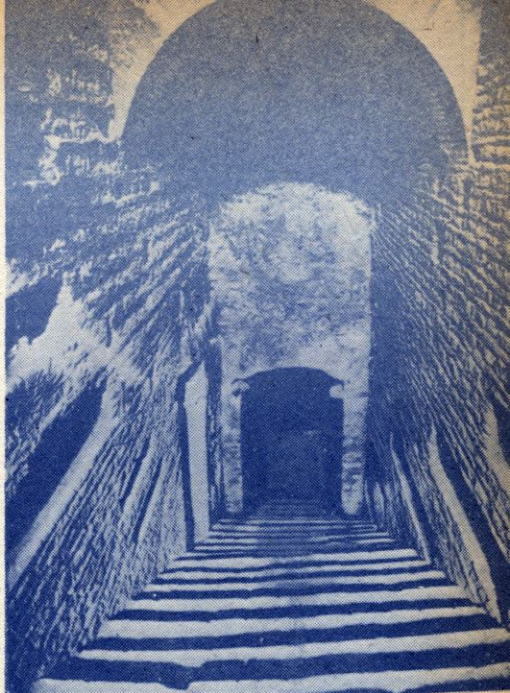
Replica creștină a fost clară: Dumnezeuul iudeilor, nu era oare și Dumnezeuul Neamurilor? (Cf. Romani III, 29-30). În plus, legea dată lui Moise a avut un caracter circumstanțial; de a-i opri pe israeliți să se amestece cu canaaniiții păgini, și astfel să păzească mărturia lui Jahve. Acest lucru este depășit. Mesia a venit, incluzând în noul Său legământ toate neamurile, abrogând vechiul legământ al cărui temei era legătura de sînge cu Avraam.

Se înțelege de la sine că disputele au fost mult mai minuțioase. De reținut cuvintele iudeului Trifon adresate Sf. Iustin la sfîrșitul dialogului: „Să nu-ți fie silă să-ți aduci aminte de noi ca de niște prieteni”. Acesta ar trebui să fie cuvîntul cheie al oricărui dialog și în zilele noastre!

Oponenți și mai agresivi a avut Biserica creștină în rîndul gânditorilor păgini. Să ne amintim în acest sens de Celsus, scriitor anti-creștin din timpul împăratului Marc Aurelius, împotriva căruia Origen (185-255) a scris, în jurul anului 246, un tratat, *Contra lui Celsus* — adevărat monument literar, de informație religioasă, dialectică, credință și zel inflăcărat pentru apărarea creștinismului.

Păgînii vedeau în creștinism o religie fără istorie, ceea ce pentru ei însemna fără valoare; întemeietorul creștinismului, Iisus Hristos, era un magician și un impostor, iar învierea o superstiție inventată de Apostoli și urmașii acestora. Filosofia greacă — considerau ei — era superioară creștinismului. Acuza cea mai gravă și care a cauzat cele mai multe necazuri creștinilor se referea la pretinsa lor adversitate față de puterea politică romană.

Față de aceste acuze, Origen formulează răspunsuri care nu se întemeiază doar pe tradiția orală și scrisă creștină, ci și pe o ar-

Intrarea în catacombele Domitillei din Roma - unul din cele mai vechi sanctuare ale religiei creștine din acest oraș

În p. 57: sarcofag din Ravenna, cu însemne creștine (sec. VI)

gumentare rațională și filosofică specifică filosofiei păgine, realizîndu-se în acest fel o simbioză intelectuală care, excluzînd posibilitatea sincretismului, permitea îmbogățirea tradiției creștine, prin înglobarea unor noi elemente de gândire în structura sa doctrinară.

Încercînd să clarifice atitudinea creștinilor față de autoritatea romană, Origen spunea că creștinii se supun autorității, după porunca Apostolului, însă — și, aici el îi urmează lui Platon — scopul statului este să răspîndească cultura și civilizația. Numai în acest sens puteau creștinii să-l ajute pe împărat, să colaboreze cu el la menținerea dreptății, să lupte pentru el. Pentru Origen, statul roman era cîmpitor, militarist și războinic. Pentru a se bucura de sprijinul efectiv al creștinilor, acest stat trebuia să devină îngăduitor și pașnic.

Chiar dacă în sec. II și III literatura creștină, ilustrată și de autori ca Tațian Atenianul, Meliton de Sardes, Tertulian, Eusebiu al Cezareei, Atanasie cel Mare, Sf. Ioan Gură de Aur, Fericitul Augustin și mulți alții, avea precumpănitor nuanțe apologetice și polemice, paralel se conturează o literatură în care teologia creștină devine cîntec, sistematică și stabilă. Un exemplu elocvent în

acest sens îl descifrăm în opera Sf. Irineu din Lugdunum — Lyon (140-202), de la care ne-au rămas doar două lucrări complete și o serie de fragmente. Este vorba de *Combaterea și nimicirea științei cu nume mincinos* și *Demonstrația predicării apostolice către frațele Marcian* — un compendiu de învățături esențiale scris pentru orientarea prietenului său Marcian.

Deviza: *semper eadem* — întotdeauna aceeași?

Cea dintâi, cunoscută și sub un titlu scurt, *Contra ereziilor* (*Adversus haereses*) rămîne, chiar și după descoperirea bibliotecii gnostice de la Nag Hamadi (Chenoboskion), un izvor decent și onest pentru istoria izvoarelor mișcărilor sectare și eretice din sec. III. Polemica Sf. Irineu este îndreptată împotriva gnosticilor — Valentinian și Macion. Linia generală a argumentelor este cea fixată de Sf. Justin Martirul, căreia îi dă un curs sistematic, coerent. Nu originalitatea este lucrul cel mai de dorit la un teolog, ci păstrarea drumului fixat de autoritatea Scripturii și de Biserica apostolică, adică acele Biserici întemeiate de Sf. Apostoli și care au păstrat cu scrupulozitate tradiția fondatorilor lor. Erezia se naște din dorința de a fi nou, din trunchierea adevărului, din îndepărtarea de la tradiția Bisericii, *semper eadem* — întotdeauna aceeași.

Influența Sf. Irineu s-a făcut simțită în generația imediat următoare. Atît Ipolit (170-236), cît mai ales Tertulian din Cartagina se vor inspira din opera sa.

Critic neîmpăcat al idolatriei, acesta din urmă, primul autor latin creștin, inițial avocat, apoi preot, cere creștinilor să se angajeze în luptă decisivă împotriva acesteia, întrucît credințele idolatre sînt lucrări ale diavolului.

În unele texte, de obicei în cele antignostice, Tertulian se adresează cu dispreț filosofilor care pretindeau că învață adevărul, exclamînd sfidător fraza care l-a făcut celebru: „Cred fiindcă este absurd”.

Aspirațiile sale ultra-rigoriste l-au determinat în cele din urmă să părăsească Biserica, intrînd în secta montaniștilor (mișcare eshatologică din sec. II, întemeiată de Montanus în Frigia; în Africa romană devine o mișcare ascetică, rigoristă, ceea ce l-a atras și pe Tertulian).

În gîndirea sa teologică, Tertulian întrebuează cu precădere Sf. Scriptură, preferînd interpretarea istorică și literală. Datorită contribuțiilor sale la modelarea, sistematizarea și afirmarea învățăturii creștine a fost considerat „Părintele teologiei latine”.

Tot pe continentul african, la Alexandria în Egipt — unde există o îndelungată tradiție a muncii intelectuale și filosofice încă

înainte de apariția creștinismului — s-a conturat unul din cele mai puternice centre ale teologiei creștine. Acolo exista Școala de filosofie greco-iudaică al cărei exponent de frunte a fost Filon din Alexandria (c.20 î.Hr.-c.50 d.Hr.), exeget și gînditor evreu care a încercat să armonizeze platonismul cu tradiția iudaică. Iar ca o continuare a tradiției intelectuale, aici va fi întemeiată și o școală catehetică creștină, ai cărei corifei vor marca întregul curs al literaturii creștine, cel mai important fiind Origen.

Origen (185-255) este considerat un adevărat gigant al teologiei creștine primare, opera sa însumînd peste 800 titluri. Dintre lucrările sale reținem *Comentarii la Sf. Scriptură*; *Despre principii* (*De principiis*), *împotriva lui Celsus*, *Stromatele* etc. (O parte din lucrările sale au fost traduse în limba română și publicate recent în colecția „Părinți și Scriitori bisericești”, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, București).

Conștient de importanța Sfintei Scripturi în disputele cu iudeii și ereticii, Origen s-a angajat într-o muncă filologică laborioasă, încercînd să stabilească, prin prezentarea paralelă a textului original ebraic și a traducerilor grecești existente, un text autoritativ. În acest scop el a alcătuit *Hexapla* și *Tetrapla*, cele șapte și, respectiv, cele patru versiuni ale Vechiului Testament existente în vremea sa.

Cea mai importantă lucrare teologică a lui Origen este *Despre principii*, considerată a fi „primul manual de doctrină a Bisericii patristice” (I.G.Coman, *Patrologie*, vol.II, p.330). Tratatul abordează o gamă largă de teme doctrinare grupate în patru cărți: despre Dumnezeu și ființele cerești; despre om și lumea materială; despre libertate și consecințele ei și despre Sfînta Scriptură. Prin această lucrare Origen a dorit să dea un „corpus de adevăruri”, un „corpus de doctrină”, cu demonstrații și argumente, fie descoperite în Sfînta Scriptură, fie deduse logic.

Din nefericire, lucrarea nu s-a păstrat în întregime și nu putem cunoaște cu exactitate gîndirea absolut autentică a lui Origen, așa cum a dezvoltat-o în acest tratat. Speculațiile sale filosofice și teologice au sugerat adeseori teorii îndrăznețe, neacceptate și chiar condamnate de către Biserica, autorul fiind învinuit de erezie. Cu toate acestea, Origen rămîne nu atît un punct de hotăr, cît mai degrabă temelie pe care s-a clădit gîndirea teologică creștină de după el.

Privită în ansamblu, literatura creștină din primele veacuri marchează activitatea de auto-definire a Bisericii, atît în fața atacurilor iudeilor și păgînilor, cît și a tendințelor sectare și eretice care au lovit cu precădere în autenticitatea tradiției și a învățăturii ei. ■

(va urma)

CĂLĂTOR PRIN IMPERIUL ROMAN

CATHERINE SALLES

Se călătorea mult în lumea romană și pentru diverse motive¹. Centralizarea administrativă a Imperiului impunea numeroase deplasări guvernantorilor provinciilor, magistraților și tuturor acelor care erau obligați să se ducă la Roma. Armatele care își schimbau cantonamentul, împărații și suita lor aveau, de asemenea, nevoie să circule repede și comod. Dar exista și un număr mare de particulari care se deplasau dintr-o parte a Imperiului într-alta: comercianți și oameni de afaceri, preoți și pelerini, învățați dornici de a studia la fața locului un fenomen natural sau o curiozitate arheologică, trupe de ariști ai căror renume atrăgea spre orașele unde dădeau spectacole numeroși amatori veniți din toate regiunile, în sfârșit, simpli turiști. Cel mai renumit dintre acești călători a fost, fără discuție, împăratul Hadrian, care a vizitat numeroase provincii ale Imperiului, în mod special Grecia și Egipt.

La început a fost Via Appia

Pe jos, călare, în trăsură, se circula deci foarte mult în imperiu. Trebuie spus că rețeaua rutieră construită de romani era impresionantă. Nu exista regiune care să nu fie străbătută de drumuri terestre. Intențiile inițiale ale constructorilor au fost strict strategice, căci ei vroiau să ofere trupelor posibilitatea să se deplaseze rapid și să asigure astfel dominația romană asupra țărilor cucerite. Dar intențiilor militare li s-au suprapus imperativele economice. Căci romanii au înțeles repede ce avantaj rezulta din circulația bunurilor între provincii și din eliminarea obstacolelor care izolau fiecare regiune. Drumurile au fost astfel un factor important în procesul de romanizare.

În anul 312 î.e.n., censorul

¹ Reproducem acest articol într-o formă prescurtată din revista *Historia*. Autoarea este conferențiar la Universitatea Paris-X.

Appius Claudius a deschis lucrările de construire a primei mari căi de comunicație, Via Appia, care lega Roma de Capua. Magistratul republicii i-au continuat opera și la sfârșitul secolului I î.e.n. Italia întreagă era brăzdată de drumuri al căror punct de plecare era Roma. Rețeaua a fost extinsă în provincii de primii împărați romani, astfel încât la sfârșitul sec. I e.n. toate regiunile, chiar și cele mai îndepărtate, erau accesibile pe drumuri terestre. Antoninii (96-192) și-au legat numele mai ales de completarea rețelei de la frontierele imperiului și din provinciile nou cucerite. Traian a pus să se traseze un drum pe malul drept al Rinului, iar Hadrian altul, de-a lungul Dunării. În Arabia, căi strategice protejau *limes*-ul și Hadrian a insistat mai ales asupra drumurilor care făceau joncțiunea între taberele militare. Se pot evalua la mai mult de 350 căile de comunicație, care în sec. II acopereau aproape 80 000 km pe ansamblul imperiului.

Inginerii romani au atins un înalt grad de tehnicitate în construirea acestor drumuri și în întreținerea lor. În măsura posibilităților, ele urmau o linie dreaptă, pentru a îngădui armatelor să se deplaseze rapid de la un punct la altul. Mina de lucru era alcătuită în general din militari, ajutați și de civilii din regiunea respectivă. Pe traseul viitorului drum, delimitat de două șanțuri paralele, se săpa pînă la atingerea rocii. Apoi erau suprapuse mai multe straturi ca să asigure soliditatea drumului și să fie pus la adăpost de infiltrații: mai întii o fundație de piatră concasată, pe urmă un strat de pietriș sau de nisip destinat să dea suplețe ansamblului, în sfîrșit un placaj fie din lespezi de piatră, fie din bolovani mari. Totuși, tehnicile erau departe de a fi uniforme, iar inginerii trebuiau să se adapteze configurației terenului fiecărei regiuni. Drumurile erau ușor bombate, pentru a permite scurgerea apei. În orașe, ele erau

marginite de trotuare. De obicei, o cale laterală era rezervată circulației pietonilor și călăreților. Era necesar, de asemenea, să se prevadă lucrări de artă, cum sînt podurile, zidurile de susținere și chiar tuneluri, în regiunile muntoase. Resturile unui drum tăiat în stîncă se pot vedea la Val d'Aosta și ele poartă încă urmele fagășelor de roată care înlesneau rulajul carelor în acele locuri deosebit de periculoase.

Pentru a permite încrucișarea a două trăsuri, lățimea drumurilor varia între 5 și 7,50 m. Cheltuielile construcției erau împărțite între Tezaurul public, autoritățile locale și, fără îndoială, proprietarii terenurilor traversate. Anumii împărați și-au adus contribuția lor personală la aceste lucrări, cum a făcut Hadrian, care a participat cu bani la refacerea Viei Appia și a subvenționat construirea de poduri pe un drum african.

Pentru a ușura traseul călătorilor, *miliarii*, strămoșii bornelor noastre kilometrice, erau așezați de-a lungul drumurilor. Aceste coloane de piatră, înalte de doi pînă la trei metri, erau plasate la fiecare milă romană (= 1472,50 m) și indicau distanța fie pînă la Roma, pentru Italia, fie pînă la un oraș important pentru provincii. Augustus a pus să se așeze în Forul roman *miliarul* de aur (făcut din marmură gravată cu litere aurite), punctul teoretic de plecare al tuturor drumurilor din imperiu. Bornele precizau și numele magistratului sau al împăratului care comandase construirea drumului și uneori detalii asupra particularităților lucrărilor efectuate. În anumite provincii, unde persistau obiceiuri locale, călătorii străini puteau fi descumpăniți de distanțele înscrise pe acești *miliarii*, pentru că, de exemplu, în Galia, acestea erau măsurate uneori nu în mile romane, ci în leghe celtice, de 2 222 m una, ceea ce atrăgea probabil multe confuzii!

Filosoful și vameșul

În toate epocile trecerea vămii a dat naștere la încurcături pitorești între călători și vameși. Mărturie și aventura celebră a filosofului de la sfîrșitul sec. I, Apollonios din Tiana, care, în cursul uneia dintre călătoriile sale, s-a prezentat la postul de la Zeugma, la frontiera ce separa Imperiul roman de Mesopotamia. Un tabel afixat în fața biroului de dări indica taxa de 25% percepută pe toate mărfurile ce treceau frontiera. Invitat de către vameș să declare ceea ce transporta, Apollonios i-a răspuns:

- Duc Sobrietate, Dreptate, Adevăr, Stăpînire de sine, Valoare și Răbdare.

Vameșul zelos, convins că este vorba de sclavele călătorului, i-a întins atunci formula-rul respectiv.

- Imposibil, i-a răspuns Apollonios, nu sclave am luat cu mine, ci stăpîne!

Sandale pentru... cal

Crearea poștei imperiale de către Augustus a determinat construirea de popasuri și clădiri ale poștei. Pentru a îmbunătăți sistemul de transmitere a veștilor prin mesageri, care pînă atunci se schimbau din oraș în oraș, împăratul a avut ideea de a încredința unui singur om grija de a purta o misivă, oricare ar fi fost distanța de parcurs. Trebuia deci să prevadă popasuri destul de apropiate pentru a-i permite poștaşului să schimbe calul sau trăsura. S-a stabilit astfel un sistem perfecționat de stații de etapă care au permis poștei imperiale să atingă performanțe remarcabile. La fiecare 12 kilometri, un simplu popas îngăduia să se schimbe fugarul sau atelajul și, la cite șase sau opt popasuri, o clădire a poștei servea de adăpost pentru noapte.

Depeșele urgente erau în-

credințate cavaleriștilor de elită, în general întovărășiți de câte un rîndaș, călare și el. Dar cea mai mare parte a poștașilor foloseau trăsurile administrației, în general care mari de origine galică, cu patru roți, trase de doi sau patru cai, transportînd scrisori, colete și caselele conținînd fondurile destinate armatei sau magistraților din provincii. Decrete imperiale limitau greutatea pachetelor încărcate pe aceste trăsuri de

poștă la 1 000 livre romane, adică 327 kg. Bagajele mai mari — mărfuri pentru armată, echipament al soldaților — erau transportate pe care grosolane, fără coviltir, trase de catîri sau boi, ce adesea erau folosiți și pentru repararea legionarilor bolnavi.

Eficacitatea poștei era asigurată de o infrastructură mereu îmbunătățită. Clădirile poștei erau prevăzute cu toate facilitățile menite să evite orice întârziere în îndrumarea curierului, iar stăpînul dispunea de o adevărată armată de meșteșugari: căruțași, rîndași, catîrgii și veterinari care se apucau de treabă imediat după sosirea poștașilor, pentru a deshăma trăsurile, a pansa și eventual a îngriji caii și a repara stricăciunile. Camerele, grajdurile, remizele, atelierele de reparații și hambarele pentru furaje și provizii erau, bineînțeles, rezervate acelor care puteau prezenta permisul de liberă trecere și diplomele cancelariei imperiale. Reglementările erau foarte stricte în această privință. Doar înalții magistrați ai imperiului beneficiau de permise care le acordau dreptul de a folosi avantajele poștei, fie pentru a expedia propria lor corespondență, fie pentru a poposi, în timpul deplasărilor lor, în clădirile poștei.

Acest serviciu era copiat după organizarea militară, iar infracțiunile erau aspru pedepsite: ținuta murdară a stațiilor, călătoria fără permis de circulație, încălcarea normelor de greutate a mărfurilor transportate, întârzieri fără motiv pe itinerariul prevăzut prin foaia de parcurs nu sînt decît cîteva exemple de situații ce atrăgeau pedepse prevăzute prin ordonanțele imperiale. Traian a înființat așa-numiții magistrați ai vehiculelor, pentru a administra această enormă mașinărie care era poșta, condusă, începînd din vremea domniei lui Hadrian; de un prefect al

vehiculelor.

Particularii de rînd, evident, nu aveau aceeași această structură. Ceea ce nu i-a împiedicat să călătorească chiar pe trasee foarte lungi. Cei mai săraci circulau pe jos. Ceilalți călătoreau călare, pe cal sau catîr, și erau urmați de unul sau mai mulți sclavi încărcăți cu bagaje. Pentru a proteja picioarele cailor, se foloseau *hiposandale*, plăci de fier legate prin curelușe. Mulți preferau să călătorească în trăsura sau în car așa încît pe drumurile romane puteai întîlni vehicule de toate soiurile: care greoaie cu coviltir, cu patru roți, capabile să transporte o familie întreagă, cabrioletușoare, cu două roți, rezervate amatorilor de viteză sau elegante trăsuri bretonne. Pentru personajele importante erau rezervate carete de mare lux, prevăzute cu toate comoditățile, în care puteau să citească, să scrie, să mănînce și să doarmă. Enorme convoaie, trase de cîte 30 cai, transportau blocuri de piatră sau de marmură destinate construcțiilor. La porțile tuturor orașelor se puteau închiria cai de călărie și trăsuri, căci transportul public nu fusese încă inventat și fiecare trebuia să își găsească singur mijloacele de locomoție, potrivite călătoriei proiectate.

Hanul „La Trei Taverna”

Odată ce a lăsat în urmă necropolele care se întindeau de-a lungul drumului la ieșirea din oraș, călătorul începea periplul său care putea să-i rezerve multe surprize. Pericolele erau multe, mai cu seamă în regiunile izolate, căci tîlharii și animalele sălbătice stăteau la pîndă. Ca o măsură suplimentară de precauție, drumurile evitau să traverseze spațiile împădurite, propice întîlnirilor primejdioase. Numeroase sînt

Strămoșul hărții rutiere

Pentru acești mari călători care au fost locuitorii lumii romane, erau necesare itinerare cuprinzînd traseul drumurilor, etapele și distanțele. Agrippa, care s-a preocupat de îmbunătățirea și modernizarea rețelei rutiere a imperiului, a expus la Roma, sub porticul lui Octavian, o hartă cu parcursul tuturor căilor de comunicație.

Două documente, deși posteroare sec. II, ne dau o idee despre ceea ce era o hartă rutieră a epocii. Primul, *Itinerarium Antonini*, fără îndoială o reluare de la sfîrșitul sec. III a unui traseu din vremea lui Caracalla (211-217) dă lista marilor drumuri și a stațiilor de popas.

Al doilea, *Tabula Peutingeriana*, cunoscută prin intermediul copiei medievale a unei hărți de la începutul sec. III, prezintă desenul schematic al drumurilor și caracterizează fiecare oraș traversat printr-o vîinletă simbolică: un oraș important este semnalat prin imaginea a două turnuri cu acoperișuri ascuțite; o stațiune terminală prin imaginea unei clădiri care înconjură un bazin; un port printr-un far etc.

Chiar și simpli particulari dispuneau de hărți rutiere: astfel la Vicarello, în Etruria, s-au găsit pahare de argint pe care sînt gravate numele stațiilor care jalonează traseul de la Cadix la Roma, precum și distanțele care le separă.

inscripțiile care amintesc pe-ripetiile nefericite, ale unor călători atacați, despuiați și răniți de către hoții de dru-mul mare organizați în bande de temut.

În afara primejdiilor și în-tîmpărilor ținînd de condițiile atmosferice sau de piedicile neprevăzute, călătorul trebuia să mai facă față numeroase-lor taxe și vămi care erau achitate la intrarea într-un oraș, la trecerea unui pod sau printr-o trecătoare ori la frontierele statului. Percepute la început de societățile de publicani, aceste taxe au fost trecute la sfîrșitul sec. I sub jurisdicția magistratilor impe-riali. Dacă guvernatorii de provincii și militarii erau ex-ceptați de la aceste rede-vențe, particularii erau în mod constant solicitați să-și plătească trecerea, precum și pe aceea a sclavilor lor, a animalelor și a mărfurilor. Un asemenea tarif, datînd din anul 90, pentru drumurile mi-litare ce duceau de la Nil la Marea Roșie, ne oferă un model al prețurilor practicate: un căpitan de navă trebuia să dea 8 drahme, un matelot 5 drahme, soțiile soldaților erau taxate cu 20 drahme iar curtezanele cu 108 drahme! Alt tarif, datînd din anul 202, da detalii cu privire la taxele percepute asupra mărfurilor intrate în cetatea africană Za-rat: 6 sesterți pentru un sclav sau un cal, 1 sesterț pentru o oaie, 2 sesterți pentru o am-foră de vin (în jur de 26 litri), aceeași sumă pentru treizeci de kilograme de smochine sau de curmale.

După o lungă zi de mers, călătorul trebuia să găsească un loc pentru a petrece noaptea. Persoanele impor-tante știau că după legile ospitalității în vigoare în lumea antică, puteau fi găzduite în locuința unui notabil local. Pentru oamenii de condiție modestă existau numeroase hanuri de-a lungul drumu-rilor, la porțile orașelor și de-seori în imediata apropiere a clădirilor de poștă. Firme precum „La Trei Taverne”, „La Stîncă Roșie”, „La Fe-nix”, semnalau prezența

acestor hanuri care ofereau locuință și masă, precum și un adăpost restrîns pentru catiri și cai. Un hangiu din Bologna promitea clienților săi băi confortabile ca în Ca-pitală; un confrate din Anti-bes anunța o listă de bucate deosebite. Totuși, aceste sta-bilimente erau în genere murdare, puțin confortabile și nu primeau decît o clientelă foarte umilă, dacă judecăm după grafiturile lăsate pe pe-reții hanurilor din Pompei. Catirgii, hamalii și indivizii dubioși se regăseau în sala comună, unde scandalurile erau frecvente. În cîteva rin-duri, călători fără noroc au fost asasinați de către tovară-șul de cameră sau de către hotelier, atrași de banii pe care îi transportau. Aici se puteau găsi și divertismente pentru noapte, căci soția gi-rantului și slujnicile sale cu-mulau funcția de chelnerițe și de curtezane. O savuroasă inscripție, găsită pe mormin-tul unui hotelier, amintește fără ambiguitate serviciile pe care le oferea clientelei sale:

— Hangiule, fă-ne soco-teala.

— Ai luat o măsură de vin și piîne: 1 as. [monedă divi-zionară romană], tocană: 2 ași.

— Dreptu-i.

— Pentru fată: 8 ași.

— Și asta-i drept.

— Fin pentru catir: 2 ași.

— Catirul ăsta o să mă rui-neze!

În timp ce curierii, care dispuneau de această struc-tură, parcurgeau în jur de 75 km pe zi, ceilalți călători de-pășeau rar media de circa 45 km. Dar rețeaua rutieră din imperiu ușura foarte mult de-plasarea tuturor acelor care, din motive profesionale sau din plăcere, trebuiau să în-frunte hazardul unei călătorii. Segmentele de căi de comu-nicație romană ce există încă, ici și colo, îngăduie să apreciem mai corect calitatea a ceea ce a fost una dintre florile civilizației romane. ■

Traducere de
Gloria CEACALOPOL

ROATA ÎN AMERICA CENTRALĂ

Opinia, larg răspîndită, că vechile civilizații ale Americii Centrale nu cunoșteau roata este pusă sub semnul între-bării de descoperirile arheo-logice din ultima vreme. La început, au apărut mici obiecte de lut, asemănătoare unor jucării, prevăzute cu roți. Descoperirile erau rare și razele; ele nu permiteau specialiștilor să stabilească rolul și destinația obiectelor respective.

O descoperire anunțată de revista *Pour la science* (ver-siunea franceză a publicației *Scientific american*), din luna martie 1988, ar putea aduce unele lămuriri. Cercetătorul Richard Diehl, de la Universi-tatea din Alabama, a efectuat săpături pe teritoriul așezării Tula, fondată în jurul anului 750 de către tolteci, a căror civilizație a precedat-o pe cea a aztecilor. Acolo în nord-ul Mexicului, el a găsit 79 fragmente provenite de la aproximativ 27 diferite figu-rine de animale. Labele erau străbătute de un ax pe care se învîrteau două roțițe. Figu-rinele găsite intacte — ma-joritatea reprezentau cîini — măsurau aproximativ zece centimetri. S-a spus că erau obiecte de cult. Faptul că fi-gurinele au fost descoperite în partea de nord a orașului, printre ruinele unor case de locuit, pare să indice că ele serveau unor ceremonii ce se desfășurau acolo, și nu în templu.

Potrivit lui R. Diehl, ideea roții a apărut, probabil, pe țărmul Golfului Mexic, puțin înaintea anului 900. Ea s-a răspîndit apoi cu rapiditate spre Mexicul central și Salva-dor. De ce nu a fost însă roata utilizată pentru tran-sport? Un răspuns l-ar putea constitui absența animalelor de tracțiune. Aspectul miștî-nos al zonei de coastă a Me-xicului și relieful accidentat al regiunilor centrale nu faci-litau nici ele utilizarea roții.

ȚIGANII

Un popor își caută istoria (III)

IOANA URSU, VALERIU BUDURU

„Iar când se întorc cu toții seara la corturi, atunci să auzi răcnete de copii ce cer de mâncare, latrete de cîini gonîți de la ceaunul cu mămăligă, nechezuri de cai ce vin de la păscut, cîntece de flăcăi și fete mari ce se întorc din luncă de la culesul fragilor, sfezilor, dîmbarilor, vîete, boboale, chiole, sunete de cobze, de scripce, de drimbe: toate acestea la un loc ridicîndu-se în văzduh odată cu fumul ce iese de sub fiecare șatră”.

În acest fel descria Vasile Alecsandri, tot în Istoria unui galbîn..., o seară de vară într-o șatră de nomazi. Imaginea putea fi întâlnită în diverse locuri, în care țiganii își

așezaseră sălașele lor. În București, un astfel de loc — între cele două războaie mondiale — era o groapă de dincolo de gara Obor, unde se afla un fel de cartier general al țiganilor nomazi. În zorii zilei, de aici, din corturile smolite, pentru a nu pătrunde ploaia, cîrpite cu zeci de petice, plecau țiganii în căutarea lucrurilor și strîngerea resturilor.

lor de prin gunoaie, mulți dintre ei nedin-du-se în lături să înșele pe cine se putea și să fure câte ceva. Toată ziua, în groapă nu se azeau decât lătratul cînilor și tusea răgușită a vreunei babe bolnave. Dar de îndată ce se lăsa seara și țiganii se întorceau de la lucru, groapa devenea, cum scrie o publicație a vremii, „o mare de capete”.

Barbu Lăutaru și Franz Liszt

Imaginea țiganului strigîndu-și meseria, anunțînd cu voce tare că el spoeste tingiri, repară cazane, cumpără haine vechi, a fost și este încă cunoscută în multe locuri de la noi. Așa cum au fost și încă au rămas o prezență pitorească țigăncile cu sau fără ghioc, care sînt gata să-ți prezică viitorul, florăsele, „ursarii”, tarafurile ce dau farmec horelor și nunților, animă petrecerile sau, ca să ne referim la meserii mai prozaice, fierarii ce repară carele țăranilor, le ascut coasele și sapele, așa cum odinioară le ascuteau fiarele de plug.

Țiganii practică cele mai diverse meserii. Dar nici una nu le este mai aproape de suflet ca muzica. Toți cei care le-au observat viața și preocupările le-au remarcat această înzestrare pentru muzică, acele particularități pe care ei le manifestă în interpretare și care le-au adus multă faimă. „Muzica lor e dulce și melancolică, stridentă și sălbatică; e un dor straniu în fiecare notă și cu cît sînt strunele mai vesele, cu aît mai mult ești aplecat să plîngi”, nota regina Maria într-una din scrierile sale, *Tara mea*.

În cronicile vremii s-au păstrat numeroase alte mărturii despre puternica impresie pe care o producea muzica interpretată de țigani. Ei întrec în această privință — se remarcă într-o astfel de mărturie — pe mulți alții, „chiar pe perși, precum au mărturisit și însuși Hanul, frațele Șahului Persiei, carele, trimis la Napoleon Bonaparte ca ambasador și întorcîndu-se din Franța prin Țara Românească în anul 1810,

Atunci începeau socotelile, „împărțirea banilor și a sticlelor cu țuică, între camarazii care se injură, se sculpă, se bat cu pumnii, cu bilele sau cu cuțitele. Pînă tîrziu noaptea, bulibașa, făcînd uz de autoritatea lui, judeca și potolea certurile supușilor săi. Iar atunci cînd încăierările depășeau autoritatea lui, trebuia să intervină poliția”.

s-a minunat de talentul lăutarilor țigani... Ei cîntă și din gură de minune și fără a avea o învățătură oarecare sistematică compun și cîntece foarte dulci, încît și muzicanții Europei îi admiră”.

Apreciată în cele mai diverse cercuri, muzica interpretată de țigani puncta deseori și ceremoniile domnești. Consulul Prusiei la Iași și București, Kreuchely — Schwerberg scria ambasadurului prusian la Constantinopol că, în cortegiul ce însoțea intrarea domnitorului Grigore al IV-lea Ghica în București, la 6 noiembrie 1822, în rîndul al șaptelea, în fața domnului, venea armașul călare cu ofițerii săi și înconjurat de peste 200 țigani, cîntînd din tot felul de instrumente. Documentele vremii consemnează și faptul că în timpul revoluției de la 1821, cînd a avut loc bătălia de la Drăgășani, dintre eteriști și otomani „batalionul sacru” format din tineri greci înainta „avînd în fruntea sa și muzica de țigani a boierului Constantin Goleșcu, pe care o luase de la Colintina”.

Din rîndul țiganilor s-au ridicat artiști de vază în domeniul interpretării, apreciați de cei mai de seamă cărturari și oameni de artă de la noi ca și de peste hotare. A rămas, de exemplu, celebră întîlnirea dintre Barbu Lăutaru și marele pianist și compozitor Franz Liszt. Aflat la începutul anului 1847, în trecere prin țara noastră, în drum spre Rusia, unde fusese invitat de țar, Liszt a dat cîteva concerte în casele vistiernicului Alecu Balș. La unul dintre ele a fost invitat și Barbu Lăutaru cu taraful lui, ale căror cîntece l-au încîntat pe renumitul oaspete. Adresîndu-i-se, Liszt i-a spus: „Barbule, m-ai făcut să cunosc muzica ta: am să te fac s-o cunoști și pe

a mea”. Și așezîndu-se la clavier, a interpretat cîteva melodii. Barbu l-a ascultat cu sfînțenie, după care, „pe scripca sa”, a cîntat cu amănunțime „toată imitativaunea pianistului”. Nimic n-a fost uitat, „nici trilarile, nici arpegiile, nici variațiunile cu notele repetite, nici acele adorabile treceri din semiton în semiton, care-i sînt atît de obișnuite pentru a reveni la întîiul său motiv”. Cînd s-a sfîrșit cîntecul, Liszt l-a sărutat pe Barbu, apoi, „luînd, după vechiul obicei, paharul cu șampanie, i-l întinse, zicîndu-i: «Bea Barbule Lăutar, stăpînul meu, bea căci Dumnezeu te-a făcut artist și tu ești mai mare decît mine»”. Dar cîți alți interpreți de seamă n-au provenit din rîndul țiganilor! La sfîrșitul secolului trecut și începutul secolului nostru, printre cei mai renumiți a fost Cristache Ciolac, despre care Radu D. Rosetti scria cuvinte entuziaste: „Ceea ce a fost Barbu Lăutaru pentru generația lui, a fost Cristache Ciolac pentru a noastră. N-a fost artist priceput în ale meșteșugului să nu-l considere ca un fenomen. Enescu se delecta la ariile lui populare și Kubelic de cîte ori venea în țară nu se mai sătura ascultîndu-l... La cîte adunări domnești n-a cîntat el «Trăiască Regele», cîte evenimente mari din istoria României nu le-a slăvit cu vioara lui fermecată! C-a fost masă mare de 10 Mai, pe el l-au chemat; banchet la inaugurarea podului de peste Dunăre, tot pe el; și tot lui s-a adresat oficialitatea cînd s-a serbat nunta de argint a regelui Carol, căsătoria regelui Ferdinand sau mai știu eu ce paznic împăralesc”.

A murit, nota Rosetti, înconjurat de amintirile și mărturiile ce-i marcaseră faima, din care unele îi străjuiau pe-

reții camerei în care locuia: „Ici Legiunea de onoare sub portretul Președintelui Republicii [franceze] care i-o oferi-se cu o dedicație măgulitoare, colo autograful lui Enescu; mai încolo fotografia țarului dată cu mîna lui, omagii iscălite Sarah Bernhardt, Paderewsky, Robert de Flers, afișii ai afișia ale căror inimi le-a încălzit cu arcușul lui de vrăjitor”.

Renumite tarafuri de lăutari din țara noastră au cîntat la mari expoziții internaționale, lăsînd amintiri de neuitat. S-a povestit multă vreme despre o întîmplare la Expoziția Universală de la Paris, din 1900, la care a participat și țara noastră. La un moment dat, în timp ce interpreți din diferite țări, reușiți într-un pavilion, executau un concert, s-a întrerupt curentul electric și s-a stins lumina. Sala a rămas în întuneric. Toți ceilalți interpreți au întrerupt execuția. Numai țiganii români au continuat să cînte.

La expoziția organizată în vara anului 1938, tot la Paris, printre invitați s-a aflat și Fănică Luca, ale cărui interpretări s-au bucurat de o largă apreciere, inclusiv din partea unor suverani prezenți în acea vreme în capitala Franței. Gazdele l-au inclus în programul de sărbătoare a zilei naționale a Franței — 14 iulie — posturile de radio transmîndu-i *Steluța și Cîrșia*. A fost angajat să cînte la marele teatru Palladium din Londra. Ca semn de prețuire pentru talentul său, pictorul american Leslie Cauldwell i-a făcut portretul. A fost invitat să cînte și în Statele Unite ale Americii, dar a refuzat oferta, pentru că după cum mărturisise într-un interviu apărut în ziarul *România*, din 3 august 1938, „îi se usca sufletul în piept de dorul țării”.

Țiganii practică — cum am mai arătat — alte numeroase meserii, pe multe din ele cu pricepere și talent. Împrejurările istorice au făcut însă ca ei, în ansamblul lor, să considere munca într-o manieră diferită față de modul în care este privită îndeobște. Rele-

vînd acest lucru, Jean-Pierre Liégeois, în cartea sa *Tsiganes*, observă că țiganii au preferință față de acele activități care să le permită să rămîna cît mai independenți și mobili, să dispună de cît mai mult timp pentru alte preocupări. Îndeobște, ei se îndreaptă spre acele meserii care să nu-i lege permanent de un anumit loc, de o anumită instituție sau întreprindere. Fixarea țiganului de un anumit loc, subliniază autorul francez, este ca o boală sau nenoroc în afaceri.

Pe țigani nu-i preocupă prea mult faptul că astfel de activități sînt considerate de către populația care-i inconjoară ca marginale. Foarte rar ai să vezi, de exemplu, țigani agricultori. Unul din autorii care au scris despre țigani, Fr. Griselin, referindu-se la faptul că, în țările române, mulți țigani fuseseră împroprietăriți de către stăpînii lor, nota că „noilor” plugari nu le plăcea să-și muncească pămîntul, că „țiganul este cel mai rău și neglijent plugar. El va prefera o muncă mai grea și chiar mai primejdioasă, cu un cîștig mai mic, decît să stoarcă pămîntului binefăcător un cîștig și un trai mai bun”.

Independența și mobilitatea îi obligă să cunoască mai multe meserii, pe care să le exercite de la un caz la altul, atunci cînd, de exemplu, își schimbă localitatea sau țara. Există și situații în care țiganul își schimbă meseria după sezon. Iarna, de exemplu, cînd timpul este mai puțin prielnic deplasărilor și, ca atare, este silit să rămîna mai mult într-un loc, se ocupă cu lucrări de fierărie, iar vara cu negoțul ambulant.

Desigur, toate aceste considerații despre modul în care țiganii concep să-și desfășoare activitatea trebuie privite în perspectivă istorică, luîndu-se în considerație schimbările care au avut loc în ansamblul societății umane, inclusiv în lumea țiganilor. Ele se referă îndeosebi la îndelungata perioadă în care nomadismul, perpetua deplasarea de la un loc la

altul, de la un spațiu geografic la altul, ce a reprezentat una din trăsăturile de bază ale țiganilor.

Rigoriile tradiției

Lumea țiganilor este — cum am văzut — foarte răs-pîndită, dar și foarte diversă. Ea este alcătuită dintr-o sumedenie de grupuri mult deosebite între ele.

A fi țigan înseamnă a fi *rom, manuș, kalo, sinto*¹, termeni care, alături de alții, definesc grupuri distincte, segmente sociale diverse. De altfel, în lumea lor, ei nici nu folosesc termenul de țigan pentru a se defini, ci acelea de *rom, manuș* etc.

La baza alcătuirii acestor grupuri se află, de regulă, familia, legăturile de rudenie. Familia care la romi — de exemplu — poartă denumirea *de vica* este înțeleasă într-un sens foarte larg. Ea cuprinde descendenții unui strămoș îndepărtat și se definește printr-o serie de caracteristici, ca stil de viață, bogăție, sursă de venituri, tipuri de locuit.

Diferențele, diversitatea nu împiedică însă unitatea și funcționarea ansamblului. Solidaritatea este una din expresiile de bază ale acestei situații. Țiganii — cum se spune și azi — sînt foarte solidari. Această trăsătură se manifestă cu deosebită forță la nivelul grupului, cît și printr-o rețea largă de legături între grupuri.

Țiganul este foarte atașat de grupul său. Individul — menționează Jean-Pierre Liégeois — nu este nici cunoscut, nici recunoscut prin persoana sa, ci prin situația sa în interiorul unui grup de rude care-l definește. El nu este niciodată singur, nu poate fi niciodată solitar.

¹ În lucrarea sa, *Contribuțiuni la istoricul țiganilor din România*, istoricul George Potra explică astfel termenii de mai sus: *rom* (singular), *romi* (plural) = bărbat, *romni* = femeie; *manuș* (singular), *manușă* (plural) = om; *kalo* (singular), *kali* (plural) = negru; *sinto* (singular), *sinthi* (plural) = om de-al nostru, din Sindoi (populație din India vestică).

În acest cadru, un loc de prim plan îl ocupă căsătoria. Ea este unul din acele acte care trebuie să dea expresie nu atât dorinței partenerilor, ci intereselor familiilor sau grupului respectiv. Căsătoria este privită astfel ca o alianță menită să întărească relațiile în interiorul grupului sau în afara lui între două mari familii, să le sporească prestigiul și influența. Ea este un pact social între părți garantat și validat de societate.

Întreaga obște este astfel interesată de modul în care se realizează acest act. Ca atare, părinții tinerilor sînt cei care au cuvîntul hotărîtor în alegerea partenerilor. Și odată ce s-a ajuns la un consens în această privință, are loc cererea în căsătorie. Momentul este public și implică un anume ceremonial. La el participă pe lîngă cele două familii și majoritatea membrilor comunității unde are loc evenimentul.

Ceremonia durează cîteva ore, în jurul meselor de sîrbătoare. Se rostesc discursuri lungi și numeroase. La început, se vorbește prea puțin despre tinerii care urmează să se căsătorească. În schimb, se dezvoltă o întreagă retorică în jurul vieții romilor, al valorilor și filosofiei acestora, se evocă alianțele din trecut și necesitatea de a se realiza alianțe între familiile onorabile.

Apoi, puțin cîte puțin, tatăl băiatului, împins de unii dintre musafiri, se referă la scopul vizitei. Dar tatăl fetei are aerul de a nu înțelege, ceea ce relaxează discuțiile, făcîndu-le mai pasionante.

Nunta are loc la scurt timp după ceremonia cererii în căsătorie. Se întîmplă deseori ca vîrsta celor ce se căsătoresc să fie inferioară celei admise în țările în care se găsesc partenerii respectivi. De aici, rezultă o serie de greutăți pentru autoritățile locale. În primii ani după căsătorie, cînd tîna devine mamă, de exemplu, la înregistrarea oficială a copiilor, ea este înlocuită de o persoană a cărei vîrstă corespunde cerințelor legale, ceea ce duce, desigur,

la nenumărate încurcături și confuzii.

De regulă, soția este aceea care vine în familia soțului și, odată ajunsă aici, ea trebuie să fie cu totul la dispoziția soacrei. Adeseori certată, criticată, defavorizată în raport de surorile soțului, multă vreme ea rămîne o străină în noua familie și, în caz de conflict între soacră și noră, soțul se află, de cele mai multe ori, împotriva soției. Prin tradiție, copiii tinerei perechi aparțin soțului și familiei. Dacă din diverse motive, soția este silită să-și părăsească soțul și să se întoarcă la părinții săi, copiii nu o vor urma. Spațiul lor de educare îl constituie nu atât părinții cît comunitatea din care face parte familia soțului.

Tîna soție are o seamă de obligații. Ea trebuie să știe să cînte și să danseze și, la sîrbători, să onoreze astfel pe oaspeți. În unele familii are datoria să asigure — prin ghicit, vînzări de obiecte, ca și alte activități — mijloacele necesare rezolvării unor nevoi alimentare imediate.

Legăturile țesute prin alianțele matrimoniale sînt întărite și prin sistemul darurilor, care constă de obicei în cunoscutele salbe de galbeni. Părinții băiatului sînt aceia care trebuie să facă cuscilor lor acest dar, ca o compensație pentru pierderea fiicei, care plîcă în altă familie. Darul reprezintă, în același timp, și un gaj care obligă la cooperare, la respectarea înțelegerii.

Mărimea darului este o recunoaștere a valorii fetei, a măsurii în care ea a fost bine educată. Dacă se întîmplă ca băiatul să fie cel care merge în familia fetei, atunci nu se face nici un fel de dar.

Nu întotdeauna însă, aceste reguli tradiționale sînt respectate, tinerii hotărînd ei înșiși să-și unească destinul. Ei rezolvă problema așa cum o rezolvau pe vremuri și unii tineri țărani din satele noastre atunci cînd înfîlneau diferite opreliști în calea unirii lor, fugind pur și simplu.

O judecată fără drept de apel

Ce este *kris*? La romi, termenul desemnează instanța supremă care judecă abaterile grave de la acel cod de reguli ce asigură viabilitatea grupului. Nu este vorba de o instanță în sensul cunoscut al cuvîntului, cu sediu sau membrii permanenți. *Kris* este un fel de divan ce întrunește întreaga obște, chemată astfel să judece și să dea sancțiunile cuvenite celor ce intră în conflict cu normele obștei.

Kris nu se ocupă de abaterile mărunte. Acestea se rezolvă în cadrul unor dezbateri restrînsse. Dacă este vorba însă, de o faptă care lovește în coeziunea socială, cum ar fi, de exemplu, nerespectarea de către una din părți a pactului stabilit cu prilejul cererii în căsătorie, se face apel la instanța supremă.

Cum se procedează? Partea care se consideră în dreptăți se adresează unui rom, respectabil, cunoscut și apreciat de către obște, de regulă un om cu o familie numeroasă, cu merite în activitatea profesională, care n-a înșelat niciodată pe romi și despre care se crede că are capacitatea de a sugera soluțiile cele mai potrivite. În cazul în care cel solicitat consideră cererea ca justă, după ce se consultă și cu alți membri de seamă ai obștii, se angajează să pregătească întrunirea instanței.

În ziua fixată, în aer liber sau într-o încăpere corespunzătoare, are loc întrunirea *kris* la care participă — pe cît posibil — întreaga obște, bărbați, femei, copii. Pentru ca dezbaterile să fie cît mai obiective se urmărește ca la întrunirea respectivă să ia parte cît mai mulți membri din familiile neimplicate în conflict.

Principalul rol în cadrul dezbaterilor îl au bărbații. Femeile nu pot interveni decît în cazul în care sînt invitate

(Continuare în p. 77)

ASA VĂ PLACE ISTORIA ?

Pentru Spania, secolul XVI a însemnat o epocă de profunde contradicții. Pe de o parte, o grandoare și o strălucire fără precedent, Spania devenind în acea vreme cea mai importantă putere din Europa apuseană. Marile descoperiri geografice, la care marinarii spanioli participaseră din plin, au avut ca efect constituirea unui uriaș imperiu colonial, în care se spunea că soarele nu apune niciodată. O cantitate uriașă de metal prețios s-a revărsat asupra țării, venind din coloniile sale americane. Cultura spaniolă a epocii era ilustrată de nume ca El Greco sau Cervantes. Pe de altă parte, în această strălucire se puteau ușor constata germeii decăderii și ai prăbușirii: mizeria maselor populare, criza economică, determinată tocmai de cantitatea prea mare de metal prețios, momentele de apogeu ale 'Inchiziției', tendințele expansioniste exagerate ale claselor dominante, care au provocat pierderi umane și materiale ireparabile. Pe scurt, pentru Spania, bilanțul sec. XVI a fost negativ, traducându-se printr-o criză de mari proporții. Parțial această criză a fost depășită abia odată cu urcarea pe tron a dinastiei de Bourbon, care, în 1701, prin Filip V, duce de Anjou, a înlocuit dinastia de Habsburg, aflată la conducerea țării din 1516.

Un exemplu concludent al atmosferei existente la Curtea din Madrid în timpul domniei lui Filip II (1556-1598)¹, îl constituie și cazul lui Antonio Pérez, secretar de stat și confident intim al suveranului.

FILIP II —

ANTONIO PÉREZ:

conflict

sau intrigă obscură?

EUGEN DENIZE

Resentimente și neîncredere

Procesul sau, mai bine zis, procesele lui Antonio Pérez aparțin istoriei prin importanța personajelor implicate în ele, prin cauzele care le-au

generat, precum și prin urmările lor: răscoala, invazia și supunerea de către spanioli a Aragonului, în aceste împrejurări, vechea lui Constituție fiind abrogată. Totodată, ele aruncă un plus de lumină asupra caracterului și politicii lui Filip II.

Despotul fanatic și vindictiv, Filip II (sus), și orgoliosul său ministru, Pérez

¹⁻² Magazin istoric, nr. 7-8/1969, 3/1970, 3/1983; 8, 9/1983.

Personajele principale ale intrigii — puține, dar reprezentative pentru viața politică spaniolă a vremii — sînt Filip II (1527-1598) și secretarul său Antonio Pérez (1539-1611). Primul, fiul lui Carol Quintul și al Isabellei de Portugalia, este prototipul regelui de cabinet, despot fanatic, mărginit și rapace în același timp, foarte prudent, bănuitor și vindictiv. Al doilea provine dintr-o familie de mici nobili (hidalgos) aragonezi și este cel mai important secretar al regelui. Deține sigiliul și cifrul regal, răspunde de problemele Țărilor de Jos, aflate din 1556 în stăpînire ramurii spaniole a Casei de Habsburg, și ale Portugaliei, ocupată de spanioli în anii 1580-1581. Foarte capabil, chiar indispensabil în anumite probleme politice, plin de farmec și de succes în societate, dar foarte orgolios și risipitor, Pérez nu ezită să recurgă la orice mijloace, inclusiv crima și trădarea, pentru a-și asigura resursele financiare necesare unei vieți cu adevărat princiară. Ceea ce provoacă invidia, bănuiala și ranchiuna multor demnitari din anturajul monarhului, gata să-l compromită în orice clipă.

Alături de cei doi, și nu mai puțin importanți, sînt Don Juan de Austria (1545-1578), fiul lui Carol Quintul și al Barbarei Blomberg, deci fratele vitreg al lui Filip II, și secretarul său Juan Escovedo (1535-1578). Primul are o fire diametral opusă regelui, este un om întreprinzător, de acțiune, un foarte bun comandant militar, învingător al otomanilor în vestita bătălie de la Lepanto (1571)¹. El are ambiții regale. Urmărește să-și creeze o stăpînire fie în Peninsula Balcanică, fie în Africa de Nord, fie în Anglia, fapt pentru care Filip II nu are încredere în el și îl ține sub o permanentă supraveghere. În 1576 el îl numește totuși guvernator general al Țărilor de Jos răscolite împotriva dominației spaniole, încă în urmă cu zece ani. Tot

odată îl trimite acolo ca secretar pe Juan Escovedo, format, ca și Antonio Pérez, în anturajul lui Ruy Gomez de Silva, unul dintre cei mai apropiați consilieri ai săi. Escovedo urmează să-i tempereze fratelui imperial dorințele de dominație proprie. Dar procedează exact pe dos. Nu numai că întreține ambițiile noului său stăpîn, dar încearcă să-l împingă spre acțiuni tot mai îndrăznețe, ceea ce, bineînțeles, provoacă resentimente și neîncredere la Curtea din Madrid.

În sfîrșit, ultimul personaj al intrigii, al cincilea, este prințesa de Eboli (1540-1592), văduva lui Ruy Gomez de Silva, una dintre figurile marii nobilimi spaniole. Amanta, în tinerete, a lui Filip II, iar în momentul cînd se declarasează afacerea, a lui Antonio Pérez, prințesa de Eboli este risipitoare și răzbunătoare, pentru a-și satisface orgoliul fiind gata să recurgă chiar la crimă.

Temerile regelui

La 21 iulie 1577, Juan Escovedo debarcă în Spania, la Santander, trimis de Don

Alte două personaje din țesătura intrigii: Don Juan de Austria (monumentul său funerar)...

Juan de Austria cu scopul de a cere ajutoare militare și financiare, pentru a înfrînge rezistența Țărilor de Jos. Acesta este obiectivul său declarat. Are însă și alte două, mai importante: să afle pe cine se putea bizui stăpînul său la Curtea Spaniei — și, în acest sens, de mare folos îi era tocmai Antonio Pérez, cu care întreținuse o vastă corespondență și pe care-l credea un prieten devotat — și să semnaleze suveranului importante scurgeri de informații. Aproape toate instrucțiunile primite de Don Juan erau cunoscute mai devreme de flamanzi.

Atît Filip II, cît și Antonio Pérez îi erau ostili lui Escovedo. Regele se temea de popularitatea fratelui său și nu putea să-i ierte secretarului acestuia că, departe de a domoli aspirațiile regale ale fratelui său vitreg, i le întreținuse și încurajase, iar acum venise la Madrid tocmai pentru a acționa în acest sens. La rîndul său, Antonio Pérez avea motive întemeiate să se teamă. El era sursa de scurgere a informațiilor. Le vindea flamanzilor, în schimbul unor mari sume de bani. Și, pentru că regele îl bănuia în acest sens, Pérez, care descria toate scrisorile venite de la Don Juan și Escovedo, căutase întotdeauna să-i infățișeze pe cei doi în culorile cele mai sumbre, să-l convingă pe rege că erau doi trădători și că pregăteau o adevărată răscoală în Spania, cu scopul de a-l înlătura de la putere. Gîndea că astfel se putea pune la adăpost de eventualele acuzații ale lui Don Juan de Austria și ale secretarului său, mai ales că el era singura persoană la curent cu instrucțiunile trimise în Țările de Jos răscolite.

Rezultatul cert al acestor intrigi de culise: Filip II îi suspecta pe fratele său și pe Escovedo de complot împotriva sa, iar pe secretarul său pentru scurgerile de informații, care se produceau nu numai în Țările de Jos, ci și la Roma, unde ambasadorii spanioli se plîngeau că papa

¹ Magazin istoric, nr. 5/1967.

cunoștea înaintea lor instrucțiunile venite de la Madrid. Regele și Antonio Pérez aveau interesul să scape de Escovedo, primul chiar de amindoi o dată, de Escovedo prin asasinat, iar de Pérez cu ajutorul acuzației de crimă. S-a adăugat ostilității monarhului și dorința de răzbunare a prințesei de Eboli, căreia Escovedo îi reproșase, în mai multe rânduri, legătura ei intimă cu Pérez și proasta administrare a averii rămase de la soțul ei.

Cu ordin de la rege, îndemnat de prințesa de Eboli și minat de propriile sale sentimente, Pérez trece la pregătirea asasinării lui Escovedo. Încearcă la început otrava, dar două tentative eșuează. Hotărăște apoi să apeleze la asasini plătiți, pe care îi caută în afara Madridului și îi găsește în Aragon, unde păstrează încă numeroase relații. În noaptea de 31 martie 1578, trei asasini plătiți de Pérez, după o pîndă de cîteva ore, îlucid pe Escovedo, apoi, în mare grabă, părăsesc Madridul.

Familia victimei și cei apropiați protestează și cer deschiderea unei anchete și pedepsirea asasinilor. Bănuielele se îndreaptă împotriva lui Antonio Pérez și a prințesei de Eboli, toți dușmanii secretarului regal, încercînd să profite de această situație, pentru a-l distruge definitiv. Dar Filip II se opune demersurilor întreprinse de familia Escovedo. Încearcă chiar să facă uitată întreaga afacere și cere familiei să-și retragă plîngerile. Atitudinea lui are mai multe explicații: el însuși este implicat în asasinat și se teme de posibilele dezvăluiri în acest sens; se teme, de asemenea, de scandalul și de opoziția marii nobilimi, în situația implicării prințesei de Eboli; are încă nevoie de serviciile lui Antonio Pérez, care cunoaște în cele mai mici detalii problemele referitoare la Portugalia, pe care tocmai atunci se pregătește să o cucerească; în fine, propria lui fire îl face să fie foarte prudent și să asaneze întreaga afacere, în așteptarea unui

moment favorabil.

Evadare deghizată

Abia după 16 luni de la atentatul asupra lui Escovedo, cînd uitarea a început să se aștearnă asupra întregii afaceri, Filip II hotărăște să lovească. În noaptea de 28 iulie 1579, sînt arestați, aproape la aceeași oră, Antonio Pérez și prințesa de Eboli. Între timp, Don Juan de Austria a murit, la 1 octombrie 1578 la Namur, în Țările de Jos, din cauza frigurilor, după unii, otrăvit, după alții. Avea 31 de ani. Adevărul asupra morții nu a putut fi pe deplin stabilit.

Prințesa de Eboli, deținută în fortăreața Pinto pînă în februarie 1581, este exilată apoi pe domeniul său de la Pastrana, unde moare la 2 februarie 1592. Antonio Pérez, arestat fără să i se explice motivul, singurul fiind dizgrația regală, se bucură de un regim de detenție blînd: continuă să locuiască în propria casă, să-și vadă prietenii și să se plimbe nestingherit pe străzile Madridului. Regele se teme probabil de fostul său secretar, care deține secrete și documente foarte importante. Portugalia îi creează

...și prințesa de Eboli, în tinerețe amanta lui Filip II, apoi a lui Pérez

probleme, de aceea el preferă din nou să lase afacerea să treneze.

Abia în mai 1582, Filip II ordonă o anchetă privind fidelitatea și integritatea morală a lui Pérez, în calitatea sa de ministru. Ies acum la iveală venalitatea, viața de lux, legăturile lui cu prințesa de Eboli, cheltuielile exorbitante, care îi depășeau cu mult veniturile. Ca urmare, la 23 ianuarie 1585, Pérez este condamnat la doi ani de închisoare într-o fortăreață și la obligația de a restitui o sumă fabuloasă: peste 12 milioane de maravedi. Ceea ce înseamnă ruinarea inculpatului.

În același an, începe și ancheta cu privire la asasinarea lui Escovedo. Regele dispune de mărturiile cîtorva complici ai lui Pérez și încearcă să arunce întreaga responsabilitate asupra acestuia. Pentru a-și indulci detenția, Pérez predă, la sfîrșitul lui 1585, o parte a documentelor pe care le deține, dar, după un scurt armistițiu, Filip II ordonă continuarea anchetei, cu și mai multă înverșunare. Pentru a fi obținute mărturiile necesare, Pérez este supus la tortură, la 22 februarie 1590, și astfel i se smulge recunoașterea că l-a asasinat pe Escovedo din proprie inițiativă. Din acest moment, fostul secretar se consideră definitiv pierdut. Așteaptă numai condamnarea la moarte. De aceea se hotărăște să evadeze, ceea ce și face la 20 aprilie același an, deghizat în hainele soției sale.

Odată ieșit din Madrid, Pérez se refugiază în Aragon, la Zaragoza, unde are un adevărat partid al său și unde poate spera în imparțialitatea justiției. Aici monarhia spaniolă nu beneficiază de aceeași prerogative ca în Castilia. Drepturile și privilegiile (*fueros*) regatului aragonez își păstrează întreaga vigoare, iar regele de la Madrid este obligat să țină seama de ele. Justiția se află în mîna unui judecător suprem (*justicia mayor*), independent de voința monarhică. Lui i se va preda Antonio Pérez.

Respectînd privilegiile jus-

țiției aragoneze, Filip II îl dă în judecată pe Pérez, formulând principalele capete de acuzare — trădare, crimă și evadare — și aduce probele necesare. La rândul său, și fostul secretar își poate susține apărarea cu dovezi. El folosește o parte dintre documentele pe care a reușit să le păstreze, redactînd așa-numitul *Memorial del hecho de su causa* (Memoriu de fapte în sprijinul cauzei sale), în care arată că a acționat numai din ordinul regelui. Temîndu-se de aceste dezvăluiri și de scandalul care ar putea izbucni, Filip II renunță la toate acuzațiile sale, nu și la intenția de a pune mîna pe fostul său secretar.

Zaragoza rezistă prea puțin

Pentru asta nu-i rămînea decît o singură cale: să predea întreaga afacere Inchiziției, care îl poate acuză pe Pérez de erezie și nu trebuie să țină seama de nici un privilegiu. La 24 mai 1591, după tratative destul de anevoioase, Juan de la Nuza, judecătorul Aragonului, temîndu-se totuși de mînia regală, acceptă să-l predea pe Pérez zbirilor Inchiziției. Dar prietenii fostului secretar, numeroși în Zaragoza, reușesc să provoace o adevărată răscoală populară, care susține că predarea lui Pérez Inchiziției reprezintă o încălcare grosolană a privilegiilor aragoneze. În fața miniei populare, inchizitorii cedează și îl înapoiază pe Pérez judecătorului suprem din Aragon. O nouă încercare a monarhului de a-l dobîndi pe fostul secretar regal eşuează la fel de lamentabil la 24 septembrie. Pierzîndu-și încrederea și în securitatea oferită de aragonezi, Pérez părăsește Spania. La 11 noiembrie 1591, trece Pirinei și se rufugiază la curtea de la Pau a Caterinei de Bourbon, sora regelui Franței, Henric IV.

Afacerea propriu-zisă legată de asasinarea lui Escovedo se încheie, dar conse-

cințele ei abia acum apar.

Antonio Pérez (și toți urmașii săi) își pierde întreaga avere, toate drepturile și privilegiile și este condamnat la moarte și executat în efigie¹. Toată familia sa este arestată și internată. Pînă la sfîrșitul zilelor, Pérez va trăi în exil, în Franța și Anglia. Aici, la început, obține încrederea lui Henric IV și a Elisabetei I care, aflați în război cu Spania, au nevoie de sfaturile unui om ce cunoaște în detaliu politica externă spaniolă. După ce își trădează patria, Pérez se angajează într-un joc dublu între Franța și Anglia, căutînd ca, eludînd ambele părți, să obțină beneficii duble. Pierde astfel încrederea amîndurora, veniturile îi scad vertiginos, toate încercările de a reveni în Spania eşuează și, în cele din urmă, moare în uitare și sărăcie, la Paris, la 3 noiembrie 1611.

Pentru Filip II afacerea nu se termină prea rău. În condițiile epocii, regele nu este obligat să dea nimănui seamă de faptele sale. Este afectată mai curînd politica externă spaniolă, pentru că Pérez dezvăluie adversarilor țării secrete importante. Totuși, în ansamblul vieții internaționale, nu poziția Spaniei are de suferit.

În schimb, regele cîștigă pe plan intern. De multă vreme, suveranii Spaniei așteptau un moment favorabil pentru a abroga drepturile și privilegiile regatului aragonez, care le îngreădeau puterea absolută. Dacă în Castilia ele au fost goltite de orice conținut real încă din timpul domniei lui Carol Quintul, care profitase în acest sens de răscoala așa-numiților „comuneros”, din 1520-1521², în Aragon un prilej similar încă nu se ivise.

¹ În vechiul drept procesual penal francez, erau executați în efigie condamnații la moarte în contumacie (un manechin sau un tablou reprezentîndu-l pe inculpat era spînzurat). Prima execuție în efigie datează din vremea domniei lui Ludovic VI cel Gros (1108-1137).

² La 23 aprilie 1521, forțele regale înfrînseseră armata orașelor spaniole („Liga sfîntă”) condusă de Juan de Padilla, în urma acestui eveniment orașele încetînd să mai joace un rol politic, important în Spania.

Dar, cînd s-a refugiat acolo, Antonio Pérez, care, cu multă abilitate, asimilase situația sa — cea a unui trădător și asasin — cu privilegiile regatului, Filip II a prins momentul, lovînd necruțător în drepturile supușilor săi.

Imediat după 24 septembrie 1591, cînd Pérez reușește să scape din nou din mîinile Inchiziției, el ordonă mobilizarea unei puternice armate, pe care o pune sub comanda lui Alonso de Vargas. Tentativele de rezistență ale locuitorilor Zaragozei eşuează, astfel încît la 12 noiembrie armata castiliană intră în oraș. Peste cîteva zile, judecătorul suprem Juan de la Nuza este executat împreună cu alți nobili aragonezi și, odată cu aceasta, privilegiile regatului sînt desființate, Filip II devenînd și aici un monarh absolut ca în Castilia. A fost cea mai importantă consecință a afacerii Pérez. S-au prăbușit astfel și ultimele bariere, de esență feudală, în fața puterii centrale, permițînd încheierea procesului de desăvîrșire a unității statului spaniol. ■

CONDUCTĂ DIN OLANE

O conductă din olane pentru aducțiunea apei a fost descoperită, în cadrul cercetărilor din vara anului trecut în localitatea Farcașa, județul Neamț. Este făcută din olane de 28 centimetri, ce se puneau cap la cap, asigurînd apa necesară sîtenilor: În total, au fost descoperite 3 571 olane, lungimea totală a conductei fiind de peste 100 metri.

Este cea mai lungă conductă medievală de aducțiune a apei de pe valea Bistriței și, totodată, cea mai importantă descoperire de acest fel din mediul sătesc moldovenesc.

Prof. Ionuță
DUMITRU-BISTRIȚA

În cea de-a doua jumătate a anului 1943, pe toate fronturile celui de-al doilea război mondial s-a produs o cotitură evidentă în favoarea Aliaților. În condițiile în care armatele sovietice se apropiau de granițele României, Moscova a hotărât să se implice în negocierile cu românii, acceptând propunerea britanică ca aceștia să trimită, „dacă se oferă să capituleze, un emisar autorizat la cel trei Aliați” (Paul D. Quinlan, *Clash over Rumania. British and American Policies Towards Romania: 1938-1947*, vol. II, p. 87). Dar sovieticii nu doreau să se repete cazul Italiei, care capitulase numai în fața aliaților occidentali. Drept urmare, după ce englezii l-au informat pe Iuliu Maniu că Aliații îl vor primi pe emisarul său, pornind de la premisa că „singura misiune a acestuia va fi discutarea detaliilor operaționale pentru răsturnarea prezentului regim și înlocuirea lui cu un guvern pregătit să capituleze necondiționat” (*Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, 1944*, vol. IV; telegrama secretarului de stat către ambasadorul american în Marea Britanie, 8 ianuarie 1944), sovieticii au atras atenția asupra faptului că Moscova „consideră absolut necesar ca un reprezentant sovietic să la parte la negocierile cu emisarul lui Maniu” (Idem; telegrama ambasadorului S.U.A. la Moscova către secretarul de stat, 11 ianuarie 1944).

Conferința de la Teheran din 28 noiembrie-1 decembrie 1943 (*Magazin istoric*, nr. 6, 7-8 și 10, 11/1968) a fost scena unei bătălii mascate între Stalin și Churchill. Premiul britanic, sperând că Turcia va intra în război, a propus înfrizarea Operației „Overlord” cu o lună sau două, pentru ca aliații occidentali să poată avea răgazul ca prin viziunea Churchill să pătrundă în România și Ungaria prin Iugoslavia (Louis Fischer, *The Road to Yalta. Soviet Foreign Relations 1941-1945*, p. 123), dar împotriva lui Stalin, care vedea în aceasta o piedică în calea înaintării sovietice spre centrul Europei, a făcut ca planul britanic să eșueze (vezi Eugen Preda: *Săritura de piscă*).

Pe de altă parte, urmărind diminuarea influenței britanice, dar și pentru a-l interesa pe românii în negocieri directe, Stalin și Molotov au declarat lui Beneș, în cursul întrevederilor pe care le-au avut în zilele de 16 și 18 decembrie 1943, că Uniunea Sovietică

consideră că poporul român „nu poartă o responsabilitate directă pentru război” și că U.R.S.S. „va lua apărarea României în disputa cu Ungaria și s-o ajute... în rezolvarea justă a problemei Transilvaniei” (A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecției române din august 1944*, pp. 349-350).

La sfârșitul anului 1943 s-a produs și încercarea nereușită a S.O.E. (*Magazin istoric*, nr. 11/1982) de a lua legătura directă cu Iuliu Maniu, pentru a-l convinge despre necesitatea acceptării de către acesta a principiului capitulării necondiționate. După cum se știe, cei trei membri ai Operației „Autonomus” (De Chastelain, Silviu Meșanu și Ivor Porter), parașutați necorespunzător, au fost capturați de către autoritățile române. Informat despre prinderea lor, mareșalul Antonescu a declarat că-l va proteja de germani (ceea ce s-a și întâmplat, cel trei neîndată cedând acestora nici măcar pentru o simplă interogare), iar Mihail Antonescu i-a ajutat personal în redactarea declarațiilor, schimbându-le de două ori, în așa fel încât din ele să rezulte că fuseseră trimiși să studieze situația economică și politică din România, urmînd ca, apoi, să treacă în Iugoslavia. Cel trei au fost folosiți ulterior pentru asigurarea legăturii radio cu reprezentanții Aliaților la Cairo. Referindu-se la atitudinea generală a românilor, De Chastelain remarcă: „Nol n-am fi putut avea o primire mai prietenoasă dacă am fi fost soldați români întorși acasă de pe front” (Ivor Porter, *Operations Autonomus*, p. 117).

Cu puțin înainte de Anul Nou 1944, guvernul american, prin ambasadorul său la Madrid, a răspuns propunerii făcute de mareșalul Antonescu ca o forță anglo-americană să debarce în Balcani. Pentru a-l determina pe aliații occidentali să privească cu toată atenția această propunere, șeful statului român arătase că această debarcare se putea sprijini pe concursul a 30 divizii românești, al armatei ungare și al forțelor iugoslave aflate sub comanda lui Tito și Mihailovici. El mai arătase că, obținînd petrolul românesc și blocînd un număr însemnat de forțe militare germane în această zonă, debarcarea aliată din apusul continentului european s-ar fi putut produce în condiții mult mai avantajoase. În răspunsul guvernului american se arăta că președintele Roosevelt cerea mare-

șalului Antonescu un angajament scris că acceptă negocieri pe baza formulei „capitulare necondiționată” și să trimită urgent doi ofițeri români la Alger, pentru a discuta și stabili, cu statul major al generalului Eisenhower, un plan de acțiune comun. Antonescu a hotărât ca acest angajament să fie înmănat lui Salazar, iar cel doi ofițeri, destinați să meargă la Alger, să fie colonelul Radu Davidescu — șeful cabinetului militar al mareșalului și colonelul Traian Teodorescu — atașatul militar român la Ankara (G. Barbul, *Mémorial Antonescu*. La 3-ème homme de l'Axe, vol. II, manuscrit nepublicat).

Cu toate că americanii s-au declarat de

acord ca documentul solicitat să cuprindă și specificarea cerută de Antonescu ca el să intre în vigoare numai în cazul realizării unei debarcări „serioase” aliate în Balcani cu direcția România, sau a intrării Turciei în război, în urma tergiversărilor părții române, negocierile au ajuns într-un punct mort (Biblioteca Academiei Române, Arhiva istorică, Documente și memorii privind alăturarea României la coaliția antihitleristă 1943-1947, vol. I, p. 40).

Să urmărim în continuare modul în care unele din aceste evenimente au răzbătut în rapoartele diplomatului elvețian și ce semnificație le-a atribuit el.

Andrei ȘIPERCO

1943

20 octombrie

Pe data de 30 septembrie, domnii Dinu Brătianu și Iuliu Maniu au adresat mareșalului Antonescu un protest împotriva recunoașterii de către guvernul său a regimului republican-fascist fondat de domnul Mussolini. Acest document amintește de sprijinul constant dat de către Duce revizionismului maghiar, fiind acuzat ca principal autor al arbitrajului de la Viena. El invocă argumente de ordin juridic: regele Italiei a primit demisia domnului Mussolini și a însărcinat pe mareșalul Badoglio cu formarea unui nou guvern împotriva căruia nici Germania, nici aliații ei, nu au ridicat cea mai mică obiecție; ce s-a întâmplat după aceea nu privește decât pe italieni, iar România nu are de ce să se amestece în afacerile interne ale unui alt stat. Memoriul adaugă considerații politice: recunoașterea guvernului Mussolini agravează situația regatului dănean față de Anglia și Statele Unite ale Americii. El afirmă că Pactul tripartit, devenit caduc prin armistițiul italian, nu ar putea fi considerat ca justificând gestul cabinetului din București. Semnatarii conchid: „Opinia românească vrea ca războiul să se sfârșească. Recunoașterea guvernului Mussolini este interpretată ca o probă în plus că România înțelege să-l continue. Ea este, deci, contrară voinței poporului... (*Raport politic nr. 53*)

22 octombrie

... Care sînt ideile și intențiile domnului Maniu? Aceasta am încercat să aflăm în cursul unei lungi întrevederi.

El continuă să deplîngă faptul că „Conducătorul” acționează ca și cum și-ar fi înșușit deviza lui Wilhelm Taciturnul: „Nu este necesar să sper pentru a întreprinde, nici să reușești, pentru a persevera”... Ceea ce ar dori liderul transilvănean este ca guvernul actual să se folosească pînă la capăt de mijloacele sale de rezistență, evitînd în același timp să provoace o reacție prea radicală. „Conducătorii noștri, precizează el, ar trebui să-și asume ca unică sarcină fortificarea României, «ronțîind» pozițiile ocupate de către Reich, pînă în momentul în care o echipă cu adevărat națională va putea să îi urmeze”.

Acest moment nu a venit încă: nu trebuie să i se dea Germaniei un pretext ca să ocupe toate pîrghiile de comandă. Instalarea imediată la București a unui Gauleiter nazist ar fi mai dăunătoare cauzei Națiunilor Unite decât supraviețuirea, pentru încă cîteva luni, a regimului Antonescu.

Ocupația totală, cu sau fără concursul unui guvern de Quislingi, constituie un risc a cărui gravitate nu este necunoscută de domnul Maniu, dar pe care el pare dispus să-l asume dacă anglo-saxonii i-ar da unele garanții esențiale. „Sînt gata,

declară el, să iau puterea, imediat ce Marea Britanie și Statele Unite se vor angaja să împiedice Ungaria și Bulgaria să ne atace”.

Cu alte cuvinte, el se teme mai puțin de eventualitatea unui protectorat exercitat de către cel de-al III-lea Reich și care, gîndește el, nu ar putea să se prelungească, decât de un război balcanic purtat pe două fronturi.

Această atitudine pare să se sprijine pe anumite cuvinte ale domnului von Killinger. Acesta ar fi spus că fluctuațiile opiniei românești nu-l nelinișteau deloc, „deoarece, adăuga el, dacă românii mișcă, noi nu vom avea de făcut decât să asmuțim pe ei Ungaria și Bulgaria, fără să ne coste un singur soldat german”.

Ce crede domnul Maniu ca ar trebui să facă Națiunile Unite pentru a ține la respect pe cei doi adversari de care vorbește? „Este foarte simplu, răspunde el: ungurii și bulgarii tremură la ideea că capitalele lor ar putea fi bombardate. Pentru a le lua ideea de a se arunca asupra noastră, ar ajunge deci să li se spună: «Dacă intenționați să împiedicați România să se elibereze, vom distruge Budapesta și Sofia»”.

Președintele Partidului Național-Tărănesc nu pare să-și fi făcut lui însuși o obiecție care totuși se impune: este destul de dificil pentru guvernele din Londra, Washington și Moscova să țină acest lim-

baj, dacă — și aceasta nu este imposibil — ele încearcă să atragă în jocul lor cele două țări care, în ochii lor ar putea fi tot atât de interesante ca și România. (*Raport politic nr. 55*)

27 octombrie

... Domnul Bova Scoppa îmi confirmă în întregime relatarea pe care mi-a făcut-o primul ministru. El adaugă că și domnul von Killinger a încercat să obțină, din partea cabinetului de la București, autorizarea de a ocupa Legăția Italiei (*Magazin istoric*, nr. 3/1991). Președintele consiliului opunându-i un refuz, ministrul Reichului a răspuns: „Și dacă noi facem uz de forță, n-ați putea dumneavoastră să vă mulțumiți cu constatarea?”. La care domnul Mihai Antonescu ar fi răspuns imediat: „Nu sînt aici pentru a constata, ci pentru a guverna”.

... Domnul Bova Scoppa proclamă astăzi că nu s-a îndoit niciodată de victoria Națiunilor Unite, că, din 1939, a făcut tot ce îi era în putere pentru a-l determina pe Duce să nu intre în război și apoi pentru a-i asigura ocazii să iasă onorabil.

„În sfîrșit, chiar și anul acesta, în iunie, însoțind la Roma pe ministrul român al afacerilor externe, mi-am unit eforturile cu cele ale lui, pentru a-l lumina pe Mussolini, pentru a-i cere să oprească, cît mai era încă timp, participarea noastră la război”.

Această ultimă frază arată că zvonurile răspîndite de către cercurile germane din București în legătură cu activitatea desfășurată în Italia de către domnul Mihai Antonescu nu sînt lipsite de fundament... (*Raport politic nr. 56*)

5 noiembrie

Nu este ușor de definit cu exactitate efectul produs asupra românilor de către informațiile fragmentare la care sîntem reduși la București pentru a aprecia rezultatele Conferinței de la Moscova [din 19-30 octombrie 1943;

Magazin istoric, nr. 2-8/1985]...

Majoritatea diplomaților străini se așteptau să vadă că deciziile de la Moscova exercită o anumită influență asupra atitudinii cabinetului de la București. Pentru moment, nici un simptom de schimbare nu a apărut. Ultima dată cînd l-am văzut pe primul ministru, acesta mi-a spus: „Se apropie momentul în care va trebui să luăm decizia gravă”. El chiar a adăugat: „Dacă o să aflați lucruri a căror cunoaștere mă poate ajuta să văd clar, vă rog să mi le spuneți”. Aceste cuvinte îmi dau de gîndit că este incomplet informat și că rămîne nehotărît. Sub rezerva unor fapte noi care ar putea modifica aspectul actual al situației, înclin să împărtășesc părerea unui tînar coleg turc, care își rezuma sentimentul prin aceste cuvinte: „Nu se întîmplă nimic; mareașalul nu vrea și Mihai Antonescu nu îndrăznește”.

Mi se afirmă, pe de altă parte, că, foarte recent, președintele interimar a luat inițiativa de a-l întreba pe „Conducător” asupra proiectelor sale, în prezența generalului Pantazzi — ministrul de război, generalului Șteflea — șef al Statului Major și a domnului [Alexandru] Neagu, ministru de finanțe. Problemele puse vizau două ipoteze: invazia rusească și invazia anglo-saxonă. După ce a cerut fiecăruia dintre participanți să-și formuleze opinia, Antonescu ar fi răspuns, pentru prima eventualitate, în stilul folosit de Winston Churchill în iunie 1940, în momentul în care atîtea amenințări planau asupra Imperiului britanic: „Mă voi bate pe Bug, pe Nistru, pe Prut, pe Dunăre, în Carpați, peste tot. N-aș putea acționa altfel; responsabilitatea mea este angajată în fața istoriei”. În ceea ce privește a doua ipoteză, el ar fi strigat, cu acea ironie un pic greoaie la care recurge uneori: „Dacă acești domni din Londra și Washington sosesc pînă la noi, sînt gata să le deschid țara și îi în responsabili pentru soarta noastră. Ei să

aleagă: sau ne livrează boșevicii lor sau ne înlocuiesc pe linia de foc”.

Domnul Maniu este de altă părere. După el, a sosit ora negocierilor cu rușii. El se declară gata să o facă în contul său, dacă guvernul nu vrea să se hotărască. Acum citeva zile, el ar fi cerut prietenilor săi să fie pregătiți pentru acțiune, asumîndu-și riscurile și acceptînd sacrificiile necesare. Aceasta este cu atât mai surprinzător cu cît, puțin înainte, el s-a pronunțat, ca și domnul Brătianu, pentru expectativă... (*Raport politic nr. 58*)

8 noiembrie

... În primăvara acestui an [Gheorghe Tătărescu], fostul președinte al consiliului, se preocupa mai ales să redreseze politica externă a țării sale. El căuta să realizeze o „uniune sacră” împotriva direcției urmate în această problemă de către România oficială. Respins de domnul Maniu, el se apleacă astăzi asupra politicii interne¹.

Într-o circulară adresată recent unui număr de prieteni, domnul Tătărescu se pronunță în principiu pentru întoarcerea la democrația parlamentară. El, care a fost timp de ani de zile servitorul ascultător al unui dictator încoronat [Carol II], mărturisește astăzi falimentul dictaturilor. El dorește totuși ca partidele (a căror necesitate o recunoaște, după ce a negat-o) să pună capăt certurilor dintre ele, ațîta timp cît va fi nevoie pentru a se termina reconstrucția statului. El vrea o Cameră constituită prin vot

¹ În opoziție, această intransigență a liderului transilvănean nu este unanim aprobată. Unii din prietenii domnului Maniu, recunoscînd că domnul George Tătărescu este foarte impopular și nu reprezintă deloc prin el însuși o forță activă, regretă totuși respingerea ofertei lui, deoarece, zic ei, influența lui asupra tinerei generații a partidului liberal rămîne considerabilă, mai mare decît cea a domnului Dinu Brătianu [nota lui De Weck].

universal și — concesiile „corporatismului” — un Senat recrutat din asociațiile profesionale și corpurile alcătuite conform legii. Alături de libertate, el înțelege să facă să domnească în țară justiția socială: toți proprietarii vor fi muncitori și toți muncitorii proprietari. Drept la muncă, la asistență, la instrucție, creșterea producției, repartitie mai echitabilă a bogăției. Ridicarea nivelului de existență a țărănimii, favorizată prin distribuiri ale pământurilor provenite din bunuri de mină moartă, cit și prin dezvoltarea cooperativelor agricole. Lucrările publice executate în regie mixtă. Asistență specială foștilor combatanți. Acestea sînt principalele puncte ale unui program pe care domnul Tătărescu nu se teme să-l numească revoluționar și a cărui expunere acoperă 19 pagini.

Comuniștii au un altul, mai puțin ambițios și mai la îndemînă. Organizația lor, reconstituită clandestin, a trimis domnului Maniu doi delegați purtători de propuneri concrete.

Partidul [comunist] renunțînd pentru moment la orice revendicări de ordin social, ar vrea să creeze „cu concursul tuturor partidelor democratice și al tuturor organizațiilor patriotice”, un „comitet național de luptă pentru eliberarea țării”. Sarcina acestui comitet ar fi „de a uni și de a mobiliza forțele naționale, fără distincție de partid sau de religie, într-un front unic, patriotic și antihitlerist”.

Programul are zece puncte:

1. Salvarea armatei, prin oprirea oricăror trimiteri de întăriri și prin retragerea trupelor de pe front. Cîștigarea, pentru această cauză, a ofițerilor și soldaților. Crearea de grupe de partizani.

2. Suspendarea imediată a tuturor livrărilor de petrol, cereale, alimente și armament către Germania. Demolarea mașinii de război germane prin sabotajul producției și al transportului.

3. Ieșirea din războiul hitlerist, ruperea alianței cu blocul fascist, încheierea pă-

cii cu Uniunea Sovietică, Anglia, America și toate țările democratice.

4. Răsturnarea „guvernului și regimului hitlerist al trădătorului Antonescu”; formarea unui guvern cu adevărat național, compus din reprezentanți ai tuturor partidelor și organizațiilor patriotice.

5. Să fie redată țării libertatea, onoarea și independența. Să se facă ca România liberă să intre în blocul antifascist al Națiunilor Unite.

6. Eliberarea imediată a tuturor victimelor terorii hitleriste din închisori și lagăre de concentrare. Arestarea și pedepsirea, începînd cu Antonescu, a trădătorilor de țară, a asasinilor și hoților.

7. Restituirea libertăților de asociere și de presă. Respectarea libertăților democratice și a drepturilor cetățeanului. Dizolvarea organizațiilor hitleriste, arestarea și pedepsirea șefilor lor.

8. Să se pună capăt persecuției evreilor și a celorlalte minorități etnice. Să li se acorde drepturi egale cu cei din majoritatea românească.

9. Apărarea Transilvaniei de Sud și a Banatului. Anularea dictatului de la Viena, eliberarea transilvănenilor din nord de sub jugul lui Horthy.

10. Asigurarea muncii și pînii populațiilor muncitoare ale orașelor și satelor. Invalizii, orfanii și văduvele de război să fie ajutați de către stat.

Domnul Maniu a respins propunerile vizitatorilor săi, invocînd faptul că programul său vizează restaurarea integrală a României Mari (inclusiv Basarabia și Bucovina, de care comuniștii nu pomenesc) și că înțelege să asigure independența țării față de toate puterile străine. Cum majoritatea românilor par să-și dea seama că vor trebui să poarte doliu după Basarabia, ne putem întreba dacă refuzul militantului transilvănean nu se fondează pe considerații oportuniste, adică pe teama de a nu speria partidele burgheze — al său și cel al domnului Brătianu — pe care ajunge să le înspăimînte numai cuvîntul „comunism”. Ca și în cazul

domnului Tătărescu, unii din prietenii domnului Maniu depîrting atitudinea sa negativă. Ora H putînd suna dintr-un moment în altul, ei consideră că toate ajutoarele, de unde ar veni ele, ar trebui acceptate. Comuniștii români, spun ei, de sînt sau nu în înțelegere cu Moscova, aceasta nu mai are importanță. Dacă da, cu atît mai bine, pentru că vom avea de-a face mai înții cu U.R.S.S.-ul... (*Raport politic nr. 59*)

2 decembrie

... Domnul von Killingier a avut, spre sfîrșitul lunii trecute, o lungă convorbire cu mareșalul Antonescu, în cursul căreia a formulat încă o dată nemulțumirile guvernului său...

În sfîrșit, ministrul Germaniei s-a plîns încă o dată de libertatea de mișcare și de acțiune de care beneficiază domnul Maniu. Asupra acestui punct, mareșalul (care de cîțva timp pare să se fi apropiat de liderul transilvănean) a avut o reacție foarte puternică. „Nu pot, ar fi răspuns el, să risc o revoluție persecutînd un patriot pe care toată țara îl venerază”. Aceasta este o atitudine destul de nouă. Un mic fapt îi confirmă realitatea. Ieri, 1 decembrie, România sărbătorea a 25-a aniversare a reîntrierii Transilvaniei cu regatul dunărean. Cu această ocazie, ziarele au primit nu numai autorizația, dar și ordinul de a așeza portretul domnului Maniu între cele ale regelui Ferdinand și reginei Maria și de a releva rolul jucat în 1918 de către bătrînul om de stat... (*Raport politic nr. 63*)

3 decembrie

... Domnul Mihai Antonescu mi-a dat de înțeles că atitudinea americanilor față de România ar fi actualmente mai „înțelegătoare”, adică mai „favorabilă” decît cea a englezilor.

În cercurile guvernamentale, cit și în cele ale opoziției, prezența la București a domnului Alexandru Crețianu, ministru în Turcia, a

dat naștere la mari speranțe. Se așteptau să primească de la el indicații pozitive asupra acțiunilor de apropiere pe care trebuia să le urmărească pe lângă Națiunile Unite. Se arată foarte dezamăgiți, cel puțin opozații, de mica recoltă pe care o aduce. „Nu ne spuneți nimic nou, i-ar fi zis domnul Dinu Brătianu, față de ceea ce am auzit deja ascultînd B.B.C.-ul”. La Ankara, domnul Cretzianu trebuia să fie purtătorul de cuvînt al opoziției și în același timp al României oficiale. Unii încep să se întrebe dacă această combinație, care la prima vedere poate părea „economică” și ingenioasă, n-a fost o eroare. Este posibil ca, în prezenta conjunctură, interesele României să fi fost mai eficace aparate în fața adversarilor de către agenți independenți și autonomi, decît de diplomația obișnuită, dar cu două condiții: 1) ca „oficioșii” să se adreseze tu-

turor celor trei puteri a căror solidaritate nu mai poate fi pusă la îndoială; 2) ca ei să acționeze în legătură cu „oficialii” și să fie în măsură, la momentul potrivit, să facă ca spusele lor să fie confirmate de către ultimii, angajînd astfel guvernul... (Raport politic nr. 64)

22 decembrie

... S-a constituit de cîțva timp o ligă de „Acțiune patriotică” [Uniunea patrioților] a cărei activitate subterană se manifestă prin distribuirea de manifeste, un ziar clandestin [România liberă] de 20 000 exemplare și prin emisiuni radiofonice.

Programul este aproape același pe care partidul comunist l-a propus domnului Maniu (vedeți raportul meu nr. 59, din 8 noiembrie).

Militantul transilvănean autorizează pe membrii partidului său să „între individual în „Acțiunea patriotică”

Aceasta cuprinde, între alții, socialiști, comuniști și prieteni ai domnului Tătărescu (cărui domnul Maniu i-a refuzat concursul). Ea activează independent de grupul Maniu-Dinu Brătianu, dar în aceeași direcție. Ea are, asupra mișcării conduse de cei doi vechi conducători ai partidelor zise „istorice”, avantajul de a poseda un mai mare număr de aderenți tineri, recrutați mai ales din profesiile intelectuale, universitate și armată.

Politia secretă română, împinsă de Gestapo, o combat. Acum cîteva săptămîni, la Sibiu, ea a operat 47 arestări, dintre care 27 au fost menținute și urmate de condamnări pentru „propagandă subversivă”... Pe 16 decembrie, o sută de persoane aparținînd „Acțiunii patriotice” au fost reținute la București. (Raport politic nr. 68) ■

(Va urma)

ȚIGANII — UN POPOR ÎȘI CAUTĂ ISTORIA

(Urmare din p. 68)

s-o facă, fie ca părți implicate, fie ca martori indispensabili. Cei care iau cuvîntul pot spune tot ceea ce consideră necesar pentru lămurirea cauzei, cu condiția s-o facă cu calm și precizie. De altfel, totul trebuie să se desfășoare în cel mai deplin calm. Strigătele, apostrofările, violențele sînt interzise. Cei ce se comportă necorespunzător sînt desconsiderați. Cînd calmul și seninătatea nu pot fi obținute, kris este amînat pînă la o dată cînd spiritele se vor fi liniștit.

Consiliul care dă sentința este constituit din bărbați, de preferință din afara familiilor implicate. Ea este fără drept de apel, fiind considerată ca expresie a părerii întregii comunități. Nici un rom respectabil n-ar accepta să parti-

cipe la rejudecarea unui caz deja tranșat în cadrul unui kris precedent. În însemna să jignească pe cei care au făcut judecata anterioară. Pedepsele ce se aplică sînt diverse, cel mai adesea ele cîstînd din amenzi. Și cum se consideră că răspunderea pentru fapta incriminată revine și colectivității, amenziile se plătesc de cele mai multe ori din sumele strînse de la membrii familiei sau ai grupului din care face parte vinovatul.

Dincolo de aspectul material, pedeapsa are — cum am văzut — un puternic caracter social. Ea este o expresie a dezaprobării de către comunitate în întregul ei a faptelor săvîrșite, dezaprobare care privește atît pe vinovat cît și familia acestuia. Iar în cazul în care această dezaprobare nu are efect, se aplică sancțiunea extremă. Individul este declarat impur (*marime*), ceea ce înseamnă excluderea lui din grup. Pentru individ, care, cum am arătat, nu există decît prin relațiile sale

cu ceilalți, o astfel de pedeapsă înseamnă moartea socială. Din momentul în care vinovatul a fost declarat impur, nimeni nu se mai poate apropia de el, nici cel apropiat, nici chiar mama și soția. Cei care ar încălca această regulă ar deveni, ei înșiși, impuri. Ca urmare, se poate întîmpla ca o întreagă familie să fie declarată *marime* și lipsită astfel de orice fel de contact cu ceilalți romi.

Kris este astfel un element important de reglare socială, de reglementare a relațiilor dintre familii și grupuri, de înlăturare a actelor care ar putea tulbura ordinea socială și slăbi ansamblul ei.

Dacă alianțele, prin instituția mariajului și a modalităților sale, creează — cum remarcă Jean-Pierre Liégeois — structurile, elementele de control social garantează coeziunea și paternitatea în cadrul și între aceste structuri. ■

(Va urma)

APRILIE
1941

MICROARHIVA MAGAZIN ISTORIC

ÎN BUCUREȘTI, ACUM 50 ANI

Cronică mărunță

● Se împlinesc 50 ani de la înființarea Societății arhitecților din România. La festivitate, lau cuvântul Nichifor Crăinic, ministrul propagandei, I. Petrovici, fost ministru, și arh. I.D. Enescu, președintele Societății.

● Poșta aeriană scrie *Timpu* — este poșta omului modern. Primul avion poștal a zburat în anul 1912, între localitățile germane Bark și Brueck (8 km) prima ștampilă „Per avion” a fost aplicată tot în 1912, în corespondența dintre orașele germane Mannheim și Heidelberg. Poșta aeriană militară s-a înființat în 1918, iar cea civilă în 1919, tot în Germania. În 1928 au intrat în funcțiune dirijabilele pentru schimburi poștale cu țările de peste Oceanul Atlantic.

● Apare primul număr al revistei *Dacia*, scoasă de Octavian C. Tazlăoanu, Dan Botta și Emil Giurgiuca.

● Succesul stagiunii teatrale: comedia *Banii* nu fac nici două parale, cu Ion Iancovescu, Victor Antonescu, Radu Beligan și Nina Gusty.

● Convorbiri literare, nr. 4/1941, evocă sub semnătura lui Leca Morariu, Cornelia Gheorghian, C. Comăneșteanu personalitatea pictorului bucovinean Epaminonda Bucevici, la 50 de ani de la moartea acestuia.

● Din bibliografia lunii: M. Eminescu, *Bucovina* și *Basarabia*, studiul istorico-politic prezentat de prof. I. Crețu; Onisifor Ghibu, *Prolegomena la o educație românească*; N.I. Herescu, *Caiete clasice*; Horia Orșan, *Istoria Germaniei*, 2 vol.; Victor Jinga, *Dinamica economiei cooperatiste*; George Niculescu-Basu, *Amintiri din viața mea* de artist.

● Are loc adunarea generală anuală a Uniunii ziariștilor profesioniști.

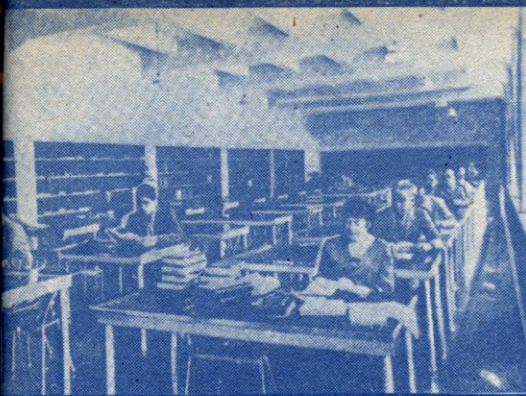
Continuă să apară în presa¹ bucureșteană din urmă cu cinci decenii ecouri ale graverelor momente prin care au trecut Capitala și țara în ianuarie 1941, când legionarii au dezlănțuit singeroasa rebeliune, vizând acapărarea puterii în stat.

La aproape trei luni de la înăbușirea rebeliunii, șeful mișcării legionare, Horia Sima, refugiat în Germania, îi trimite generalului Ion Antonescu, conducătorul statului, o scrisoare prin care îi solicită să reia legăturile, „în totalitatea lor”, cu legionarii, „pentru a readuce pacea în mijlocul poporului nostru atât de greu încercat”. Scrisoarea este transmisă prin prof. I. Găvănescul și este prezentată într-o ședință a guvernului. Răspunsul lui I. Antonescu este publicat de toate ziarele, la 16 aprilie.

După ce își declară „lipsa de considerație cu care privesc astăzi pe acest om [Horia Sima]”, Antonescu arată că nu poate lua în seamă o astfel de scrisoare „fiindcă în principiu nu pot trata cu rebelii și găsesc scrisoarea perfidă”. În continuare, după ce prezintă raporturile sale cu legionarii, subliniază că rebeliunea din 21-23 ianuarie 1941 viza, de fapt, destabilizarea țării. „La 18 ianuarie, când m-am întors de la Salzburg, am comunicat lui Horia Sima că acolo mi s-a spus: «dacă nu reușii să păstrai liniștea internă, sînteți în primejdie de a pierde și restul țării, deoarece acei ce stau la pîndă vor profita de orice ocaziune ce le veți da, pentru realizarea tuturor pretențiilor lor teritoriale». În încheiere, își exprimă ferma hotărîre de a nu mai avea nici o legătură cu foștii legionari: „Am acoperit și am apărut în contra tuturor pe legionari ca pe copiii mei, cu speranța că se vor supune îndrumărilor pe care le dădeam neconștient și cu credința că în cele din urmă vor intra pe făgașul cel bun. După odioasele crime din noiembrie, am făcut sacrificii de conștiință pentru a-i salva de la prăbușire. Nu m-au ascultat. Din contră, drept răspuns, mi-au pus și mie, părintele și ocrotitorul lor, revolverul în piept”.

La 6 aprilie are loc recensămîntul general al populației României. În vederea bunei reușite a acestei importante acțiuni, s-au făcut minuțioase pregătiri. Au fost tipărite 20 000 000 formulare, pe diferite categorii de subiecți: liste de gospodărie, de inventar agricol, formulare pentru clădiri, locuințe, fabrici și întreprinderi, formulare speciale pentru evrei, pentru refugiați. S-au tipărit, de asemenea, 7 000 000 Certificate de recensat, câte unul pentru fiecare cap de familie. Aceste imprimare au necesitat 20 tone de hîrtie, iar pentru realizarea lor au lucrat 15 tipografii timp de 45 de zile. Centralizarea și prelucrarea datelor recensă-

¹ Pentru a ușura lectura, nu am mai marcat cu puncte de suspensie întreruperile de text la extrasele din ziarele sau însemnările vremii. Precizăm, de asemenea, că în redarea acestor extrase am păstrat, cu unele excepții, cerute de normele ortografice actuale, scrierea din original.

Sala de lectură
a Bibliotecii
Academiei
Române

Un nou
contingent
de recruți
depune
jurământul

mintului sint făcute cu „mașinile aritmetice „Powers””, care lucrează cu cartele perforate. O singură mașină poate prelucra într-o oră cca. 20 000 cartele. Încheindu-și reportajul consacrat pregătirilor în vederea recensământului, ziarul *Timpul* conchide: „O țară bine gospodărită nu poate fi decât o țară bine inventariată”.

Președintele comisiei de recensământ este prof. Octav Onicescu care, într-o conferință de presă, prezentând principiile care au condus la alcătuirea formularelor de recensământ, arată: „metodele noastre de cercetare statistică, deosebite de alte metode, sint rezultate din realități românești diferite. Ceea ce am căutat cu deosebire să obținem a fost în primul rînd să constatăm adevărul”.

Păștele 1941 este prăznuit la 20 aprilie, într-o vreme cînd „tunurile, tancurile și avioanele umplu văzduhul planetei cu glasul lor de moarte și de foc”, după cum scrie L. Rebreanu în *Viața*.

„Războiul care amenință să cuprindă întreg globul pămîntesc, cu înspăimîntătoarea lui distrugere — notează Stelian Popescu în *Universul* din 20 aprilie — frîmîntă ca și odinioară, la apariția creștinismului, ființa omenească și cere forțelor spirituale să arate calea adevărului, pentru restabilirea păcii între oameni. Acest spirit al păcii, continuă autorul, necesar tuturor, dar mai necesar decît oricînd țării noastre mult încercate în ultimii ani, pe urma unei conduceri lipsite de morală și de suflet, trebuie să domine și viața noastră internă.

Scrutînd cu înțelepciune viitorul, se arată în încheierea articolului, îndreptînd greșelile comise, reparînd nedreptățile contra legilor omenei sfinite poporului român și făcînd pacea sufletească deschidem perspectiva realizării visului secular, «România a românilor de pretutindeni»”.

Păgînile externe ale ziarelor bucureștene aduc zilnic noi și noi vești de pe cîmpurile de luptă ale conflagrației, care se apropie și de granițele românești.

La 6 aprilie, Iugoslavia și Grecia sint atacate de trupele germane, cărora li se adaugă și unități italiene și ungare, după ce cu o zi mai înainte, la 5 aprilie, între Iugoslavia și Uniunea Sovietică fusese semnat un pact de neagresiune (*Magazin istoric*, nr. 10/1989). La 12 aprilie Belgradul este ocupat. În urma intervenției masive a trupelor germane și a celor bulgare, armata greacă (rezistase cu succes agresiunii declanșate împotriva ei de trupele lui Mussolini încă la 28 octombrie 1940) capitulează, Atena fiind ocupată de agresori la 27 aprilie. Continuă luptele în nordul Africii între forțele italo-germane și trupele engleze. Britanicii pierd Benghazi (3 aprilie), Bardia și Cirenaica (12 aprilie), dar rezistă

Cronică mărunță

sioniști. În comitetul de conducere sint aleși: Ion Vinea, N Carandino, C. Arsenie, Zaharia Stancu, Radu Boureanu, iar cenzorii George Macoveșcu și Alex. Talex.

• Societatea comunală a tramvalelor, de comun acord cu conducerea C.F.R. a luat hotărîrea de a pune în circulație pe linia de tramvai 19 un automotor, ce va circula de la Piața Chibrit pînă în Dudești.

• O originală cronică scrisă pe pereții mănăstirii Coșuna, jud. Dolj, este transcrisă și prezentată de prof. Stolica Nicolescu în revista *Rasaritul*. Cronică cuprinde știri privind perioada anilor 1508-1613, printre care amănunte necunoscute referitoare la moartea lui Ioan Vodă cel Cumplit.

• Revista *Arhivelor* îl evocă pe Dimitre Onciul, într-un articol semnat de Aurelian Sacerdoțeanu, directorul general al Arhivelor Statului: „Opera istorică a lui Dimitre Onciul nu este voluminoasă. Are însă caracterul permanenței. Această calitate ne dă dreptul să nu o mai prezentăm. Se impune integral prin ea însăși, pîrîndu-ne rău ca manuscrisele cu ineditate ne rămîn încă necunoscute. Se cere însă reeditată, pentru că altă prin felul în care își pune problemele, cît și prin rezolvările lor bazate pe o critică excesivă a izvoarelor, rămîne temelia istoriei noastre vechi”.

• În același număr al revistei mai semnează: H. Dj. Siruni — O navalire necunoscută a bandelor turcești în țările române la 1769. **Șt. Meteș** — Populația maghiară din Transilvania, **Constantin Moisil** — Noi studii de sigilografie românească.

• Recital extraordinar de pian Dinu Lipatti, la 11 aprilie, la *Ale-neul Român*. În program, lucrări

APRILIE
1941

Îndrăgii
actori bucureșteni:
Mihai Popescu (x),
Ion Iancovescu (xx),
Victor Antonescu (xxx)

Cronică mărunță

de Bach, Schumann, Schubert, Liszt, Chopin. „După marele succes obținut în turneul său în Germania, Dinu Lipatti — scrie Timpul — dăruiește publicului iubitor de artă acest unic prilej de desfășurare. Admiratorii tinărului pianist vor putea prețui încă o dată stilul său delicat și romantic, expresia unei arte ce depășește orice problemă tehnică”.

• Walt Disney, creatorul lui Donald, Alba ca Zăpada, Mickey Mouse, Pinocchio și al altor neuitate personaje din filmele de desene animate, este desemnat să deosebească insignele regimentelor americane.

• Cu începere de la 1 mai, proiectarea pe ecranele sălilor de cinematografe a programelor de cîte două filme de lung metraj este interzisă. Cinematografele de orice categorie din întreaga țară vor rula în fiecare program un film de lung metraj, un film cultural și un jurnal de actualități. Încluderea în fiecare program a jurnalului sonor ONC este obligatorie sub sancțiunile legale în caz de neconformare.

• Se fac pregătiri pentru comemorarea a cinci decenii de la moartea lui I.C. Brătianu (4 mai) și M. Kogălniceanu (20 iunie), manifestările fiind organizate de așezămîntul cultural „I.C. Brătianu” și Fundațiunea culturală „M. Kogălniceanu”, în frunte cu C. Angelescu și, respectiv, Gh. Mironescu.

• Ediția de Paște a ziarului Curentul se tipărește în 250 000 exemplare, tiraj nemaiatîna pînă atunci de vre-o publicație românească.

• Bilanțul pe primii 4 ani de activitate al companiei de aviație română LARES: a transportat 48 000 călători, 200 000 kg măr-

încă la Tobruk. Aviația engleză execută raiduri de bombardament asupra orașelor germane. La Berlin, este avariata clădirea Operiei.

Ministrul de externe al Japoniei, Matsuoka, întreprinde o vizită în Europa, avînd contacte la Berlin, Roma și Moscova. La 13 aprilie, în capitala Uniunii Sovietice, este semnat un tratat de neutralitate, pe timp de 10 ani, între Uniunea Sovietică și Japonia.

Să consemnăm și alte informații din presa lunii aprilie de acum cinci decenii.

Ziarul *Curentul* inițiază o anchetă privind problemele generației tinere și pregătirea ei pentru viitor. Iată cîteva răspunsuri:

Radu R. Rosetti, ministrul instrucțiunii, educației, cultelor și artelor: „Este o criză generală, mai accentuată în privința tineretului. Soluționarea crizei acesteia din urmă atîrnă deci și de soluționarea problemelor privind întregul neam”.

C. Stoicescu, fost rector al Universității din București: „O criză în sensul propriu al cuvîntului a fost provocată la noi printr-o adulare a elementelor tinere, făcută exclusiv în scop politic”.

C. Rădulescu-Motru, președintele Academiei Române: „Crisa sufletească a tineretului nostru provine din faptul că îndrumările ce i s-au dat au fost confuze și fără greutate morală”.

Mihail Manoilescu, fost ministru: „Echilibrul sufletească al tineretului nostru nu se poate recîștiga decît prin triumful unei culturi de sens latin și „tracic”.

Ion Simionescu, academician: „Ca să fii trainic și sănătos, un gînd nu trebuie să lipsească din educarea tuturor, din mintea fiecăruia, tînar și bătrîn, grija tuturor pentru salvarea țării și întărirea neamului, fără de care la ce mai e bună orice năzuință?”

Revista *fundațiilor regale*, sub semnătura lui Gheorghe I. Brătianu, îl evocă pe Nicolae Iorga, la șapte decenii de la naștere: „Născut acum șaptezeci de ani, el aparține acelei generații de întregitori de hotare, urmași vrednici ai acelei a întemeietorilor și cîtorilor României moderne. Oameni de stat, învățați, scriitori, deasupra curentelor diverse de gîndire și de păreri, i-a unit din vîrsta copilăriei și de pe băncile școlii o credință și o voință, aceea de a așeza neamul în imaginile firești ale drepturilor și ale năzuințelor sale. Nici unul nu așeza vreun gînd de partid sau de facțiune deasupra nației, nici unul nu concepea datorie mai înaltă și mai imperioasă decît lupta pentru dreptatea ei, ce va să vie. Nu se iseriseră atunci nici statul totalitar, nici concepțiile sale de conducere și de organizare. Dar acțiunea în serviciul cauzei naționale era totală, din partea tuturor, în orice domeniu și cu orice prilej.

Cît de mult ne lipsește cuvîntul acesta astăzi! — subliniază au-

Automotor
pe linia
tramvaiului 19

Ce grea sînt
cîntare automate
pe străzile
Capitalei

torul în încheierea evocării sale. Cîtă nevoie era pentru menținerea nădejdilor firești ale neamului de credința nezdruccinată a lui Nicolae Iorga că odată va fi dat iarăși «vitejiei drepte să biruiască», atunci cînd conducătorii noștri vor ști să așeze în slujba dreptății care nu pierde vitejia ce au dovedit-o totdeauna ostașii României!

La împlinirea a 100 ani de la nașterea lui Iosif Vulcan, revista *Familia* îi consacră un grupaj de articole, reproducînd totodată și un discurs al acestuia, rostit la 18 februarie 1872 în ședința Asociației „Petru Maior” din Budapesta și intitulat *Conștiința națională*, pe care o definește drept „singura condițiune care garantează existența unei nații”.

„Ce ne îndeamnă a iubi și a adora naționalitatea noastră? — arată I. Vulcan. Ce nu ne permite ca s-o putem trăda? Ce ne face superbi că sîntem și noi fiii ei? Ce ne însușește să creem fapte mari, pentru a-i asigura înflorirea? Ce ne ușurează durerile morții, știind că ne-am făcut datoria? Conștiința națională.

Noi românii, continuă I. Vulcan, trebuie să nutrim necontenit în sinul nostru simțămîntul conștiinței naționale. Transplantați de soartă ca o insulă în mijlocul a două mari elemente colosale, ale căror valori amenință în tot momentul existența noastră, numai iubirea naționalității proprii ne poate mîntui”.

Un nou cotidian în peisajul presei bucureștene, *Viața*, „ziarul de dimineață al tuturor cetățenilor”. Articolul-program, *Începutul*, este semnat de directorul publicației — Liviu Rebreanu. „Începem într-un moment crucial pentru destinele românismului, cînd inima neamului singurează mai cumplit poate decît orînd în cursul trecutului nostru prea torturat de toate asupririle și nedreptățile.

N-avem — continuă Rebreanu — ambiții deșarte, nici de-a reprezenta sau propovădui vreo ideologie politică și nici de-a învâța pe conducătorii responsabili cum să cîrmuiască țara. N-avem decît rîvna de-a servi mai presus de orice neamul și țara. Credem că, în vremurile aprige pe care le străbătem, suprema datorie a fiecărui român este de-a contribui, după puteri, la împlinirea idealului românesc, același și unic, pentru toți, deopotrivă, dincoace și dincolo de hotarele sfîrșite”.

În paginile ziarului semnează, printre alții, T. Arghezi, George Șbârcea, Șerban Cioculescu, Henriette Yvonne Stahl, Ioana Postelnicu, Petru Comarnescu, Ion Petrovici, Hortensia Papadat Bengescu, Vasile Netea, Gala Galaction. ■

Rubrică de: Ioana URSU, Ioan LĂCUSTĂ

Cronică măruntă

furi, 300 000 kg bagaje, avioanele companiei parcurgînd peste 40 000 000 km ceea ce reprezintă de cca. 100 ori înconjurul Pămîntului.

● Aseară (30 martie) — scrie Universul — la Constanța, la ora 21.30, s-a văzut pe cer, în partea de nord, o cometă. Fenomenul a durat aproximativ un minut și avea direcția de la răsărit spre apus, desenînd o traiectorie aproape paralelă cu suprafața pămîntului.

● Cîteva date despre noul sediu al Bibliotecii Academiei Române (Magazin istoric, nr. 7/1990), prezentate în același ziar Universul. A fost construit în anii 1936-1937 și dată în folosință publicului la 11 mai 1937. Anual a fost frecventată de 15-20 000 cititori, care au consultat 55-65 000 volume. Sala mare de lectură are 90 locuri. „Pentru a veni în ajutorul cercetărilor care au nevoie de note din ziare sau de anumite pagini ce-i interesează, biblioteca posedă un aparat „Latero-Fotocopiist”, cu care, se fac copii pentru un preț destul de modest. Cu același aparat s-au fotografiat aproape toate manuscrisele lui Eminescu”.

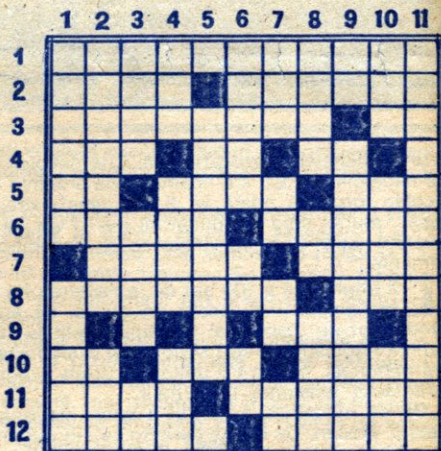
● Din istoricul... aparatelor automate. „Acum 2100 ani — notează Universul — Heron din Alexandria a construit un automat pentru apă sfîșită, care funcționa după același principiu ca acela din timpurile noastre. Dacă se introducea o monedă, automatul strecoșea cu apă sfîșită mîinile credincioșilor care intrau în templu.

● În cadrul Institutului de Istorie Națională, la 3 aprilie D. Bodin prezintă comunicarea Tudor Vladimirescu în lumina izvoarelor italiene, iar C.S. Nicolăescu-Plopșor — Tudor Vladimirescu hatornic.

ISTORIA ROMÂNILOR PRIN SCRITORI

ORIZONTAL: 1) Scriitorul clasic român (1858-1918), în a cărui piesă de teatru *Apus de soare* apare în toată mărirea sa figura domnitorului Ștefan cel Mare. 2) Acum, în Moldova - Prozator contemporan, autor al ciclului de romane *Zăpezile de-acum un veac*, o frescă a războiului nostru pentru independență (n. 1931). 3) *neînăripătă*, volumul al patrulea din romanul-fluviu al lui Radu Tudoran *Sfîrșit de mileniu* (neart.) - Inceput de revoluție! 4) Diminutiv feminin - Virful dealului! - Vers final! 5) Introducere la o legendă! - *galben și albastru* de Ion Minulescu, o savuroasă cronică românească a primului război mondial - Roman social-politic de Al. Ivasiuc, înfățișând o parte din tarele socialismului după instalarea la putere a regimului comunist. 6) Golf la Marea Roșie - Cetate la sud de Dunăre, cîntată de Vasile Alecsandri și George Cosbuc, simbol al eroismului românesc în războiul pentru independență. 7) Scriitor român de limbă germană (1897-1966), ale cărui romane *Crișan* și *Horia* se constituie ca o adevărată cronică a războaielor românilor de la 1784 - Punct cardinal. 8) Frați provenind dintr-o mare familie boierească din Oltenia, susținători și ulterior trădători ai lui Mihai Viteazul, eroii unui roman al lui Dumitru Almas - Hidroxid de calciu. 9) Critic contemporan (n. 1929), autor printre altele al antologiei de texte *Marturii despre Unire*. 10) La intrarea în Ardeal! - Curat - Sistem de pilotare pe navele americane (siglă). 11) „Poetul pătimirii noastre” (1881-1938), a cărui întreagă operă literară a fost pusă în slujba idealului de eliberare națională a românilor din Transilvania - Prozator contemporan (1900-1975) ale cărui romane *Intîmplări din pragul veacului* și *Sub pajura împărăției* evocă luptele românilor ardeleni pentru înfăptuirea Unirii. 12) Cunoscut autor de romane istorice, dintre care cităm *Mihai Viteazul* și *Vinătoarea lui Dragoș* - Poet, prozator și dramaturg (1919-1972), autorul dramei *Ecaterina Teodoroiu*.

VERTICAL: 1) Autor (1862-1929) care și-a cucerit locul definitiv în literatură printr-o singură operă: drama istorică *Vlaicu Vodă* - Poet, eseist, dramaturg (1875-1961), personalitate de talie europeană a culturii române, autor al pieselor istorice *Zamolxe* și *Avram Iancu*. 2) Geniul poeziei românești (1850-1889), în ale cărui versuri sînt evocate polemic figurile domnitorilor Mircea cel Bătrîn (*Scrisoarea III*) și Ștefan cel Mare (*Doina*) - Mircea Voievod, adus pe scenă de Dan Tărbilă. 3) Dramaturg contemporan (1894-1972), autorul piesei istorice *Cuza Vodă* - Orașel tătăresc în U.R.S.S. - George Miu. 4) Acesta - *Șomaj fără...*, pamflet social semnat de Alexandru Sahia (pl.) - Siglă pentru „Pan American World Airways”. 5) Arheolog și scriitor clasic român (1834-1895), autor al cunoscutelor năveli istorice *Mihnea Vodă cel Rău* și *Doamna Chiajna*. 6) Domnitorul-pescar a cărui luminoasă fi-

gură se situează în centrul dramei istorice *Luceafărul* a lui Barbu Ștefănescu Delavrancea - Kirilescu Teodor - Nerv periferic! 7) *de ucenicie*, operă memorialistică a lui Mihail Sadoveanu, cuprinzînd copilăria și adolescența maestrului romanului istoric românesc (neart.) - Scoase din cuvânt! - Frumusețea horei - Capul otomanilor! 8) Dialect vorbit în Cămin - Textilă - Piesă de Ibsen. 9) Calistrat Hogas - Ilustrul nostru povestitor moldovean (1880-1961), autor al unei vaste fresce istorice în literatură, din care cităm *Viața lui Ștefan cel Mare* și *Vremea Ducăi-Vodă*. 10) Editura Enciclopedică Română (abr.) - Reclamație - Stă la izvoarele istoriei, cu toate exagerările sale. 11) Poet clasic român (1810-1885), autorul cunoscutelor meditații *Umbra lui Mircea la Cozia* și *La Tismana*, două evocări lirice ale trecutului nostru istoric.

Andrei CIURUNGA

Dicționar: ASSAB, OAMS, SIZA, PAA, NGER

Soluția careului *Neamuri tragice*: **ORIZONTAL:** 1) SPARGAPEITHES; 2) P - POTULATENSI; 3) ASTI - S - CEL - AT; 4) REE - ODA - L - OLA; 5) AURI - ECA - ARAL; 6) DTA - SCORILO - K; 7) OH - PIERI - T - CE; 8) CEDA - NN - GEROS; 9) OSI - ASIGURAT; 10) S - OP - IORDANES; 11) EODN - N - ITANI; 12) OROLES - ALA - SC; 13) HERCINICA - NIA.

Încă
o
enigmă

ARMATA LUI VLASOV

Dr. NIKOLAI KORENIUK

Timp de trei zile, între 30 iulie și 1 august 1946, la Moscova, Colegiulul militar al Tribunalului suprem al U.R.S.S. a judecat în ședință închisă cauzurile a 12 ofițeri superiori sovietici trădători. La 1 august s-a dat sentința — moarte prin spânzurare — și în aceeași zi ea a fost executată.

„Vlasovi — trădători ai patriei sovietice, participanți la formațiuni militare antisovietice (ROA), care au acționat în timpul Marelui război pentru apărarea patriei de partea Germaniei. Numele lor provine de la cel al trădătorului A.A. Vlasov, fost general-locotenent sovietic” (Sovetskiy Entsiklopedicheski Slovar, ediția 1990).

Armata lui Vlasov: pentru istoriografia română postbelică un subiect-tabu; mulți au auzit de ea, puțini știu despre ce este vorba. Pentru istoriografia occidentală, un subiect bine cunoscut, onorat cu numeroase titluri în acești aproape 50 de ani, iar pentru cea sovietică o temă deocamdată

controversată. Istoriografia sovietică — ea însăși într-o continuă metamorfoză, generată de căutarea aproape pătimașă a adevărului, după zeci de ani de sistematică eludare a lui — dezbate încă persoana generalului A.A. Vlasov. Paleta calificativelor ce-i sînt atribuite este relativ largă: de la trădător la patriot, de la antistalinist la oportunist, de la martir la vinzător de țară. „În ultima vreme Procuratura militară a fost bombardată cu scrisori în care se cere revizuirea unui proces penal sau altul — menționează revista Voenno-istoricheski jurnal. Fel de fel de nume figurează în aceste scrisori. Uneori chiar ale unor criminali și trădători învederați, complici ai lui Beria, lachei ai lui Hitler... Chiar și ale unor «eroi» necunoscuți ai celui de-al doilea război mondial, ale vlasovilor, cărora se încearcă a li se arbora aureola unor martiri, luptători dirzi împotriva stalinismului”.

Opiniile istoricilor se confruntă și în privința mobilului care i-a condus la trădare pe cei 12 generali sovietici, ce au colaborat cu Hitler: se vorbește despre antibolșevismul lor funerar, dar și despre lipsa oricărei ideologii și despre grija exa-

În imagini: două ipostaze din viața generalului care a vrut cu orice chip să trăiască: alături de oamenii armatei sale „moarte” și de germanii al căror prizonier era.

cerbată și exclusivă pentru propria persoană, aflată în suferință, în detrimentul loialității față de patrie. Mulți dintre vlasovi și-au păstrat asupra lor — după ce au trecut de partea fasciilor — carnetul de membru al Partidului comunist (b) al Uniunii Sovietice, „pentru orice eventualitate”, cum au răspuns în timpul anchetelor penale.

Analiză individuală a celor 12 cazuri de trădători de patrie — scrie Voenno-istoriceski jurnal, într-un articol ce apelează la cele 29 volume de documente ale procesului — îl conduce pe cititor la concluzia că fiecare dintre ei a fost fie un frustrat, un ignorat sau un „neglijat” de șefi, fie un om pedepsit pentru incapacitate, sabotaj sau trădare, altfel spus, fiecare a fost purtătorul unui morb ce macină și cândva tot explodează: ura mocnă, acutizată de conjunctură.

În scopul propagandistic, Comandamentul Wehrmachtului a insistat asupra „caracterului patriotic, voluntar” al armatei lui Vlasov, formată, chipurile, din cei mai buni reprezentanți ai poporului rus, care s-au ridicat, ca tot poporul, de altfel — susținea hitleristii — împotriva Sovietelor. Însă tocmai cunoașterea naturii reale, de fond, a acestor „cel mai buni reprezentanți ai poporului rus”, a psihologiei lor de marionete și a intereselor lor egoiste l-au obligat pe cel din Wehrmacht să țină comandamentul și efectivele „armatei de eliberare” sub o strictă supraveghere și chiar, pentru mai multă siguranță, să-l racoleze pe „eliberatori” ca agenți și informatori ai Gestapoului. Până la începutul anului 1945, Vlasov nu a fost autorizat — așa cum ar fi dorit el — să comande ROA. Unitățile sale au rămas dispersate în batalioane izolate și integrate unor formațiuni germane.

„Vlasov și cei din anturajul lui apropiat nu au fost nici pe departe luptători pentru principii. Ei au avut exact atâtea principii câte are o gîruetă ce se rotește după cum bate vîntul. „Principialitatea” vlasovilor este ca pielea reptilelor caracterizate prin mimetism, prin însușirea de a căpăta „culoarea” pe care o arborează gândurile, planurile și interesele stăpînilor lor. Preocuparea de a supraviețui în orice situație și sub orice regim l-a obligat să-și schimbe nuanța pielii, să-și pună cîntăcîni uniformă sovietică, cînd uniformă fascistă și, în ultimul an al carierei lor de feloni, să-l poarte gîndul chiar la altă vestimentație (mantaua americană sau cea engleză)”, scrie revista sus-menționată. „În fața eșecurilor suferite de forțele celui de-al treilea Reich, Vlasov declară: „Rusia nu va putea fi niciodată cucerită decît de ruși înșiși”. Afirmă-

ția aceasta produce minia Führerului și Himmler ordonă arestarea a numeroși membri ai anturajului militar și politic al acestui general care înțelege să se comporte ca un aliat, nu ca un merceanar.

Mulți dintre vlasovi sînt deportați, unii chiar împușcați. Șeful SS îi avertizează pe Hitler că trebuie să-l considere pe Vlasov un intrigant și un trădător. Hitler ordonă dizolvarea ROA, prîndu-și astfel armata de vreo 30 de potențiale divizii. Voluntarii ruși sînt mutați pe frontul de apus sau în Balcani” (Dictionnaire de la Seconde Guerre mondiale, vol. II (1980), p. 1900).

De altfel, pentru istoriografia occidentală lucrurile sînt limpezi și sub alt aspect, al „eficacității” armatei lui Vlasov. „În „Osttruppen” (trupele de est) — cum corect ar trebui să fie numită armata lui Vlasov — în care numărul total de cetățeni sovietici trebuie să se fi apropiat de un milion — efectivele nu au fost niciodată grupate în mari unități, cu altă mai puțin într-o armată unică. Generalul Vlasov a luat sub patronajul lui simbolic pe compatrioții sovietici angajați în forțele armate ale celui de-al treilea Reich, imprimîndu-le acestora orientarea lui personală. Dar statul major al lui Vlasov (7 generali și 60 colonel — toți ruși) nu a exercitat nici o răspundere militară asupra compatrioților, trebuînd să se mulțumească cu efectuarea unor turnee propagandistice. O armată fantomatică, cu o existență simbolică... După un angajament împotriva armatei sovietice, în luna februarie, aceste două unități rusești [diviziile 600 și 650] au fost retrase de pe front și cantonate în regiunea Praga.

Cînd formațiunile ROA au fost mutate încet-încet spre coastele atlantice sau în Balcani, s-au comis două erori capitale: 1) soldații aceștia au devenit exilați, ei nu au mai trăit cu impresia că apără solul patriei lor și pe compatrioții lor ruși; 2) dacă erau de un anticomunism feroce nu aveau nici cea mai mică dorință să se bată cu anglo-americanii, într-un război ce le devenise străin. Astfel încît, chiar valoarea combativă ipotetică a ROA pe frontul de sud și mai ales pe cel de vest a fost submediocră”, menționează aceeași sursă.

Lucrurile par a fi clare deci: o duzină de trădători. Și totuși... Articolul reproduc în continuare cu titlul și subtitlurile redacției Magazin istoric după revista Oniokni, nr. 46 (noiembrie) 1990 — relevă numeroase fapte necunoscute ale acestor trădători, fațete care nu-l disculpă, ci îl completează.

Vroia să trăiască

Sfîrșitul anilor '30. Răsunătoare procese ale „dușmanilor poporului”: „spioni”, „diversioniști”, „agenți ai serviciilor de spionaj străine”, „trădători”. S-ar fi putut crede că, după cumplinele sentințe de condamnare la moarte, au rămas în viață numai patrioții adevărați.

Dar a început războiul și, cînd, în serviciul dușmanului au intrat mii de cetățeni sovietici, care au îmbrăcat hainele armatei fasciste. Nu vom aborda problema cifrelor, ci numai o altă: cum a fost posibil?

Se spune uneori că au făcut-o

pentru o bucată de piine albă, pentru puțină mahorcă, pentru un așternut cald, într-un cuvînt, și-au salvat pielea. Posibil. Dar oare numai pentru atît? Rusia nu cunoscuse niciodată o trădare în masă de asemenea proporții — soldați, ofițeri, generali. În războiul ruso-japonez și în primul război mondial nici nu fusese vorba despre așa ceva. Este adevărat însă că Rusia nici nu cunoscuse o putere mai inumană și mai sîngeroasă decît cea a lui Stalin. Nu putem decît să ne exprimăm nedumerirea cum o asemenea autoritate, cu crimele ei sîngeroase, s-a fixat, s-a consolidat și a rămas în memoria poporului ca salvatoarea Patriei și a

întregii lumi. „Dar nu-i nimic de mirare. Noi am crezut în Puterea Sovietică, în socialism, în Stalin. Trădători? Nu există pădure fără uscături!” — prevăd indignarea generației mai în vîrstă, pe care, de altfel, nu vreau deloc să o jignesc. Și totuși, îndrăznesc să fac remarcă: am fost obligați să credem. Cît privește uscăturile, nu au fost oare prea multe?

Nu spun toate acestea ca să justifice acțiunile trădătorilor de patrie. Ce e sînt sînt rămîne. Stalinii vin și pleacă, patria rămîne. Despre altceva este vorba: despre adevăr, așa cum este el. Un adevăr amar. Să încercăm să explicăm ce a fost Russkaja Osvooboditelnaia Armia (ROA) —

Armata de eliberare rusă.

„Un ticălos fără pereche, un trădător patentat, un spion german — acesta este Vlasov. Moarte lui Vlasov, trădătorul demn de tot disprețul, agentul și spionul mișav, al criminalului de Hitler!” scria într-un manifest răspândit în anii 1942-1945. Aceiași manifest conținea toate învinuirile posibile: „participant la complotul lui Troțki” în 1937-1938, a purtat „tratare secrete cu nemții și japonezii despre vânzarea către aceștia a unor teritorii sovietice”, în vara lui 1941, „s-a predat ca prizonier nemților lângă Kiev și a intrat în slujba fasciștilor germani ca spion și provocator... Căința lui s-a dovedit falsă... Ajungând mai târziu pe frontul Volhov, spionul hitlerist Vlasov — conform unei misiuni permise de la nemți — a adus unități ale Armatei 2 de izbire sovietice în situația de a fi înscrise de nemți. Au pierit astfel mulți oameni sovietici, iar el personal a trecut la stăpînii lui — nemții”.

Cei care alcătuiseră aceste manifeste nu aminteau însă o vorbă despre foaia matricolă ireproșabilă a „spionului german”.

La 19 ani (în 1920), Vlasov, fiu de țăran, recent absolvent al seminarului teologic, se înscrise voluntar în armata roșie; la 40 ani era general-locoțent, primise două ordine și era „credincios partidului lui Lenin și Stalin”.

În anii 1937-1938 a fost consilier militar în China. Încă de la începutul războiului s-a aflat în cele mai grele sectoare: în vara lui 1941 a comandat Armata 37 și a scos-o din încercuire, în decembrie a condus Armata 20, care a luptat cu succes lângă Moscova, pe direcția Solneçnogorsk (ziarul *Izvestia* din 13 decembrie 1941 a prezentat generalii care s-au evidențiat acolo: Jukov, Rokossovski, Govorov și Vlasov). Stalin; cu toată suspiciunea lui, avea încredere în Vlasov. Nu întâmplător cînd s-a ivit o situație critică pe frontul Volhov, i-a încredințat comanda Armatei 2 de izbire. Cine știe, poate că atunci comandantul suprem n-ar fi luat această hotărîre, soarta lui Andrei Andreevici Vlasov ar fi fost complet altă. Dar așa... Armata 2 de izbire a fost încredințată și comandantul ei s-a predat. Era 11 iulie 1942. De ce s-a predat? Cel mai probabil, Vlasov s-a temut pentru viața lui: își amintea perfect cum cu numai un an în urmă fuseseră împușcați generalii Pavlov, Korobkov, Klimovskih și alții, aflați în aceeași situație cu el.

N-avea de ales decît între a-și trage singur un glonte în țeasă sau a trece la „ai lui”, ca să-l primească de la ei (nu mult înainte de a se preda, Vlasov primise o scrisoare de la soție, de la Moscova, și dintr-un rînduleț aparent nevinovat — „am avut oaspeți” —, Vlasov înțelesese nenorocirea ce îl pîndea). Nici una dintre variante nu îi convenea tînărului general. El voia să trăiască. Și nu după sirma ghimpată a unui lagăr german. Dacă i s-ar fi dat posibilitatea să creeze o armată formată din prizonierii ruși, din dezertori și dacă s-ar fi recunoscut un guvern rus în exil, în frunte cu el, evident, ar fi fost de acord să colaboreze cu Wehrmachtul. Vlasov i-a comunicat aceste gînduri comandantului Armatei 16 germane, generalul-colonel Lindemann, la dispoziția căruia fusese pus după ce se predase. Lindemann procedase cu Vlasov conform ordinului: îl duse în lagărul special „Prominent” de lângă Vînnița, unde se mai aflau atunci generalii P.G. Ponedelin, M.I. Potapov, M.F. Lukin, D.M. Karbișev, M.K. Kirilov și alții, cît și Iakov Dju-gașvili (fiul lui Stalin).

Deși nemții îl nimiciseră armata, Vlasov simțea, știa că treburile le mergeau rău: războiul se prelungea, în ciuda promisiunilor trimbatde ale lui Hitler.

Intr-adevăr, nemulțumirea provocată de politica antirusă a Führerului era destul de puternică și în Wehrmacht, și în Ministerul afacerilor externe, și în Abwehr. Mulți încercaseră, și nu reușiseră, să-l convingă pe Führer să renunțe la teoriile lui despre „suboameni”, să îmbunătățească situația prizonierilor, să protejeze populația civilă, să nu-i mai ucidă pe politrucii s.a.m.d. Nimic nu ajutase însă. Führerul se încăpăținase să facă ce voia el. Simpla menționare a așa-numitei „armate de eliberare rusă” (ROA) îi provoca ieșiri de furie. „N-am nevoie de o armată pe care trebuie să o țin legată, a spus el. Rușii nu vor obține nicodată arme!”

„M-ai învins de două ori”

Totuși, în spatele lui, au început să se întreprindă tentative stăruitoare de creare a ROA-ului. Un interes deosebit în problemă manifesta acea secție a Wehrmachtului ce se ocupa cu diversuni ideologice împotriva armatei roșii și cu recrutarea de prizonieri ruși și de emigranți. La

gărul „Prominent” se afla sub controlul acestei secții. În noiembrie 1941, un colaborator al secției, V.K. Strikfeldt (neamț baltic, care făcuse parte din armata rusă în primul război mondial, apoi luptase la [generalul alb] ludenici), a elaborat un plan de organizare a unei mișcări ruse anticomuniste și a unei armate de eliberare ruse, iar în decembrie s-a încercat formarea unui „comitet de eliberare rus” la Smolensk, dar fără succes.

Mai departe evenimentele s-au derulat astfel. În decembrie-ianuarie s-a creat „Armata populară națională rusă” (RNNA) — general K.Ivanov, maior D.Bocearov; în martie 1942 — „Armata națională de eliberare rusă” (RONA) — emigrant B.Kaminski; puțin mai târziu (data exactă nu se cunoaște) — „Drujina” — colonel N.Rodionov. Dar Strikfeldt și cei din conducere — colonelii G.Martin, H. von Wedel, căpitanul N. von Grote, cît și protecții lor din cercurile politice înalte — scontau pe mai mult, pe mobilizarea unor forțe puternice împotriva regimului stalinist. Nu-i putea satisface numai faptul că „armatele” ruse, care acționau în componența unităților germane, nu aveau absolut nici o independență. Nu schimbau caracterul războiului. Încă de la 1 ianuarie 1942, N. von Grote a primit o indicație din partea unuia dintre conducătorii Ministerului pentru regiunile ocupate din răsărit, O. Breuthem: „Este nevoie nu de un om politic, nu de un emigrant, ci de un apropiat al conducerii sovietice. Cea mai potrivită persoană ar fi un general-prizonier”. Acesta avea să fie Vlasov. De ce el și nu altul? Înaintea lui trecuseră de partea hitleristilor generalii V.F. Malisikin, D.E. Zakutnii, F.I. Truhin, M.A. Blagovescenski, comisarul de brigadă G.N. Jilenkov. Poate că intervenise pedanteria nemtească și atunci alegerea căzuse asupra celui mai mare în grad; poate alte considerente au fost la mijloc. În orice caz, după prima discuție dintre Strikfeldt și Vlasov devenise clar că Andrei Andreevici era „cea mai potrivită persoană”.

„Sînt de acord să lupt împotriva lui Stalin, numai dacă mi se permite să creez o armată rusă, și nu o armată de mercenari — a pus condiția generalul-prizonier. Ea trebuie să se subordoneze unui guvern național rus...” Vlasov a mai vorbit despre lupta împotriva tiraniei, despre libertățile și drepturile omului, iar Strikfeldt i-a susținut, i-a îmbrățișat cu căldură gîndurile, a creștinat chiar

un tablou trandafiriu al unei alianțe viitoare a Germaniei și Rusiei, i-a injurat pe Hitler și i-a spus deschis că există mulți ofițeri germani, chiar generali și feldmaresali (care erau aceștia nu i-a numit), nemulțumiți de Führer. Vlasov i-a crezut și a fost de acord să-și expună cererile într-un apel către comandamentul german.

La 3 august 1942 Apelul — redactat în germană, în numele „noii Rusii, fără bolșevici și capitaliști”, care, cu ajutorul armatei sale de eliberare, va nimici tirania stalinistă și, va încheia „o pace de onoare” cu Germania — era gata.

Dar Hitler, imediat ce a aflat despre toate acestea de la feldmaresalul Keitel, și-a ieșit din fire: „Ce tot își permite acest fiu de măcelări! Îl trece prin cap să ne dea sfaturi? Încă o faptă din asta și își taie creanga de sub picioare!” Keitel, care cunoștea foarte bine situația complicată de pe frontul de răzărît și care înclina tot mai mult să creeze ROA din necesitate, a încercat să stăruie pe lângă Hitler, dar fără rezultat. Cînd căpitanul N. von Grote i-a propus, după un timp, lui Keitel să revină asupra acestui subiect, acesta i-a tăiat-o scurt: „Militarii nu trebuie să se amestece în politică”.

Dar „amestecul” a mers înainte.

Pe 17 septembrie 1942, Vlasov se afla la Berlin, pe Victoriastrasse 10, la sediul acelei „secții ruse”, a Wehrmachtului. Aici îl așteptau deja viitorul stat major al ROA (Malîșkin, Jilenkov, Truhin, Meandrov) și unul dintre teoreticienii mișcării „noulă Rusie”, maiorul M.F. Zikov, fost locțiitor al redactorului-șef al *Izvestiei*, M.I. Buharin, ce stătuse în anii 1937-1938 într-un lagăr din Siberia.

Berlinul l-a impresionat prin multe. O viață liniștită, cumpătată, casute confortabile, pretutindeni ordine și curățenie, magazine pline cu produse. Nici nu-ți venea să crezi că este capitala unui stat aflat în război. Odată l-au dus pe Vlasov în afara orașului, la o vilă frumoasă cu un etaj și cu grădina mare.

„Cine locuiește aici?” — s-a interesat generalul la germani care îl însoțeau. „Șeful ocolului silvic”, i s-a răspuns. Mai tirziu, Vlasov îi mărturisea lui Strikfeldt: „M-ați învins de două ori: lângă Volhov și cînd am văzut vila aceea”.

Pe Victoriastrasse 10 au sosit oameni noi: P.G. Cromiadi — grec, fost ofițer în armata țaristă, emigrant, I.S. Jerebkov, tot emi-

grant, Serghei Friolih, neamț baltic, care locuise pînă la război la Moscova, iar din iulie 1941 era locotenent în armata germană. Friolih venise singur la Strikfeldt și își oferise serviciile. „Mi-a rămas la Riga, o firmă care merge bine și nu știu deloc ce o să se întîmple cu ea dacă pierdem războiul. Mișcarea lui Vlasov este singura posibilitate de a câștiga războiul. Cred că vă voi fi de folos în ceea ce întreprindeți”.

Toți cei care au hotărât să intre în ROA au aflat despre Vlasov în primul rînd din manifeste. Acestea au fost răspindite în mari cantități pe teritoriile ocupate ale U.R.S.S., aruncate din avioane în spatele armatei roșii. Puteau fi citite permanent de prizonieri, de dezertori, de orice locuitor al U.R.S.S.

Să încercăm să ne imaginăm starea de spirit a soldatului simplu sau a ofițerului care citea un asemenea manifest și care știa pe propria-i piele ce însemnau colectivizarea, foametea, teroarea stalinistă, ce însemna ordinul „nici un pas înapoi” s.a.m.d. Unii rupeau manifestul în bucăți și îl aruncau, alții îl băgau în buzunar, așteptau momentul potrivit și... La sfîrșitul anului 1942 — începutul anului 1943 pe Victoriastrasse 10, au început să sosească vești despre cei doritori să intre în ROA.

Vlasov, totuși, nu s-a grăbit să se bucure, pentru că și armata și comitetul nu erau deocamdată decît un mit, iar orice făgăduială mai devreme sau mai tirziu se plătește. Cu colaborarea lui Strikfeldt s-a reușit organizarea a două școli de pregătire a voluntarilor lângă Berlin — la Dabendorf și la Wullheid. Aparent, totul era bine pus la punct: cursanții erau găzduiți în cazărmi, purtau uniformă germană cu înscris cusut pe mîneca dreaptă „ROA”, iar sub el un steag tricolor în miniatură, pe căciula — cocarda armatei țariste. Regulat se desfășurau lecții de pregătire militară și politică. Sub conducerea maiorului Zikov, de două ori pe săptămînă, au început să apară ziarul *Voluntarul*, cu un tiraj de 20 000 exemplare, și *Zarea*, cu 100 000.

Vlasov primea defilările, ținea prelegeri, îi felicită pe absolvenți. Dar rămînea în continuare un general fără armată. El nu se putea minți. Știa prea bine că era strîns în mîngînă.

Vedea, știa, dar încerca, din toate puterile, să lărgască puțin mîngînia. Unde era armata promisă? Unde era guvernul în exil promis? Erau întrebări pe care le adresa neîncetat reprezentanților „secției ruse”.

De ce ne vîrsăm singele?

În sfîrșit, a primit binecuvîntarea pentru un proiect riscant: la 27 decembrie 1942 s-a publicat și difuzat ca manifest „Apelul Comitetului rus către luptătorii și comandanții armatei roșii, către întreg poporul rus și alte popoare ale Uniunii Sovietice”.

Bolșevismul este dușmanul poporului rus — se spunea în el. Milioane de ruși au plătit cu viața pînă la urmă crimele ale lui Stalin de stăpînire asupra lumii, supra-profitul capitaliștilor anglo-americiani s.a.m.d. Urmau cele 13 puncte ale programului (lichidarea colhozurilor, prăbușirea regimului de teroare, proprietate privată etc.) Manifestul conținea și astfel de rînduri: „Trăiască poporul rus, membru egal în drepturi al familiei popoarelor Noii Europe!” (cum o fi receptat asta Hitler? — N.K.) și semnăturile: „Președinte al Comitetului rus, general-locotenent Vlasov și secretar al Comitetului rus, general-maior Malîșkin”.

Hitler i-a tras din nou o sâpu-neală zdravănă feldmaresalului Keitel. Și din nou Keitel, cum a putut, a încercat să se justifice, apoi a dat indicația în Victoriastrasse 10 să „o lase mai moale”. Dar cum să „o mai lași mai moale”, dacă, după Stalingrad, însuși ministrul propagandei, Gobbels, apoi ministrul pentru teritoriile răsarîtine ocupate, Rosenberg, apoi Reichsführerul SS Himmler și alți lideri ai Germaniei au hotărît să stabilească contacte cu Vlasov? Aceștia erau tot mai înclinați să creadă în misiunea salvatoare a alianței armate germane cu ROA. Dar numai cu manifeste de „producție berlineză” și cu lecții ținute la Dabendorf și Wullheid — gîndeau protectorii lui Vlasov — mare lucru nu faci. Trebuia o călătorie la generalului în teritoriile ocupate, trebuia ca el să vorbească în fața rușilor prizonieri, în fața civililor, pentru ca ei să-l vadă și să-l audă pe Vlasov, în carne și oase. De aceea von Grote și Strikfeldt au început să pregătească, din februarie 1943, această călătorie.

Vlasov a scris o scrisoare intitulată „De ce m-am înscris pe drumul luptei cu bolșevismul” și publicată în ziarul *Zarea*, din 3 martie 1943, și în *Voluntarul*, din 7 martie. În ea el explica mobilul hotărîrii sale de a colabora cu nemții: „Puterea sovietică nu mi-a provocat mie personal, nici un prejudiciu. Am acceptat ideile

revoluției populare, am intrat ca voluntar în armata roșie și am luptat pentru ca țărani să primească pământ, muncitorii să trăiască mai bine și întreg poporul rus să aibă un viitor luminos... Acum însă am pornit pe drumul luptei cu bolșevismul. De ce?... Deseori am vorbit cu muncitorii, cu țărani, cu intelectuali și m-am convins că nici unul dintre țeluri nu a fost atins prin victoria bolșevicilor... Văta grea a muncitorilor, a țărănilor i-a împins în colhozuri, milioane au fost împușcați fără a fi judecați și fără urmărire penală. În armată și în întreaga țară domnesc spionomania și delațiunile.

Încă de la începutul războiului mi-am îndeplinit în mod cinstit datoria de soldat și de fiu al patriei. Am văzut cu ochii mei lipsa de dorință a poporului rus de a apăra puterea bolșevică și sistemul, am văzut acțiunile ireponsabile ale comandanților, amestecul comisarilor. Rușii s-au luptat vitejește, dar în fața mea s-a ridicat întotdeauna întrebarea: de ce ne vârsăm singele? Pentru mine era clar: bolșevismul a tirat poporul rus în război, rentabil pentru capitaliștii anglo-americani. Anglia a fost întotdeauna dușmanul poporului rus, întotdeauna a încercat să subrezească țara noastră. De aceea este necesară alianța noi Rușii cu Germania. În alianță cu poporul german trebuie dărmat zidul de ură și de suspiciune ce ne desparte.

Gîndindu-mă bine la toate acestea, am luat hotărîrea să mă predau. În cele peste șase luni de cînd sînt prizonier, nu numai că nu mi-am schimbat convingerile, dar am devenit și mai ferm în ele. Cu ajutorul prizonierilor de război și al maselor largi ale poporului rus vom săvîrși o revoluție populară.

Préférence și vodka

La sfîrșitul lui februarie 1943, Vlasov a părăsit Berlinul și, vreme de trei săptămîni, a ținut prelegeri în cadrul unor mari adunări din Smolensk, Gâtchina, Moghilev, Riga, expunînd programul „mişcării de eliberare ruse”. La 24 februarie, în timpul unei expuneri la teatrul din Smolensk, a scapat o frază mult prea îndrăznească: „Eu nu sînt marioneta lui Hitler”, iar la Gâtchina a declarat cu îngîmfare, tachiîndu-i parcă pe ofițerii, din Wehrmacht aflați în sală: „Războiul se va termina, ne vom elibera de bolșevism și apoi îi vom primi pe

germani ca pe niște oaspeți dragi la Leningrad, căruia îi vom reda denumirea sa străveche”.

„Vlasov s-a întors plin de speranțe la Berlin”, își amintea S. Friolih. Cu toate acestea, Führerului i se raportaseră deja micile lui cutezanțe. Keitel a auzit din nou: „Dacă acest Vlasov mai apare o dată în public o sa se ocupe Gestapoul de el”.

Dar pînă ce amenințarea să fie pusă în aplicare, „secția rusă” s-a grăbit să-l ascundă pe ghinionistul general într-un loc sigur, dintr-un sector elegant al Berlinului.

Pasiunile s-au mai potolit, dar vîlă de pe Kibitzweg 9 a intrat sub supravegherea Gestapoului. La început Vlasov nu ieșea din casă, scria, citea presa, asculta radioul. Comunicările privind evenimentele din arcul de la Kursk i-au trezit sentimente contradictorii. Oare cui dorea el înfrîngerea? Și cui victoria? Dacă învingea Hitler, ROA puneă capac acestei victorii. Dacă învingea Stalin, armata roșie nu mai putea fi oprită, trebuia luptat cu ea, în timpul marșului său triumfal prin Europa... Mult timp de gîndire nu a avut. La sfîrșitul lui martie — începutul lui aprilie vizitatorii săi s-au înmulțit. I.S. Jerebkov l-a sfătuit să trimită pe cineva din anturajul lui la Paris, pentru a se întîlni cu emigranții ruși.

A plecat la Paris V.F. Malîșkin. Bătrîna emigrație albă nu i-a arătat o simpatie deosebită, pentru că nu-i inspira încredere un om care trădase de două ori: în aprilie 1918 trecuse din armata albă în cea roșie (înainte de război lucrase la Academia militară, iar din 7 iulie 1941 fusese șeful statului major al Armatei 19; I.S. Konev îl făcuse general-maior), apoi fusese de acord să colaboreze cu hitleristii. Nici alți „bolșevici de-ai lui Vlasov” nu s-au bucurat de o mai bună primire. Totuși, unele contacte s-au stabilit.

Dar oare erau ele de vreun folos? „Mie îmi trebuie armată. Asta îmi trebuie, i-a spus ritos Vlasov lui Strikfeldt. Voi, nemții, nu aveți încredere în mine...”. Moralul generalului trebuia ridicat. Cu permisiunea feldmareșalului Keitel, Vlasov a fost din nou trimis într-o călătorie de propagandă în teritoriile ocupate.

La 29 aprilie 1943 Vlasov a ajuns la Riga. Oțetarii din Wehrmacht l-au primit bine. A doua zi s-a întîlnit cu ziaristii, apoi a ținut cuvîntări la Pskov, Luga, Volosovo, Siverski, Tolmacevo, Gâtchina. Vlasov și-a mai revenit, a vorbit fără sa-și impună nici o cenzură, cu cuvinte usturătoare,

din nou nu s-a putut abține de la ieșiri „necuvîntoase”. La Luga, a aruncat chiar o întrebare către mulțime, dincolo de cordonul poliției: „Vreți să fiți sclavii nemților?” „Nu”, i s-a răspuns într-un glas. „La fel cred și eu, — a spus Vlasov. Dar decemdata poporul german ne ajută. Ne ajută așa cum cîndva poporul rus l-a ajutat pe el în lupta cu Napoleon”.

Hitler și-a pierdut răbdarea. La 8 iunie i-a cerut explicații feldmareșalului Keitel.

În aceeași zi, el a interzis din nou formarea ROA sub comanda lui Vlasov. Führerul nu și-a schimbat atitudinea nici după marea înfrîngere din arcul de la Kursk. Mai mult, a intenționat chiar să dezarmeze „formațiunile naționale” — de caucazieni, de turkmeni, de ucrainenii, divizia căzăcească a lui von Pannwitz — care acționau în răsărit și pe care le considera nesigure, dar apoi a luat hotărîrea să le dizloce în apus.

Vlasov era disperat: i se zădărniseră toate planurile și toate speranțele. Deși vedea în jurul său agîndu-se persoane suspuse, rezultatele dorite lipseau. Într-o zi i s-a plîns colonelului Gehlen, care l-a făcut o vizită și sub controlul căruia se aflau toate formațiunile naționale din răsărit: „Am ars toate punțile cu patria. Mi-am jertfit familia, care se află acum în cel mai bun caz în lagăr, dar mai degrabă cred că n-o mai am. Am trecut fără să ezit de partea nemților, împotriva lui Stalin. Pentru mine personal și victoria și înfrîngerea sînt o amenințare cu moartea. Proștior! ăștia de nemți ar trebui să le fie limpede că nu pot da înapoi. Dar, în ciuda acestui lucru, simt asupra mea privirile suspicioase ale unor umbre ce-mi dau tircoale. Deseori le citesc pe fața întrebarea: cînd o să fugă totuși ăștia la Stalin? Ce prostie!... Sînt convins că, dacă aș fi fost consultat, multe operații ar fi fost reușite și multe vieți omenesti ar fi fost salvate...”. „N-a venit încă vremea” i-a răspuns Gehlen. „Și atunci — a spus Vlasov — atunci ‘hai să facem un préférence’.”

Așa se scurgeau zilele: préférence, primiri de înalți oaspeți, „conversații de suflet” și vodka. Oamenii lui Vlasov beau uneori stil „urgie”, „nu se uscau” cîteva zile.

În vara anului 1944 situația trupelor hitleriste atît în răsărit, cît și în apus a ajuns critică. Armata roșie a intrat pe teritoriile României, Cehoslovaciei, Poloniei și Ungariei; trupele S.U.A. și Angliei, debarcate la 6 iunie în

Normandia, au întreprins operații reușite în Franța. Și, deși Hitler nici în perspectiva unei înfringeri iminente nu și-a schimbat atitudinea față de Vlasov, anturajul său apropiat s-a hotărât să crezeze — în mare grabă, cînd era, de fapt, tîrziu — „opozitia rusă” față de regimul stalinist. La 20 iunie s-a pus de acord cu Vlasov problema subordonării lui conducerii SS. Pe 22 iulie s-a fixat o întâlnire între Vlasov și Reichsführerul SS Himmler (era ca și cum s-ar fi înfînt cu Beria, dar altă ieșire nu vedea). Atentatul asupra lui Hitler, din 20 iulie, a amînat însă întvederea. Ea a avut loc abia pe 16 septembrie. „Suboamenii există în fiecare națiune — a început discuția Himmler. Diferența între voi și noi constă în faptul că la voi suboamenii se află la putere, iar la noi, în Germania, eu l-am pus pe toți sub chieie”.

Vlasov nu a avut nici o obiecție. Important era să obțină ce voia, să nu-i scape și ultima șansă.

Aveți două divizii — i-a spus Himmler, — gradul de general-colonel, dreptul la formarea comitetului, plus o serie de condiții: lupta cu bolșevismul — o dată, Rusia în grantele de pînă în septembrie 1939 — a doua; reînnoirea la Crimeea — a treia; guvern propriu pentru cazaci —

a patra; o largă autonomie popoarelor neruse — a cincea. Asta-i tot! Dar nu și puțin. „Vlasov însă era mîndru și foarte mulțumit. Avea acum și el o înțelegere ca aceea între Churchill și Stalin” — își amintea Strikfeldt.

La 14 noiembrie 1944, la Praga, a avut loc congresul ordinar al Comitetului de eliberare a popoarelor Rusiei (KONR). Au luat parte 500 delegați din 49 comitete, ce reprezentau, în principal, emigrația veche și nouă, formațiunile naționale. La congres era așteptat Himmler, cît și o telegramă de salut a lui Hitler, dar, și în aceste „clipe de destin”, conducerea superioară a Germaniei l-a ținut la distanță pe Vlasov și pe oamenii lui. Au participat protectorul Cehoslovaciei, Frank, loctiitorul lui Ribbentrop, Lorenz. Autorii declarațiilor și apelurilor către congres, îndeosebi cei ai documentului-program, „Manifestul Comitetului de eliberare a popoarelor Rusiei”, simțeau în ceață respirația cenzurii germane.

Deși în prima săptămîină după crearea Comitetului au sosit 60 000 cereri ale voluntarilor, germanii nu au permis includerea lor în ROA. Abia la sfîrșitul lunii decembrie, lîngă Mînsingen, s-a format prima divizie ROA, sub comanda colonelului S. Buniacenko (Divizia 600 rusă infanterie), iar la sfîrșitul lui ianuarie 1945 lîngă Heuberg — a

două divizii, sub comanda generalului-maior G.A. Zverev (Divizia 650 rusă infanterie). La Buniacenko au intrat resturile brigăzii lui B. Kaminski, care acționaseră în componența diviziilor SS 29 și 30, și șase batalioane rușesti formate în 1942, iar la G.A.Zverev — opt batalioane rușesti și parțial Divizia 30 SS. La Heuberg se mai aflau un batalion de gardă, o brigadă de rezervă, o școală de ofițeri, statul major. Vlasov a fost numit comandant-sef abia la 28 ianuarie 1945. La 4 februarie la ROA au fost atașate așa-numitele „forțe aeriene” ale generalului-maior V.I. Malțev.

Astfel, după atîtea și atîtea promisiuni, cereri și negocieri s-au adunat nu mai mult de 30 000 oameni, care simțeau apropierea sfîrșitului Germaniei.

Oare în situația dată Vlasov și anturajul lui vedeau vreo ieșire? Mai degrabă numai în linii generale: în nici un caz, nu trebuia să se predea trupelor sovietice. Trebuiau să se elibereze de sub tutela germană și să treacă de partea aliaților occidentali (în orice condiții — ca prizonieri, ca militari, ca internați). Evenimentele ulterioare au dovedit că toate aceste intenții au fost iluzii deșarte.

Încercările de a se adresa ambasadelor S.U.A. și Marii Britanii prin Crucea Roșie Internațională din Elveția s-au soldat cu un

Vlasov văzut de Ehrenburg

Una dintre figurile cele mai controversate ale literaturii sovietice, Ilya Ehrenburg, a fost și un foarte cunoscut publicist. În anul celui de-al doilea război mondial corespondent de război, el a avut „șansa” de a-l înfrîni și pe Vlasov. Iată cum descrie aceste momente în lucrarea sa Oamenii, ani, viață:

Am trecut prin Volokolamsk. În apropiere de dealul Ludina, într-o lîzbă se afla punctul de comandă al generalului A. A. Vlasov. Omul acesta mi-a impresiionat în primul rînd prin felul său de a discuta cu oamenii: vorbea foarte colorat, uneori cu o brutalitate căutăată, dar totodată de la suflet la suflet. Încercam un sentiment dublu: îl admiram, dar totodată mă și irita, căci era ceva teatral în felul în care își construia frazele, în intonație, în gesturi. Seara, cînd Vlasov deschise o lungă discuție cu mine, găsi explicarea atitudinii sale: vreo două ceasuri îmi vorbi despre Suvorov și, între altele, am notat în agenda mea: „vorbește despre Suvorov ca despre un om alături de care a trăit ani de-a rîndul”.

A doua zi cînd discutați cu soldații, ei îmi laudă rău pe acest general, spunînd: „E simplu”, „curejos”, „a fost rănit un plutonier, ei l-au învîlt cu cojocul său”, „mare meșter să înjure”...

...Mi s-a pregătit patul să pot înnopta. Pînă la trei dimineața am discutat. Mai bine zis a vorbit Vlasov, mi-a povestit, și-a expus punctele de vedere. Cîte ceva din cele ce le-a spus le-am notat. Fusesse lîngă Kiev, nimerise în încercuire. Spre chinul lui, răcise, nu mai pu-

tea merge și soldații l-au scos, purtîndu-l pe brațe. După această întâmplare a început să fie privit chiorșic. „Dar tocmai atunci a telefonat tovarășul Stalin, s-a interesat de sănătatea mea și totul s-a schimbat pe loc”. De cîteva ori în timpul discuției a revenit la Stalin. „Tovarășul Stalin mi-a încredințat conducerea unor armate. Am venit aici de la Krasnaya Poliana, aș putea zice că ne-am început marșul de la ultimele case ale Moscovei, am parcurs vreo zecelei de kilometri fără oprire. Tovarășul Stalin m-a chemat și mi-a mulțumit...”. Multe lucruri le critica: „I-am educat prost pe ostași. Întreb pe unul dintre ei cine-l comandantului de batalion și el îmi răspunde: „Unul roșcovan”. Nici măcar numele nu l-î știe. N-am ținut să educăm respectul la ostași. Suvorov, acela știa să se impună...”. Dacă voie să laude ceva, repeta: „E bine. E civilizată”. Povestind despre o fată pe care nemții o spînzuraseră, îi înjură: „Le venim noi de hac”. Dar cînd după aceea adăugă: „Avem ce învăța de la ei. Ați văzut paturile din blîndă? Le-au adus de la oraș. Asta-l civiliză”. La el fiecare soldat își respecta comandantul. N-are să răspundă „unul roșcovan”. Referindu-se la operațiile militare, adăugă: „Eu le spun soldaților mei așa: «nu vreau să-mi fie milă de voi, vreau să vă cruț, și ei înțeleg asta»”.

În timpul nopții se arăta nervos căci nemții lumineau cerul cu rachetele. „Aruncă rezerve din avionie — îmi spuse. Mîine o să la însoți vîlceasa...”. În timp ce vorbea folosea adesea proverbe, zicători, printre care și unele pe care nu le mai auzisem. Una am reținut-o: „Orice guman cu scuza lui”. Mi-a mai spus că principalul în

esec.

La 11 aprilie 1945, divizia lui S. Buniacenko a primit ordin de la comandamentul german să se deplaseze pe fluviul Oder și să atace trupele sovietice. Buniacenko, înțelegând că asta era moarte sigură, a refuzat: „mă subordonez numai lui Vlasov”. Vlasov a fost înștiințat și acesta a încercat să-l facă să înțeleagă pe Buniacenko: trebuia măcar de formă să tragă câteva focuri de armă, apoi se va retrage spre sud, înspre Austria și Iugoslavia, unde probabil erau unitățile anglo-americane.

Așa a și procedat. La 13 aprilie, divizia lui Buniacenko a început „atacul”, apoi l-a încetat repede, și, în ciuda cerințelor nemților de a relua focul, a părăsit pozițiile și a pornit spre sud.

Vlasov, aflat din 19 aprilie împreună cu statul major al Comitetului de eliberare la a doua divizie, în Füssen, a aprobat acțiunile lui Buniacenko. El însuși, la 20 aprilie, la constatarea cu Jilenkov, Malîșkin, Truhin și Zakutnii a propus să se la legătură urgent cu comandamentul anglo-american.

La 29 aprilie, Malîșkin se afla la statul major al Corpului 20 american, de unde a fost trimis la comandantul Armatei 7 americane, generalul McCarrell Alexander Patch.

Mai târziu în minile americanilor au ajuns Jilenkov, Meandrov,

Korbukov, Șatov, Zukutnii, Blagoveșcenski.

Divizia lui Buniacenko se apropia în acest timp de Praga, unde pe 4 mai a izbucnit insurecția antifașistă. O garnizoană de unități SS selecționate a fost aproape gata să o înecă în sânge. Buniacenko și-a oferit serviciile cehilor, sperând, evident, că se va ține cont mai târziu de acest lucru.

Nu s-a ținut cont. Divizia ROA a dat într-adevăr o grea lovitură SS-iștilor, dar, aflând că pentru „salvarea” cehilor de oamenii lui Vlasov au fost aruncate trupe ale mareșalului I.S. Konev, de lângă Berlin, Buniacenko a dat ordin de deplasare spre sud, în întipinarea Armatei 7 americane, armată care avea deja instrucțiuni precise cum să se poarte cu „oaspeții”: dezarmați și în lagăr. Fără să stea mult pe gânduri, virfurile armatei lui Vlasov au hotărât să se predea... americanilor. Vlasov, Zverev și Truhin n-au reușit nici măcar să ajungă la americani. Au fost luați de ai lor. Cei aflați în spatele sirmei ghimpate a lagărelor americane au fost predați — unii mai devreme, alții mai târziu — autorităților sovietice. Unii dintre ei au fost împușcați pe loc, alții au fost trimiși în lagărele și închisorile din patrie.

La 2 august 1946, colegiul militar al Tribunalului suprem a condamnat la moarte prin spân-

zurare 12 persoane: A.A. Vlasov, V.F. Malîșkin, G.N. Jilenkov, F.I. Truhin, A.E. Zakutnii, I.A. Blagoveșcenski, M.A. Meandrov, V.I. Malțev, S.K. Buniacenko, G.A. Zverev, V.D. Korbukov, N.S. Șatov, în aceeași zi, la Moscova, pe Lubianka [sediul NKVD-ului], sentința a fost îndeplinită.

Multe alte aspecte ale acestei istorii rămân secrete: nici nu știu dacă vom reuși vreodată să înțelegem exact ce s-a petrecut atunci. De ce a refuzat Vlasov propunerea lui I. Jerebkov de a pleca în Spania, în aprilie 1945? A existat o legătură între armata lui Vlasov și participarea la complotul împotriva lui Hitler, din 20 iulie 1944? Cine a intrat totuși în ROA și care a fost soarta celor care au reușit să supraviețuiască? Sînt încă multe întrebări rămase fără răspuns.

Nu știm — și poate nu vom ști niciodată — ce au declarat Vlasov și cei 11 tovarăși ai lui în timpul anchetelor de pe Lubianka și al procesului penal.

Este greu să ne despărțim de mituri. Dar să trăim cu ele este și mai greu. ■

**Introducere și
versiune românească
Florentina DOLGIN**

viață este devotamentul, credința. La asta se gîndise cînd fusese încercat, își zisese: „O să rezistăm, ne va ajuta credința”.

Dis-de-dimineață Vlasov fu chemat la firul direct. Se întoarce emoționat: „Tovarășul Stalin mi-a acordat o mare încredere...” Vlasov căpătase o nouă misiune. Lucrurile fură strîns într-o clipă și izbă rămase pustie.

Colonelul Karpov îmi povesti că Vlasov primise comanda armatei a doua de asalt, care urma să încerce forțarea Leningradului blocat și-mi zise în sinea mea că alegerea nu era greșită.

Petru luni mai târziu, în ziua de 16 iulie [1942], nemții anunțau că luseră prizonier un comandant de frunte al armatei sovietice, care se acunsesse într-o izbă, îmbrăcat în haine de soldat, dar văzîndu-se înconjurat strigase că este general; dus la statul major, făcu dovadă că este generalul Vlasov, comandant al Armatei Speciale.

Peste cîva timp, un ofițer sovietic care scăpase din încercule îmi povesti că Vlasov fusese rănit ușor la picior și că-l văzuse mergînd pe marginea șoselei, sprijinit într-un baston și înjurînd.

O lună mai târziu germanii anunțară că generalul Vlasov organizează din rîndul prizonierilor o armată care va lupta „de partea Germaniei pentru aşezarea Rusiei pe noi temelii și introducere regimului național-socialist”.

Am primit într-o zi un manifest găsit pe front, pe care-l păstrez pînă astăzi. Manifestul vorbea despre mine: „Cănel de Iidan Ehrenburg are dragi” și era semnat „Armata lui Vlasov”. Mi-am adus aminte de generalul înalt, îmbrăcat în coloj, care, luîndu-și rămas bun de la mine cu o jumătate de an în urmă, mă sărutase de trei ori, și am înjurat. (E adevărat, nu altă de colorat ca Vlasov.)

E plină de adevăr zicala că sufletul altuia e întotdeauna un mister. Aș încerca totuși să fac unele ipoteze.

Vlasov nu e nici Brutus, nici cneazul Kurbski, am impresia că totul a fost cu mult mai simplu. Vlasov dorise să ducă la îndeplinire misiunea ce îi fusese încredințată. Știa că în acest caz va fi din nou feliicitat de Stalin, va mai primi o decorație, va fi înaintat și va impresiona pe toți cu arta lui de a îmbina citate din Marx cu zicalile lui Suvorov. Dar totul s-a petrecut altfel: nemții s-au dovedit a fi mai puternici, armata a fost din nou încercută. Do-rînd să scape cu viață, Vlasov și-a schimbat hainele. Văzîndu-se înconjurat de nemți, s-a înspăimîntat, căci un oaspeț de rînd putea fi împușcat pe loc. Ajuns prizonier și-a pus problema ce să facă. Și-i însușise bine principiile politicii curente, îl admira pe Stalin, dar convingeri nu avea. Avea în schimb ambiție. Și-a dat seama că s-a zis cu cariera lui militară. Dacă Uniunea Sovietică va câștiga războiul, în cazul cel mai bun urma să fie degradat. Nu-i rămînea deci dedit o soluție: să accepte propunerea nemților și să depună toate eforturile pentru ca Germania să învingă. În acest caz ar fi devenit comandantul suprem al armatei sau ministru de război în Rusia cîmpănită și patronată de victoriosul Hitler. Bineînțeles, Vlasov nu mînturisea niciodată și nîmănu acest lucru. La radio declarase că urăște de ani de zile regimul sovietic, că este însetat de dorința „de a elibera Rusia de bolșevici”.

...Vlasov reuși să formeze cîteva divizii din rîndul prizonierilor de război. Unii se înrolaseră pentru că erau chinuți de foame, alții pentru că se temeau de ai lor. În timpul bătăliilor, ostașii lui Vlasov se arătau șovăielnici și nemții îi foloseau mai ales pentru a reprima mișcarea de partizană. Cînd am fost trimis în Franța după război, locuitorii din Limousin mi-au povestit despre cruzimea cu care ostașii lui Vlasov se comportau față de populație. Oamenii răi există pretutindeni, e un lucru care nu depinde nici de regimul politic, nici de educație...

Daniel David, specialist în istoria primei conflagrații mondiale, își pune în revista pariziană *Historia* această întrebare, răspunzând afirmativ și fixând chair „ziua critică” (26 martie 1918), când trei armate germane sînt lansate de pe frontul de nord, spre Paris, pe valea râului Oise. Dar autorul studiului — din care reproducem în cele ce urmează fragmente esențiale, cu subtilitățile redacției *Magazin istoric* — analizînd circumstanțele, relevă greșelile înaltului comandament german și meritele Comandamentului suprem franco-anglo-american, merite ce au schimbat totuși soarta războiului.

AR FI PUTUT CÎȘTIGA GERMANIA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL?

DANIEL DAVID

Foch față în față cu Haig și Pétain

La începutul anului 1918, situația beligeranților este marcată de două evenimente ce pun Puterile Centrale într-o poziție favorabilă. Cu cîteva luni în urmă, armata italiană¹ a suferit la Caporetto (*Magazin istoric*, nr. 10/1968) un asemenea dezastru, încît nu mai este în stare multă vreme să reia ofensiva. Pe de altă parte, la 22 decembrie 1917 au început tratativele de pace de la Brest-Litovsk, între Puterile Centrale și Rusia, fostă aliată a Franței și Marii Britanii. În fața Germaniei și a aliaților ei se deschide astfel o alternativă decisivă: ori să exploateze pe plan politic poziția lor favorabilă, negociînd o pace de compromis, ori să folosească poziția bună în scopul

obținerii, pe plan militar, a unei victorii zdrobitoare și generale. Pentru Berlin adoptarea unei decizii este presantă, dată fiind epuizarea resurselor țării, din cauza efortului de război. În plus, ofensiva submarină nu a dat rezultatele scontate de Comandamentul german. Acesta este conștient că intrarea în război a Statelor Unite alături de Antantă va răsturna balanța de forțe.

Călăuzită de aceste considerații, Germania nu ezită prea mult. În răsărit, ea dorește să obțină de la Rusia mari avantaje economice și teritoriale. În vest, anexarea Belgiei și a bazinului minier al Lorenei, pentru a-și stabili frontiera pe râul Meusa. Or, doar o victorie militară categorică poate conduce la atingerea acestor țeluri.

În Germania, conducerea politică și militară a războiului se află în mîinile a doi oameni: Hindenburg [comandant-șef al armatelor germane] și Ludendorff. Acesta din urmă, avînd titlul de prim-șef al

Marelui Cartier General, face oficiul de generalissim, întrucît împăratul a renunțat, încă de la începutul operațiilor militare, la orice responsabilitate. Conceptul strategic la care se fixează Marele Cartier General este cel al unui act unic și decisiv, care să permită armatei germane efectuarea unei străpingeri în direcția Pas-de-Calais. În punctul de joncțiune al armatelor franceză și engleză, Comandamentul german speră că, printr-o acțiune rapidă și dură, să distrugă armata engleză, ceea ce ar antrena capitularea Marii Britanii și — deci — lichidarea coaliției franco-britanice. Pentru a-și realiza obiectivele, germanii au disponibile 67 divizii, dintre care 52 mobile și 15 de poziție. Penuria mijloacelor de transport i-a obligat pe șefii militari germani să introducă distincția între unitățile apte pentru războiul de mișcare și cele-falte.

În fața acestei amenințări, aliații Antantei prezintă un front politic unit. Începînd din toamna anului

¹ În primul război mondial, Italia a fost aliata puterilor Antantei (Franța, Marea Britanie, S.U.A.).

1917, situația s-a ameliorat și pe plan economic. Doar sub aspect militar empirismul continuă să caracterizeze relațiile interaliat la nivel guvernamental și acțiunile lor pe cimpul de luptă. În fața bătăliei decisive iminente, numirea unui șef suprem apare ca indispensabilă. Ideea conducerii militare unice se va realiza sub cstringerea evenimentelor. Punctul de plecare îl va constitui Consiliul superior de război, creat în noiembrie 1917 și alcătuit dintr-un președinte și cîte un ministru din partea fiecărui guvern. Acest consiliu dispune și de un Stat Major interaliat, instalat la Versailles și prezidat de Foch¹. În 1918, Consiliul superior de război examinează mai multe planuri de campanie, fixîndu-se asupra celui conceput de Foch. Este un plan dominat de spirit ofensiv. El prevede nu numai contraatacuri, dar și puterice contraofensive de degajare, precum și o decisivă ofensivă combinată, care să aibă loc în cazul în care circumstanțele permit să i se sconteze succesul. Planul lui Foch trebuie, desigur, să fie impus și celor doi comandanți-șefi ai armatelor franceză și britanică, respectiv Pétain și Haig. Dar aceștia sînt partizani ai unei atitudini defensive, menținute pînă la intervenția în forță a Statelor Unite, intervenție prevăzută a avea loc în 1919. La 14 martie, Consiliul superior de război revine asupra hotărîrilor sale anterioare și adoptă punctul de vedere al lui Haig și Pétain, potrivit căruia fiecare dintre armatele aliate va rămîne sub autoritatea integrală a comandantului respectiv și va aștepta ofensiva der-

mană, urmînd ca abia atunci armatele să se sprijine reciproc, angajînd în acest scop rezervele.

Zlucă critică

La 21 martie 1918, armata germană declanșează bătălia din Picardie. Favorizat de o ceață persistentă, atacul progresează, mai lent în fața Armatei 3 britanice, dar mai repede în fața Armatei 5 britanice, care bate în retragere, în direcția orașului Péronne. După două zile de lupte grele, Haig cere lui Pétain să înlocuiască Armata 5 britanică - epuizată - cu forțe franceze. Acest lucru îi pare lui Pétain primejdios, deoarece el se teme ca înamicul să nu atace și în regiunea Champagne, ceea ce ar face necesară utilizarea acolo a rezervelor franceze. În cele din urmă, cei doi comandanți ajung la un compromis, dar, în tabăra opusă, succesul inițial îl face pe Ludendorff să-și extindă obiectivele. El vrea acum să-și arunce cu totul pe englezi în mare și să pornească o viguroasă ofensivă împotriva francezilor.

La 25 martie, are loc la Compiègne o conferință interaliată ce decide retragerea forțelor engleze spre porturile Canalului Minciei. A doua zi, situația se înrăutățește: forțele britanice sînt la capătul rezistenței. Ludendorff își dă seama de aceasta și renunță la ideea de a-i zdrobi pe englezi, în timp ce s-ar mulțumi doar să-i țină în loc pe francezi. El vrea acum să profite cît mai mult și lansează la 26 martie trei armate spre Paris, pe valea râului Oise. Gravitatea pericolului determină Conferința interaliată să-l însărcineze din nou pe Foch cu coordonarea acțiunilor forțelor militare, urmînd ca, în acest scop, să se înțeleagă cu șefii armatelor respective. Începe astfel cea de-a doua fază a bătăliei, faza dominată de concepția lui Foch. Acesta urmărește menținerea legăturii dintre armatele franceze și cele britanice prin acoperirea ora-

șului Amiens, punctul lor de contact, și trecerea la o atitudine ofensivă. Această trecere, angajarea rezervelor disponibile după dispariția amenințării unui atac german în Champagne și - în sfîrșit - acceptarea unor riscuri calculate vor duce la schimbarea totală a soartei bătăliei.

La 28 martie situația se ameliorează, în timp ce Ludendorff își modifică din nou planurile, făcînd să cadă asupra trupelor franceze toată greutatea ofensivei germane. La 31 martie apare un echilibru al forțelor și atacul german este oprit. Se reia la 4 aprilie, fără ca germanii să înregistreze succese importante.

Între timp, la 3 aprilie, guvernele aliate îl însărcinează pe Foch cu conducerea strategică a operațiilor militare. La 14 aprilie, el este numit comandant-șef al armatelor aliate operînd în Franța. Se realizează astfel conducerea unică.

La 9 aprilie începe - prin atacul german - bătălia Flandrei, concepută de Ludendorff ca o prelungire a bătăliei Picardiei. Obiectivul germanilor este izgonirea englezilor și belgienilor din pozițiile lor avansate de la Ypres și cucerirea orașului Dunkerque de pe malul oceanului. Foch opune o concepție ce are la bază susținerea armatei britanice de către cea franceză, cu prețul unor riscuri serioase pentru francezi. În fața afluxului de rezerve franceze, ofensiva germană se epuizează treptat, pentru a fi oprită la 29 aprilie.

În această gigantică bătălie ce dura de la 21 martie, armata franceză angajează 41 divizii și pierde 32 000 oameni. Frontul ei crește cu 97 km, atîngînd acum 580 km. Frontul englez scade de la 180 la 135 km, armata respectivă pierzînd 300 000 oameni, adică o pătrime din efectivele de 55 divizii angajate. Cît despre germani, aceștia aruncă în bătălie 126 divizii și pierd 340 000 oameni.

În prima fază a ofensivei germane, concepută de Ludendorff, generalul a asociat: a) o idee strategică, aceea de a obține înfrînge-

¹ Ferdinand Foch (1851-1929), general. În august 1918 a fost avansat, pentru meritele sale militare, la gradul de mareșal al Franței. A condus forțele aliate pînă la înfrîngerea definitivă a Germaniei și capitularea armatei ei, consacrată prin armistițiul din 11 noiembrie 1918. Aliații i-au recunoscut valoarea numîndu-l, cu grad onorific, mareșal britanic și polonez. În 1919, a fost ales membru al Academiei Franceze (Magazin istoric, nr. 9-11/1975).

rea britanicilor la nord de riul Somme; b) un procedeu, constînd într-o străpungere rapidă care să devanseze manevra aliaților de aducere de rezerve și c) folosirea de mijloace de luptă ce s-au dovedit însă insuficiente, din cauza mobilității reduse a unei părți din diviziile germane.

O intrare triumfală în Paris?

Evoluția, la început favorabilă, a luptei pe plan tactic, determină Marele Cartier General german să modifice mereu conceptul inițial. Astfel numai în primele opt zile de luptă armatele germane primesc șase directive esențiale, care antrenau schimbarea axelor de atac, modificări în dozarea forțelor puse în linie și în orientarea rezervelor. Ideea strategică inițială a lui Ludendorff, aceea de a-l lichida pe britanici, se spulberă, sub influența unor succese tactice repute de germani, făcînd loc unei alte idei: înfrîngerea francezilor, separarea lor de britanici, precum și alungarea primilor în direcția capitalei lor și a celorlalți înspre mare. Din cauza acestor consecvențe, în pofida unor succese importante, obiectivul german al actualui decisiv unic nu este atîns.

În a doua fază a ofensivei lor, germanii aplică o nouă idee strategică: îndepărtarea rezervelor inamice de cîmpul de bătălie decisiv, pentru a le uza pe un sector îndepărtat, unde să se efectueze o străpungere într-un punct slab. Odată atîns acest rezultat, urma să se revină asupra proiectului de a-l lichida pe englezi. Dar, în timp ce acest nou plan implică tocmai rapiditate în mișcare, pentru a nu lăsa aliaților timp să-și revină din surpriză și să ia contramăsuri, insuficiența mijloacelor de transport silește armata germană să nu-și exploateze cu promptitudine succesele din martie și aprilie. În fapt, acțiunea de uzare a rezervelor aliate, acțiune concepută de germani, va ipotoca tot mai mult șansele de succes ale noii ofensive decisive, rezultatul tactic neavînd, pe plan strategic, decît consecința de a diminua șansele de succes ale atacului principal.

Dar cum se desfășoară „actul de uzură”? La 27 mai începe „ofensiva de la Chemin des Dames”, pe un front de 80 km, între orașele Noyon și Reims. În centru, două divizii franceze și o divizie engleză primesc șocul a 12 divizii germane. Înaintarea inamicului este fulgerătoare. Germanii ocupă Chemin des Dames și podurile de pe

riul Aisne. În fața acestui succes nesperat, Ludendorff ordonă continuarea ofensivei în direcția liniei Compiègne-Dormans. La Marele Cartier German se vorbește deja de o intrare triumfală în Paris. Chiar în ziua cînd primesc ordinul de a continua înaintarea, trupele germane ocupă orașul Soissons. În fața pericolului, Comandamentul francez este, la început, surprins și ezitant. Dar repede Foch și Pétain, ale căror concepții tactice sînt diferite, ajung la un punct de vedere comun și Pétain elaborează un plan defensiv ferm. Dar așa-numita „bătălie de la Chemin des Dames” se termină cu un important succes german: pierderile aliate se cifrează la 170 000 oameni, înamicul ajunge la 70 km de Paris, calea ferată care leagă Capitala de orașul Nancy este tăiată. Rezervele sînt folosite și atrase departe de teatrul de operații din Flandra. Drept e că și frontul german formează, între rîurile Aisne și Marna, o pungă foarte expusă, tributară pe plan logistic de precarele noduri de comunicații din zona Soissons.

O privire retrospectivă pune în lumină două concluzii pe marginea operațiilor în acel prim semestru al lui 1918. O primă concluzie este că, atunci cînd, la 28 mai, înaltul Comandament German a ordonat continuarea ofensivei, prevăzută inițial a fi limitată, el a întrevăzut posibilitatea unei străpungeri decisive spre Paris și, în acest sens, opțiunea era justificată din punctul de vedere al inamicului. Într-adevăr, un conducător de oști trebuie să știe să folosească orice ocazie care se prezintă. Dar, de la sfîrșitul bătăliei Flandrei, armata britanică – a cărei înfrîngere rămăsese obiectivul principal al lui Ludendorff – avusese la dispoziție o lună și jumătate pentru a se reface. În lumina acestui fapt se desprinde a doua concluzie, și anume că transferul bătăliei pe frontul francez a fost – poate – greșeala cea mai gravă dintre cele care i-au făcut pe germani să piardă primul război mondial.

La jumătatea lui iunie, armata Kaiserului se prezintă și ea epuizată. Efectivele scad numericeste în așa măsură, încît divizii întregi sînt șterse din evidența armatei. Totodată, scade grav și moralul combatanților. În schimb, timpul creștea în favoarea aliaților în ce privește alți efective, cit și moralul trupei. În această situație, pentru Ludendorff apar noi dileme: trebuie să oprească ofensiva sau s-o continue? Și în acest al doilea caz, trebuie să treacă la acțiuni decisive sau să prelungească tactica de uzură? Linia de front atînsă de germani la mijlocul lui

iunie, corespunzînd unei situații strategice defavorabile, ar trebui să-l oblige pe Ludendorff să opreze o retragere și o reajustare a frontului pe poziții pregătite dinainte. Dar el respinge pe considerente psihologice o asemenea soluție. În această situație, nu-l mai rămîne decît să reia ofensiva cu același scop strategic: atragerea rezervelor aliate departe de spațiile forțelor britanice și uzarea acestor rezerve, pentru a putea apoi să se treacă la acțiunea decisivă. Așa se naște noua bătălie, denumită „bătălia din Champagne”. Germanii atacă, la 15 iunie, pe un front de 120 km între Château-Thierry și Main de Massiges. Riul Marna este trecut în regiunea Dormans și germanii își stabilesc un cap de pod pe malul stîng. Dar rezistența bine organizată a aliaților încetinește curînd înaintarea lor și Ludendorff își dă seama din primele zile de eșecul speranțelor sale. El revine deci la ideea atacului decisiv pe frontul Flandrei și, în acest scop, dizlocă o parte din mijloacele sale de luptă din Champagne, dirijîndu-le spre armatele din nord. Cum, la 18 iunie, francezii declanșează o violentă contraofensivă, între Marna și Aisne, pe un front de 60 km, Ludendorff se vede nevoit să suspende pregătirile pentru un nou atac în Flandra și să aducă degrabă o parte din rezerve pe frontul din Champagne. Din acel moment, pe toată întinderea frontului, germanii trec în defensivă. La 3 august, ei sînt deja retrași dincolo de riul Aisne, după ce au pierdut orașul Soissons și controlul liniei ferate Paris-Nancy. Este eșecul manevrei strategice concepute la începutul anului. Nedispuînd de o mobilitate suficientă, Ludendorff n-a putut relua destul de repede ofensivele. După fiecare bătălie a fost obligat să facă o pauză, care a permis aliaților să se refacă. La sfîrșitul lui aprilie, el a agravat și mai mult situația trupelor germane, renunțînd la menținerea în care îi ținea strîns pe englezi.

Demisia lui Ludendorff

Pierderile grele suferite de armatele germane, agravate de criza înregistrată în domeniul recrutării de noi combatanți, ca și de scăderea moralului trupelor îi fac acum pe conducătorii Puterilor Centrale, în frunte cu împăratul Germaniei și – mai ales – cu cel al Austriei să se îndoiască de victorie. Dar Ludendorff refuză din nou să se retragă pe un front mai puțin avansat, și anume pe așa-zisa „linie Hinden-

burg", desfășurată de-a lungul orașelor Lille-Douai-Saint Quentin-La Fère. În schimb, încă de la sfârșitul lui iulie, Foch consideră că a sosit momentul să renunțe la atitudinea general defensivă, impusă până atunci de inferioritatea numerică a forțelor sale, și să treacă la ofensivă. Fără a crede în posibilitatea unei victorii repute în 1918, el ia în considerare o serie de ofensive rapide și repetate, destinate a degaja marile căi ferate. În planurile sale, el rezervă o parte în creștere armatei americane, care dispune acum de 27 divizii și de 786 000 combatanți. Ofensivele parțiale ale aliaților încep la 8 august și armata germană suferă pierderi extrem de grele, înregistrând, totodată, o adevărată prăbușire a moralului. Ludendorff o recunoaște în memoriile lui: „8 august a fost o zi de doliu pentru armata germană”. Sentimentul că trebuie să se încheie pace se impune tuturor, dar atît oamenii politici cît și militarii tergiversează.

Pe plan strategic elementul esențial îl constituie strălucita reîntrire în scenă a armatei britanice. Seria de ofensive cu obiectiv limitat pe care le desfășoară aliații conduce la retragerea - în sfîrșit - a germanilor pe „linia Hindenburg” la 2 septembrie. Prin aceasta, inamicul abandonează tot terenul pe care l-a cucerit de la începutul anului. Apoi, între 12 și 15 septembrie, are loc lichidarea punții de la St. Michel unde, pentru prima dată, atacul principal este dat de șase divizii americane, amplasate în linia întâi. Prin aceasta se dă satisfacție lui Pershing³, care insistă să se stabilească un sector anume al frontului încredințat exclusiv forțelor americane, pentru a-l pune astfel pe picior de egalitate cu aliații săi.

A doua jumătate a lui septembrie 1918, marcată pe frontul de est de înfringerea bulgarilor și turcilor, înregistrează - în vest - și începutul prăbușirii armatei germane. Printr-o serie de contraofensive, Foch urmărește trecerea la ofensiva generalizată. Aceasta va fi lansată la 26 septembrie. Ea îi ia pe germani cu totul pe nepregătite. Explicația surprizei lui Ludendorff constă în faptul că intrucît acesta nu a reușit, între 21 martie și 15 iulie, să pună în mișcare concomitent toate armatele sale, în pofida superiorității lor numerice, el nu poate crede în posibilitatea unei asemenea ofensive și - deci - nu a prevăzut nimic care s-o contracareze. Așa se explică, de altfel, atît încetineala tratative-

lor oficioase de pace din timpul verii, cît și refuzul comandantului german de a practica o reajustare importantă a frontului, printr-o repiere voluntară. Ofensiva este susținută de francezi pe un front întins între Argonne și Suippe și de americani între Meusa și Argonne. Dar lipsa de experiență a aliatului american își spune cuvîntul și blocarea drumurilor cu propriile lui mijloace de transport conduce la o dezorganizare a spațiului trupelor. La 30 septembrie, francezii își extind ofensiva de la Reims la riul Aisne. Peste zece zile, întregul grup de armate comandat de Kronprinz² bate în retragere, replindu-se pe linia Hindenburg, între Oise și Argonne. Francezii recupără La Fère și Laon, degajează orașul Reims, cuceresc poziții în Champagne, dar eșecul american antrenează eșecul atacului de la care se așteptau rezultate decisive.

Pe de altă parte, o ofensivă anglo-franceză desfășurată în sectorul Cambrai-Saint Quentin face ca aliații să cucerească într-o săptămînă linia Hindenburg. Germanii se repliază pe „poziția Hermann” (Knocke - Tournai - Valenciennes - Wassigny), situată cu 30 kilometri mai în spate. În același timp și grupul de armate aliate din Flandra pornește ofensiva. Dar atacul este oprit provizoriu din cauza timpului și a terenului devastat.

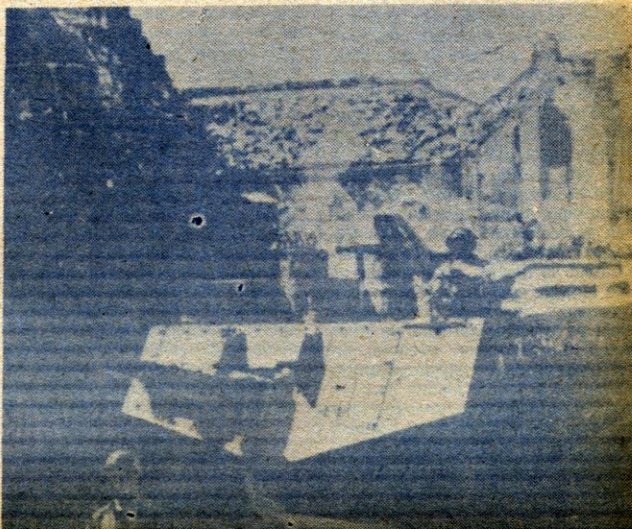
La 15 octombrie înaltul comandament aliat apreciază că ofensiva

pe care a considerat-o de mare importanță nu a dus la rezultatele scontate, din cauza incapacității americanilor de a realiza străpungerea între Meusa și Argonne. Toată armata germană este lovită de moarte și Comandamentul suprem nu mai reușește să obțină de la ea acțiuni coordonate. Hindenburg și Ludendorff înțeleg că trebuie cerut armistițiu. Se pornesc lungi tratative la care participă și împăratul și - succesiv - cancelarii Hertling și Max de Bade. Dar bătălia continuă. La 19 octombrie, aliații înregistrează succese nete la nord de Oise și văd profilindu-se succese între Oise și Aisne. În schimb, dificultățile armatei americane suscită tensiuni între Foch și Clemenceau³, acesta din urmă reproșînd lui Foch că îl „menajează” prea mult pe generalul Pershing. Începînd de la 1 noiembrie, americanii repurtează însă o serie de succese. Pentru a exploata aceste succese, se decide o ofensivă în Lorena, cu efortul principal spre Sarrebrücken, capitala Sarre-ului, ofensiva ce trebuie combinată cu un atac al forțelor aliate din Europa de est, acesta aducînd luptele chiar la frontiera Austriei.

Dar între 15 octombrie și 11

³ George Clemenceau (1841-1929), ministru de război și prim-ministru al Franței în timpul primei conflagrații mondiale. Energia cu care a condus politicește bătălia l-a atras supranumele de „tigru”. Tot el a condus delegația franceză la tratativele care s-au încheiat cu semnarea, în 1919, a Tratatului de la Versailles.

La jumătatea lunii iunie 1918, carele de luptă germane relau ofensiva, în loc să se retragă

³ John Joseph Pershing (1860-1948), general american, comandant-șef al corpului expediționar al Statelor Unite în primul război mondial.

noiembrie, dezorganizarea spatelui armatei germane sporește. Trupele se retrag continuu și abandonează pe front un material de luptă considerabil. La 26 octombrie, Ludendorff demisionează. Este înlocuit cu generalul Gröner, considerat a fi tehnicianul cel mai capabil să rezolve problemele militare ce se vor pune Germaniei după armistițiul. De altfel, acest armistițiu devine pentru germani inevitabil, după ce, în urma ofensivei franco-anglo-italiene, desfășurate între Veneția și Trento, armata austriacă se prăbușește. La 3 noiembrie se semnează armistițiul cu Austria. Cel cu Germania - admis, de fapt, încă de la 28 septembrie - este semnat la 11 noiembrie.

La un pas de victorie

Cum am arătat, începutul anului 1918 marchează o rupere a echilibrului de forțe, din cauza ieșirii din război a Rusiei. Germania dispune acum de o certă superioritate în mijloace de luptă, legată și de concentrarea puterii politice și militare în mâinile unui duumvirat. Eroarea acestuia - eroare fundamentală - este aceea de a fi refuzat orice pace de compromis, pentru a-și satisface, printr-o victorie totală, poftele de dominație. Dar, ca urmare a blocusului naval practicat de aliați, armata germană trebuie împărțită în două mari grupuri: unul mobil, celălalt de poziție. Grupul mobil poate ataca doar pe o anumită porțiune a frontului; poate, de asemenea, să exploateze situațiile favorabile prin manevre de mișcare, dar este un grup slab. La 21 martie, el nu reprezintă decât 56 divizii, dintr-un total de 192. În schimb, grupul de poziție, dispunând de 136 divizii, este puternic numeric, dar inefficient pentru că este static. În aceste condiții, Comandamentul german trebuie să conceapă planul unei bătălii care să se desfășoare rapid, fără întreprinderi, deci fără să permită adversarului să respire. Totul trebuie să se termine pînă în luna iulie, data scadenței americane, determinată just de serviciile germane de informații. De aici ideea, riscantă, dar întemeiată, de a-i zdrobi cu brutalitate pe britanici, înainte de sosirea rezervelor franceze. Nedispunînd de timp suficient, Ludendorff nu poate lua în considerare acțiuni de uzură înaintea unei acțiuni decisive. În schimb, Foch poate să o facă începînd de la 18 iulie, căci e conștient că timpul lucrează în fa-

voarea sa. Vom adăuga, în cel privește pe Ludendorff, și ezităările lui în conducerea operațiilor, în consecință în materie de idei strategice sub influența unor circumstanțe favorabile unor anumite operații tactice și - mai ales - slăbirea cîleșului în care stringea armata britanică, ceea ce permite acestuia să se refacă. Această slăbire a cîleșului apare, vreme îndelungată, ca fiind greșeala majoră a lui Ludendorff. Dar, încă de la bătălia Flandrei, Foch a concentrat în spatele frontului britanic cea mai mare parte a rezervelor aliate, dezechilibrînd cu bună știință ansamblul dispozitivului. (Riscul enorm care decurgea de aici i se părea inacceptabil lui Pétain; doi mari conducători militari, două concepții, un subiect de controversă pentru istorici.)

În aceste condiții, ideea inițială a lui Ludendorff este încă realizabilă? În fapt, la 26 martie 1918, Germania a fost aproape de victorie. Dar, în acea zi, comandantul german s-a găsit față în față cu Foch, adică cu singurul șef militar care, prin ansamblul calităților și defectelor sale, putea să-l facă să piardă. În ce a constat strategia lui Foch? În primul rînd, în lichidarea particularismului practicat pînă atunci de armatele aliate și în înlocuirea acestui particularism cu o absolută solidaritate, după de- viza: ne salvăm sau pierim împreună. Aceasta a reprezentat însăși baza comandamentului unic. În al doilea rînd, strategia lui Foch a constat în manifestarea sistematică a voinței de reluare a ofensivei, voință întemeiată pe intuiția lui de mare conducător de oști. Cu alte cuvinte, este vorba aici de o acceptare a riscului, de îndrăzneală. În sfîrșit, strategia lui Foch a constat în uzarea inamicului, în cadrul conducerii bătăliei ofensive, printr-o serie de operații limitate, concepute ca un preludiu la ceea ce a numit „ofensiva de importanță”. Dar, cum datele materiale ale războiului nu i-au permis nici străpungeri fulgerătoare, nici manevre pe flancuri, nici învîluri, această „ofensiva de importanță” s-a dovedit a nu fi, de fapt, decât o continuă extindere a bătăliei, pornindu-se din zonele unde ea fusese deja angajată. Și fără îndoială că această remarcabilă inteligență militară a adus aliaților victoria. ■

CLIO ANUNTA

ICRE NEGRE ȘI TABLOURI

Cînd Winston Churchill a decis să ia parte la conferința aliată de la Moscova, din 1943 (*Magazin istoric*, nr. 2-8/1985), personalul ambasadei Marii Britanii a intrat într-o mare încurcătură. Unde să găsească, într-o țară epuizată de efortul de război, mîncare pentru a putea oferi un banchet care să satisfacă amorul propriu al primului ministru? Și de această dată salvarea a venit din interiorul Commonwealth-ului. Șeful legației canadiene le-a împrumutat șoferul, cu recomandarea că poate aranja orice. Acesta, un grec, a dispărut pentru cîteva zile și a reapărut cu destulă mîncare cît să scufunde un vapor - potrivit revistei *The Economist*.

Întrepridul șofer se numea George Costakis. El a murit în luna martie, 1990, la Atena, în vîrstă de 77 ani. Mai mult ca sigur că revista menționată nu i-ar fi acordat eroului nostru o pagină (plus o fotografie) doar pentru că a salvat, în 1943, onoarea Imperiului. Explicația acestui tratament o constituie o altă reușită a sa. Din 1946 și pînă în 1977, cînd a părăsit Moscova, a strîns o impozantă colecție de picturi și sculpturi ale reprezentanților avangardei sovietice, din perioada 1917-1930. Cei mai mulți dintre acei artiști, supuși după 1932 unor virulente atacuri din partea propagandei lui Stalin, au murit în lagărele de concentrare sau în fața plutoanelor de execuție. Mare parte dintre operele lor au fost salvate practic de colecționarul grec. El le-a descoperit în cele mai neașteptate locuri: tablouri care astupau ochiuri de geam sparte, erau transformate în tobogane pentru copii etc.

Atunci cînd a părăsit Uniunea Sovietică, George Costakis a donat trei sferturi din colecție Galeriei Tretiakov. Faptul că a reușit totuși să obțină aprobarea pentru a scoate restul tablourilor este socotit un mare succes, pus pe seama calităților dovedite încă din 1943. Oricum, la valoarea actuală - determinată și de raritatea pieselor - colecția nu poate fi cumpărată în întregime de nici un muzeu din lume.

Verslune românească și note
Leon SARĂȚEANU

„AȘTEPT ÎN FIECARE LUNA REVISTA”

Întrăm în cel de-al 25-lea an de apariție neîntreruptă a revistei noastre. Un sfert de veac în care, număr de număr, legăturile dintre dumneavoastră, stămați cititorii, și noi, au constituit însăși rațiunea Magazinului istoric de a fi.

Am primit și primim neconștient emoționante mărturi ale sentimentelor de prețuire, de încredere și atașament cu care zecile de mii de cititori împlinesc, lună de lună, revista. Puțin dintre acestea le-am făcut publice în dialogul nostru, neputând reproduce mai multe, din considerente exclusive de spațiu tipografic.

Iată, și acum, în această lună când se împlinesc 24 de ani de la apariția primului număr al Magazinului istoric, în aprilie 1967, câteva dintre gândurile pe care cititorii din toată țara au lăsat să le adreseze revistei. Adăugăm că, după 22 decembrie 1989, cursul nostru a devenit nu numai mai bogat și mai dens în idei, sugestii, critici, dar sentimentele de prețuire și de fidelitate ale cititorilor sînt exprimate într-un mod care — mărturisim — ne emoționează de fiecare dată.

DI. ALEXANDRU ROȘCA, din com. Benesat, jud. Salaj, în vîrstă de 74 ani: Cu mina tremurîndă de bătrînețe și de suferință va adresa aceste rînduri, dorindu-și va tuturor celor ce muncii la această revistă ca să ne aratăți vîreme și bucuriile istorice pe care noi, deși bătrîni, nu le-am știut întotdeauna, atît ale noastre cît și ale lumii.

Nu vreau să vă aduc laude, dar suferul meu îmi dictează să vă aduc mulțumiri și anume de ce? Eu am iubit istoria încă din clasele primare; d-voastră mi-ați dat posibilitatea de a o cunoaște.

Sînt un simplu țaran, dar în ultimul timp am învățat și o meserie, o meserie cu care să-mi ajut căsa mea, țărînimă, și poate și poporul.

Onor redacție, d-voastră știți cine ați fost pentru sufletul meu? Ați fost continuatorii redactorilor de la **Tri-buna Ardealului**, singurul ziar pe care l-am avut sub ocupație și pe care îl așteptam cu sete în fiecare sîmbătă și care m-a însoțit și în Ungaria, acolo unde am fost concentrat.

Tot așa aștept astăzi în fiecare lună să-mi sosesca această revistă care îmi da satisfacția de a cunoaște istoria nu numai a poporului meu ci și a altor popoare ale lumii, cu viața și felul de a trăi.

Cunosc, au fost ani cînd această revistă nu și-a putut îndeplini misiunea pentru care lupta, dar totuși printr-o rînduri și-a făcut datoria. Acum, cînd printre norii care din pacate mai persista pe cerul patriei noastre totuși apar din ce în ce mai luminoase razele libertății și ale iubirii, luptăm mai departe pentru a arăta poporului nostru și lumii adevărul (adevărul istoriei, al neamului nostru atît de apropiat în-tre timp).

Onorati redactori, onorați colaboratori, scrieți, luptați pentru a arăta poporului nostru cine este, iară lumii cine sîntem și a combate pe toți acei care ne contesta originea noastră și rădăcinile pe care dacă vor să sape le vor gasi în acest pămînt, așa cum și noi am gasit cînd șapam Canalul Dunăre-Marea Neagră, a padurilor noastre dobrogene, și le vor gasi peste tot în acest teritoriu de la Nistru pînă la Tisa, din Boian la Vatra Dornei.

Onorata redacție, într-un aviz ne-ați informat că sînteți siliți să scumpiți abonamentul acestei reviste. Vă asigur că nu l-am primit cu părere de rău, dar trebuie să o înțelegem, Jertfa pentru cultură nu e prea mare niciodată.

În încheiere vă cer iertare pentru cum am scris, cu lipsuri și schimbări neînțelese, dar fiind bătrîn de 74 ani mi-au apărut în ochi picăturile de rouă ale nopții vestitoare a soarelui dimineții pe care o aștept.

Și cu aceasta vă doresc mulți ani fericiti, tuturor celor ce lucrează la redacția acestei reviste și colaboratorilor, alți din țara cît și din străinătate. Mulți ani!

Scrisoarea cititorului nostru din Sălaj ne amintește de cele exprimate de Liviu Brebanu în discursul său de recepție de la Academia Română din mai 1940. Citindu-l pe marele nostru romancier, drept mulțumire d-lui Alexandru Roșca pentru frumoasa scrisoare trimisă, îi spunem: Laudă țărîmul român!

PRIETENII DE LA „LAMINORUL” BRĂILA

Din Braila, dl. ȘTEFAN IREMIE, dînd curs invitației noastre adresate în nr. 10/1990 cititorilor de a ne scrie despre subiectele pe care ar dori să le citească în paginile revistei, ne formulează câteva sugestii tematice (de care vom ține seama în alcătuirea numerelor viitoare), scriindu-ne, totodată: A dat bunul Dumnezeu să apuc și clipa cînd veți putea să spuneți adevărul în privința subiectelor pe care le abordați, în această splendidă revistă de istorie.

De asemenea, mă bucur foarte mult că ați trecut în nr. 10/1990 la tradiționalul număr de 96 de pagini. Deși eram mic cînd ați inaugurat primul număr al revistei d-voastră, m-am luptat cu toată țara pentru a-mi întregi colecția, fie cumpărînd de la anticariat, fie contra partidă. Acum mă pot mîndri cu această colecție.

Vreau să mai subliniez că în Braila aveți foarte mulți cititori, cel puțin din cite știu eu și din cite cunosc, o bună parte din ei se află și la mine în uzina „Laminorul”.

LA LOC DE CINST

Tot din Braila, primim de la dl. TE-MISTOCLE SANDU: Am colecția

completa a **Magazinului istoric**. Sînt foarte bucuros. Aceasta bucurie a mea se datorește și dvs., care m-ați ajutat să-mi completez numerele lipsă, publicînd cererea mea, cît și d-lui PETRE ROȘIANU, din Drobeta-Turnu Severin, care mi-a trimis numerele solicitate. Pentru aceasta vă mulțumesc atît dv. cît și d-lui Roșianu.

Păstrez la loc de cinste în biblioteca mea colecția **Magazin istoric** și o voi lăsa moștenire nepoților mei. **Magazin istoric** mi-a fost și îmi va fi un prieten apropiat.

Despre colecția sa, completată cu ajutorul revistei și cititorilor, ne scrie și dl. MIRON ȘORIN CONSTANTIN, str. Ștefan cel Mare, nr. 45, com. Vama, jud. Suceava: Ca un pasionat și statornic cititor al revistei dvs., lîn să vă mulțumesc pentru fructuoasa noastră colaborare, datorită căreia am reușit să-mi completez aproape întreaga colecție. Mai fac totuși un apel către toți colegii colecționari ai revistei, poate mă ajută cineva și-mi trimite nr. 1/1967. Caut de peste doi ani acest număr și nu am reușit să-l procur.

Drept pentru care facem cunoscut apelul cititorului nostru sucevean.

NEPOTULUI, CU LEGĂMÎNT

Din com. Valea Iașului, sat Valea Uleiului, jud. Argeș, dl. ION BĂLAȘA ne scrie ce reprezintă pentru d-sa colecția revistei și cum a reușit să o completeze: Vă scriu despre cum am reușit prin luna martie 1973 să obțin colecția **Magazin istoric** de la primul număr, pînă la data cînd, scriindu-vă d-voastră, am primit un răspuns și o adresă de la d-voastră, prin care îmi indicați pe dl. NICOLESCU COSTICĂ, din București, că are o colecție de vînzare. Am scris la adresa indicată și am primit un răspuns ca de la o părinte parcă. Ne-am înțeles prin scrisori, am trimis banii și am primit coletele cu revistele. Cred că mai tragește împreună cu familia fiului său și le urez la toți la mulți ani și multă sănătate. Vă scriu toate acestea pentru că am și acum în fața mea ultima „scrisoare de la dînsul și o păstrez în plicul care mi-a adus-o ca pe o frumoasă amintire, de la care am cîștigat mult, am cîștigat colecția de care nu m-am despărțit și nu am să mă despart cîît o fi. Am să las nepotului legămînt să continue ce am început eu și el să lase mai departe.

PRECIZĂRI, CORECTĂRI

În numărul 3/1991, la pagina 37, coloana 1, rîndul 17 de jos în sus se va citi „de către general la timpul...” iar la pagina 40, titlul corect al lucrării indicate este: BLOWBACK: America's Recruitment Nazis and Its Effects on the Cold War.

CONTENTS (Romanian History) G. Vălsan The Depths of the Past • P. Cernovodeanu Dimitrie Cantemir unknown • D. Berindei 1828-1848. Romanian Diplomacy (II) • G.T. Kirileanu 1914-1918. Diary (VII) • V. Răpeanu 1919. I.I.C. Brătianu and Take Ionescu in Paris • S. Constantinescu The Confession of Marshal Averescu • N.D. Stănescu The Secret Service in the Thirtieth (IV) • D. Hincu 1938. Bugged Phone Calls • M.Gh. Brătianu 1953. The Enigma about G.I. Brătianu's Death (II) • J.N. Mănescu Romanian Armorial Bearings • St. S. Gorovei, M.S. Rădulescu Movilă — Secrets of Genealogy • R. Theodorescu Iași — Art and Culture in the XVIIth-XVIIIth Centuries • D. Bădără Dosoftei's Psalter — an unknown Edition • C. Rezaचेविц, F.N. Smărăndescu 1330. The Battle of Posada — Opinions and Controversies • In Bucharest, 50 Years ago • A. Șiperco June 1941-August 1944. René de Weck, the Swiss Minister, cables from Bucharest... (XIII)

SOMMAIRE (Histoire roumaine) G. Vălsan Les Permanences du passé • P. Cernovodeanu Dimitrie Cantemir inconnu • D. Berindei 1828-1848. Diplomatie roumaine (II) • G.T. Kirileanu 1914-1918. Journal (VII) • V. Răpeanu 1919. I.I.C. Brătianu et Take Ionescu à Paris • S. Constantinescu Une confession du maréchal Averescu • N.D. Stănescu Le Service Secret dans les années trente (IV) • D. Hincu 1938. Ecoutes téléphoniques • M.Gh. Brătianu 1953. L'énigme de la mort de G.I. Brătianu (II) • J.N. Mănescu Les armoiries des Roumains • St. S. Gorovei, M.S. Rădulescu Movilă — les secrets de la généalogie • R. Theodorescu Iași — art et culture au XVIIe-XVIIIe siècles • D. Bădără Le Psautier de Dosoftei — une édition inconnue • C. Rezaचेविц, F.N. Smărăndescu 1330. La Bataille de Posada — opinions et controverses • A Bucarest, il y a 50 ans • A. Șiperco Juin 1941-août 1944. Les rapports confidentiels du ministre de Suisse à Bucarest. René de Weck (XIII)

СОДЕРЖАНИЕ (Румынская история) Г. Вăлсан Глубина прошлого • П. Черноводану Димитрие Кантемир — неизвестный • Д. Бериндей 1828-1848. Румынская дипломатия (II) • Г.Т. Кирилеану 1914-1918. Дневник (VII) • В. Рăпеану 1919. И.И.К. Брăтиану и Таке Ионеску в Париже • С. КонстантINESCU The Confession of the Marshal Averescu • N.D. Stănescu Секретные службы в 30-е годы (IV) • Д. Хинку Перехваченные телефонные разговоры • М.Г. Брăтиану 1953. Загадка смерти Г.И. Брăтиану (II) • Ж.Н. Мăнеску Гербы румын • Шт. С. Гороев, М.С. Рăдулеску Мовилă — из тайны генеалогии • Р. Теодореску Яш — искусство и культура в XVII-XVIII вв. • Д. Бăдăрă Псалтирь Дософтея — неизвестное издание • К. Резаचेвиц, Ф. Н. Смăрăндеску 1330. Сражение в Посаде — мнения, споры • В Бухаресте, 50 лет тому назад • А. Шиперко Июнь 1941 г. — август 1944 г. Донесения Рене де Века, министра Швейцарии в Бухаресте (XIII)

INHALT (Rumänische Geschichte) G. Vălsan Die Fortdauer der Vergangenheit • P. Cernovodeanu Dimitrie Cantemir unveröffentlicht • D. Berindei 1828-1848. Rumänische Diplomatie (II) • G.T. Kirileanu 1914-1918. Tagebuch (VII) • V. Răpeanu 1919. I.I.C. Brătianu und Take Ionescu in Paris • S. Constantinescu Die Geständnisse des Marschall Averescu • N.D. Stănescu Der Geheime Dienst in die 30 Jahre (IV) • D. Hincu 1938. Abgehörte Ferngespräche • M.Gh. Brătianu 1953. Der G.I. Brătianu Rätselhafter Tod (II) • J.N. Mănescu Die rumänischen Wappen • St.S. Gorovei, M.S. Rădulescu Movilă — die Geheimnisse des Stammbaums • R. Theodorescu Iași Kunst und Kultur in XVII-XVIII Jhr. • D. Bădără Der Dosoftei Psalter — eine unbekannte Ausgabe • C. Rezaचेविц, F.N. Smărăndescu 1330. Die Posada Schlacht — Meinungen und Streitfragen • In Bukarest, vor 50 Jahren • A. Șiperco Juni 1941-August 1944. Der schweizerische Gesandte in Bukarest berichtet... (XIII)

SUMARIO (Historia rumana) G. Vălsan Las profundidades del pasado • P. Cernovodeanu Dimitrie Cantemir, inédito • D. Berindei 1828-1848. Diplomacia rumana (II) • G.T. Kirileanu 1914-1918. Diario (VII) • V. Răpeanu 1919. I.I.C. Brătianu y Take Ionescu a Paris • S. Constantinescu La confesión del mariscal Averescu • N.D. Stănescu El servicio secreto en los años '30 (IV) • D. Hincu 1938. Llamadas telefónicas interceptadas • M.Gh. Brătianu 1953. El enigma de la muerte de G.I. Brătianu (II) • J.N. Mănescu El escudo de los rumanos • St. S. Gorovei, M.S. Rădulescu Movilă — De los secretos de la genealogía • R. Theodorescu Iași — arte y cultura en los ss. XVII-XVIII • D. Bădără El Psalterio de Dosoftei — edición desconocida • C. Rezaचेविц, F.N. Smărăndescu 1330. La Batalla de Posada — opiniones, controversias • En Bucarest, hace 50 años • A. Șiperco Junio de 1941-Agosto de 1944. Los informes del ministro de Suiza en Bucarest, René de Weck (XIII)

magazin istoric

Apare lunar, se găsește de vânzare la chioșcurile de difuzare a presei. Abonamentele se fac la oficiile P.T.T.R., factorii poștale și difuzorii din întreprinderi, instituții, școli etc., de la orașe și de la sate. Prețul unui număr — 18 lei, abonamentul pe 6 luni — 100 lei, pe un an — 200 lei.

ABONEMENTS: ROMPRESFILATELIA — Sectorul export-import presă, București, Calea Griviței, nr. 64-66, P.O.BOX 12-201; telex: 10376 prslir.
Abonamentul pe un an — 64 dolari U.S.A.

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic — București

42 427

Lei 18

